

**KEÇECİZADE İZZET MOLLA'NIN
DİVAN-I BAHAR-I EFKAR'INDA YER ALAN
KİŞİLİKLER**

Mehmet Fatih ÇAVUŞ

**Yüksek Lisans Tezi
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı**

Prof. Dr. Metin AKKUŞ

**2011
Her Hakkı Saklıdır**

TC
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Mehmet Fatih ÇAVUŞ

**KEÇECİZADE İZZET MOLLA'NIN
DİVAN-I BAHAR-I EFKAR'INDA YER ALAN KİŞİLİKLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Metin AKKUŞ**

ERZURUM – 2011

...../...../2011

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum " Keçecizade İzzet Molla'nın Divan-ı Bahar-ı Efkar'ında Yer Alan Kişilikler " adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

21 Şubat 2011

Mehmet Fatih ÇAVUŞ

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr.
Metin AKKUŞ... danışmanlığında, M. FATİH ÇAYIR tarafından hazırlanan
bu çalışma 15/10/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih, Dil ve Edebiyat
Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr.
Metin AKKUŞ...
Jüri Üyesi : Doç. Dr.
Selami ECE...
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr.
Rıza KRALTUNC...

İmza: Mustafa Yıldırım
İmza: Selami Ece
İmza: Rıza Kraltunc

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 18/10/2011...

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VIII
ÖN SÖZ.....	IX
GİRİŞ.....	1
KEÇECİZADE İZZET MOLLA (1785/1829) HAYATI VE ESERLERİ.....	1
KEÇECİZADE İ. M. DİVANI'NDA YER ALAN KİŞİLİKLERİN TASNİFİ.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM
DİNİ KİŞİLİKLER

1.1. ÂDEM	5
1.2. ALİ (HAYDER/HAYDAR, MURTAZA)	6
1.3. AHMED: BKZ MUHAMMED	8
1.4. ÂSAF	8
1.5. ÂZER.....	9
1.6. BU CEHL: BKZ.EBU CEHİL.....	9
1.7. DÂVUD	9
1.8. EBÂ EYYÛB (HALİD BİN ZEYD).....	10
1.9. EBUBEKİR (SİDDİK)	11
1.10. EBU CEHİL (BU CEHL).....	12
1.11. EBÜ'L-KÂSİM: BKZ MUHAMMED	12
1.12. EYYUB.....	12
1.13. FÂRUK: BKZ. ÖMER	13
1.14. FİR'AVN	13
1.15. HALİD BİN ZEYD : BKZ. EBA EYYUB.....	13
1.16. HASAN.....	14
1.17. HAYDER: BKZ. ALİ.....	14
1.18. HIZIR.....	14
1.19. HÜSEYİN	15
1.20. İBRAHİM	16
1.21. İBN MÜLCEM	17
1.22. İSÂ (MESİH).....	18
1.23. KÂRÛN	18

1.24. MERYEM	19
1.25. MESİH: BKZ. İSA	20
1.26. MUHAMMED (MUSTAFA, AHMED, RESULLULLAH, EBÜ'L-KÂSİM, RESUL).....	20
1.27. MURTAZÂ: BKZ. ALİ	22
1.28. MUSA (KELİM, KELİMULLAH)	22
1.29. MUSTAFA: BKZ MUHAMMED.....	23
1.30. NEBÎ: BKZ MUHAMMED.....	23
1.31. NÛH.....	23
1.32. ÖMER (FÂRUK).....	24
1.33. RESULLULLAH: BKZ MUHAMMED.....	25
1.34. SİDDİK: BKZ. EBUBEKİR	25
1.35. SÜLEYMAN.....	25
1.36. ŞEDDAD.....	28
1.37. YEZÎD	27
1.38. YÛNUS (ZÛNNUN)	28
1.39. YUSUF	29
1.40. ZÛNNUN: BKZ YUNUS.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHİ-EFSANEVİ (DESTANİ-MİTOLOJİK) KİŞİLİKLER

2.1. AFRİDUN: BKZ. FERİDUN.....	32
2.2. ALİ PAŞA	32
2.3. ANUŞİRVAN : BKZ. NUŞİREVAN.....	32
2.4. AYİŞE SULTAN	33
2.5. BEHMEN (ERDŞİR).....	33
2.6. BEYHÂN SULTÂN:	33
2.7. BÛ'S-SU'ÛD	33
2.8. ÇARHACI 'ALİ PAŞA	34
2.9. CEM (CEMŞİD)	34
2.10. DĀRĀ (KEYKUBAD, DARAB)	36
2.11. EFRASİYÂB.....	38
2.12. ERDŞİR: BKZ. BEHMEN	39
2.13. FATİMA SULTAN.....	39
2.14. FATİH SULTAN MEHMED (1451-1481).....	40
2.15. FERÂMÜRZ (FERAMERZ).....	40

2.16. FERÎDÛN (AFRÎDUN, FERRUH)	40
2.17. FERRUH: BKZ. FERÎDUN	41
2.18. GÂVE	41
2.19. GAZÎ KAPTAN HÜSEYİN PAŞA.....	42
2.20. GEYUMERS: BKZ. KEYUMERS.....	42
2.21. GÜSTEHEM.....	42
2.22. HALET EFENDÎ (1760-1822).....	42
2.23. HÂN MAHMUD (II. MAHMUD).....	43
2.24. HARUN REŞİD	45
2.25. HÛRŞÎD AHMED PAŞA.....	46
2.26. HÛLÂGÛ	46
2.27. HÛSÂMEDDÎN EFENDÎ	47
2.28. HÜSEYİN BAYKARA.....	48
2.29. HÛSREV (PERVİZ).....	48
2.30. İSFENDİYÂR.....	51
2.31. İSKENDER (SİKENDER).....	51
2.32. KAHRAMÂN	53
2.33. KANUNÎ: BKZ. SULTAN SÜLEYMAN.....	54
2.34. KEYHÛSREV	54
2.35. KEYKUBAD: BKZ. DARA	54
2.36. KEYÛMERS (GEYUMERS, KİYUMERS)	55
2.37. KİYUMERS: BKZ. KEYUMERS	55
2.38. KOCA MEHMET HÛSREV PAŞA.....	55
2.39. ME'MÛN.....	55
2.40. MUSTAFA HÂN (IV. MUSTAFA).....	56
2.41. MOREVÎZÂDE HÂMÎD EFENDÎ.....	56
2.42. NERİMÂN	57
2.43. NÛŞİREVÂN (ANUŞİRVAN, ANUŞİREVAN)	58
2.44. PERVİZ: BKZ. HÛSREV	58
2.45. PEŞENG.....	58
2.46. RÛSTEM (TEHEMTEN, TEHMETEN, RUYİNTEN).....	59
2.47. SALİH EFENDÎ	61
2.48. SÂLİHZÂDE ES'AD AHMED EFENDÎ.....	61
2.49. SÂM.....	61
2.50. SENCER	62

2.51. SULTAN AHMET (I. AHMED).....	63
2.52. SULTAN MURAD	63
2.53. SULTAN MURAD (III. MURAT)	63
2.54. SULTAN MURAD (II. MURAT).....	64
2.55. SULTAN SÜLEYMAN (KANUNİ, MUHİBBİ)	64
2.56. ŞÂPÛR	65
2.57. ŞEHZADE SULTAN AHMET.....	65
2.58. TEHEMTEN (TEHMETEN, RUYİNTEN) : BKZ. RÛSTEM	65
2.59. TOZKOPARAN	66
2.60. ZÂL	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM EDEBİ KİŞİLİKLER

3.1. 'ATÂU'LLÂH EFENDİ.....	68
3.2. BAKÎ	68
3.3. DEHLEVÎ	68
3.4. ENVERÎ	69
3.5. ESAT EFENDİ	69
3.6. FİRDEVSİ (FİRDEVSİ-İ TÛSİ).....	70
3.7. GALİB : BKZ. ŞEYH GALİB	71
3.8. NÂBÎ.....	71
3.9. NEDİM.....	72
3.10. NEF'Î.....	72
3.11. NİZAMÎ (NİZAMİ-İ GENCEVİ).....	74
3.12. ÖRFÎ-İ ŞİRAZİ	74
3.13. RÛDEKÎ.....	75
3.14. SABÎT.....	75
3.15. SA'DÎ-İ ŞİRAZİ.....	75
3.16. SIRRÎ.....	76
3.17. SÛNBÛLZADE VEHBÎ.....	76
3.18. SÛRURÎ.....	76
3.19. ŞEVKET (D.1804-1805)	76
3.20. ŞEYH GALİB	77
3.21. TÂHİR BEY.....	78
3.22. YUNUS EMRE	78

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SANATKAR KİŞİLİKLER

4.1. BEHZÂD (BİHZAD)	80
4.2. BİHZAD : BKZ. BEHZAD.....	80

BEŞİNCİ BÖLÜM
MUTASAVVIF KİŞİLİKLER

5.1. EDHEM (İBN-İ EDHEM, İBRAHİM EDHEM)	81
5.2. HACİ BEKTÂŞ-I VELÎ.....	81
5.3. HAZRET-İ MEVLÂNÂ: BKZ. MEVLANA.....	81
5.4. RÛŞENÎ.....	82
5.5. İBRAHİM EDHEM: BKZ. EDHEM	82
5.6. MEVLANA (HAZRET-İ MEVLANA)	82

ALTINCI BÖLÜM
BİLGİN KİŞİLİKLER

6.1. AKŞEMSEDDİN	84
6.2. ARİSTO (RİSTO)	84
6.3. BU ALİ : BKZ. İBN SİNA	85
6.4. BU HANİFE : BKZ. EBU HANİFE.....	85
6.5. BU SİNA : BKZ. İBN SİNA.....	85
6.6. CÂLİNÛS.....	85
6.7. EBU HANİFE (BU HANİFE).....	86
6.8. EFLÂTÛÑ (FELATUN)	86
6.9. FELATUN: BKZ. EFLATUN	88
6.10. İBNİ KEMÂL (KEMALPAŞAZADE)	88
6.11. İBN SİNA (BU ALİ, BU SİNA).....	89
6.12. KEMALPAŞAZADE: BKZ. İBN KEMAL	89
6.13. MÂLİK.....	90
6.14. RİSTO: BKZ. ARİSTO	90
SONUÇ	91
KAYNAKÇA.....	92
DİZİN.....	95
ÖZGEÇMİŞ	100

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KEÇECİZADE İZZET MOLLA DİVANI'NDA
(DİVAN-I BAHAR-I EFKAR) YER ALAN KİŞİLİKLER**

Mehmet Fatih ÇAVUŞ

Şubat 2011, 100 sayfa

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Metin AKKUŞ

Jüri : Prof. Dr. Metin AKKUŞ

Doç. Dr. Selami ECE

Yrd. Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ

Bu çalışmada, 19. yüzyılın başında yaşamış olan Keçecizade İzzet Molla'nın divanındaki kişilik özelliği gösteren isimler taranmıştır. Bu isimler özelliklerine göre gruplara ayrılmıştır.

Keçecizade İzzet Molla ve eserleri hakkında kısaca bilgi verdikten sonra çalışmamızı altı ana başlık altında topladık : Dini Kişilikler, Tarihi – Efsanevi Kişilikler, Edebi Kişilikler, Sanatkar Kişilikler, Mutasavvıf Kişilikler ve Bilgin Kişilikler.

Çalışmamızın sonunda dizin bulunmaktadır. Bununla birlikte çalışmamız sırasında yararlandığımız eserlerden meydana getirdiğimiz bir bibliyografya (kaynaklar) yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Keçecizade İzzet Molla, Kişilik, 19. yüzyıl

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

PERSONALITIES IN KEÇECİZADE İZZET MOLLA'S DİVAN

Mehmet Fatih ÇAVUŞ

February 2011 - Page: 100

Advisor: Prof. Dr. Metin AKKUŞ

Jury : Prof. Dr. Metin AKKUŞ

Associate Prof. Selami ECE

Assistant Prof. Recai KIZILTUNÇ

In this thesis , on Keçecizade İzzet Molla's divan who was lived at the beginning of the 19 th century, personality trait that shows the names have been reviewed. These names are divided into groups according to the features.

After giving a short information about Keçecizade İzzet Molla and his works We have seperated our study in six parts : Religious Personalities, Historical – Legendary Personalities, Literary Personalities, Artist Personalities, Mystic (Sufi) Personalities and Scholar Personalities.

At the and of the study, there is an index. However, there is a bibliyography that gives the names of the we have folloved up during our thesis.

Key Words: Classical Turkish Literature, Keçecizade İzzet Molla, Personality, 19th Century

KISALTMALAR DİZİNİ

Age	: Adı geçen eser
G	: Gazel
K	: Kaside
Kt	: Kıt'a
Mr	: Murabba
Mıs	: Mısra
Mz	: Manzume
Mz. H.	: Manzum Hikaye
M.Mz.	: Muhtelif Manzumeler
D.Mz	: Dini Manzumeler
Nt	: Naat
Tr	: Tarih
Tb	: Terkib-i Bent
Tc	: Terci-i Bent
Th	: Tahmis
Mkt	: Mukattaat
Ms	: Musammat
Bkz	: Bakınız

ÖN SÖZ

Divan edebiyatının son dönemi olarak kabul edilen 18. ve 19. yüzyıla ait şair ve divanlar Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı olarak çok fazla ele alınmış, araştırılmış ve bunlarla ilgili eser ortaya konulmuş değildir. Bu dönemde Mütercim Asım, Keçeci-zade İzzet Molla, Akif Paşa, Enderunlu Vasıf, Şeyhülislam Arif Hikmet, Leskofçalı Galib, Yenişehirli Avni gibi Klasik edebiyatın son ustaları eserler vermiştir. Ancak ismini saydığımız şairler, Klasik Türk edebiyatı içerisinde diğer şairlere göre biraz sönük kalmış ve isimleri çok fazla zikredilmemiştir. Çünkü Divan edebiyatı denilince altın çağını yaşaması ve en büyük ustalarını vermesi bakımından, genellikle 16. ve 17. yüzyıllar akla gelir. Bu nedenle araştırma ve incelemeler daha çok o dönemlerde yoğunlaşmıştır. Biz de araştırma konumuz olan “Divan Şiirinde Kişilik” konusunu, bu son dönem için düşündük ve 19. yüzyıl şairi kabul edilen Keçecizade İzzet Molla’nın Divan-ı Bahar-ı Efkâr’ını ele aldık.

Divan-ı Bahar-ı Efkâr¹ bilinen diğer divanlara ve diğer divan tertiplerine göre bazı farklılıklar göstermektedir. Divanda özellikle kasideler ve tarihler, konularına göre bölümlere ayrılmış; şiirler “Dini Manzumeler”, “Muhtelif Manzumeler”, “Manzum Hikaye” gibi farklı başlıklarla verilmiştir. Örneğin Keçecizade İzzet Molla Divanı bir naatle başlamış, ardından “Dini Manzumeler” başlığıyla; ama kaside nazım şeklinde şiirler verilmiş, daha sonra “Kasideler” başlığı verilmiştir. Bu tasnif nedeniyle çalışmamızda, divandaki şiirlerin nazım şekilleri değil, şairin kullanmış olduğu başlıklar ve adlandırmalar dikkate alınmıştır. Ele alınan beyitlerin referansı verilirken divandaki yerinin başlığı kısaltılarak kodlanmıştır.

Çalışmamızda ilk olarak Keçecizade İzzet Molla Divanı’nda yer alan tüm kişi isimleri taranmış, bunlardan kişilik özelliği gösterenler ele alınmıştır. Her kişilik bir madde başlığı olarak kabul edilmiş ve bu ismin geçtiği örnek, beyitler referansı ile birlikte verilmiştir. “Muhammed” gibi çok sık tekrar eden beyitlerden en farklı olanlar örnek olarak alınmıştır. Divanda yer alan tüm kişilikler *Dini Kişilikler, Tarihi-Efsanevi (Destani-Mitolojik) Kişilikler, Edebi Kişilikler, Sanatkar Kişilikler, Bilgin Kişilikler, Mutasavvıf Kişilikler* başlıklarıyla sınıflandırılmıştır.

¹ Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *Hazana Sürgün Bahar (Keçecizade İzzet Molla Divanı)*, Kitap Sarayı Yayınları, İstanbul 2005

Ele aldığımız konunun “insan-kişilik” olması ve insanların da birçok yönünün bulunması sebebiyle kişilikler konusunda yaptığımız tasnif bazı sorunları ortaya çıkarabilmektedir. Örneğin Şeyhülislam Esad Efendi bir devlet adamı olmasının yanında ilmiye sınıfına mensup bilgin bir kişiliktir. Bu tür durumlarda kişiliğin hangi gruba ait olduğunu kesin olarak belirlemek zorlaşmıştır. Ancak biz çalışmamızda, isimleri geçen kişilerin şiirlerdeki ele alınış tarzını ve vurgulandığı yönünü düşünerek sınıflandırmamızı gerçekleştirdik.

Bu tezin hazırlanması sırasında bana her konuda destek veren, düşünceleriyle yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Metin AKKUŞ’a ve özellikle tezin tamamlanması aşamasında maddi ve manevi olarak yanımda olan nişanlıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

GİRİŞ

KEÇECİZADE İZZET MOLLA (1785/1829) HAYATI VE ESERLERİ

Kazasker Mehmed Salih Efendi'nin oğlu Keçecizade İzzet Molla 1785 yılında İstanbul'da doğdu. Asıl adı Mehmed İzzet'tir. Keçecizadeler, 17.yy'ın ikinci yarısında Konya'dan İstanbul'a göçen ve yaşadıkları dönemlerde bilim, edebiyat ve siyaset dünyasına yön vermiş mensuplar yetiştiren köklü bir ailedir. Meslek adını aileye miras bırakmış bulunun Toprak Sokak Cami imamı Süleyman Efendi, İzzet Molla'nın babası Salih Efendinin dedesidir.

I. Abdülhamid'in vefatında henüz 3 yaşlarında bir çocuk olan İzzet, devletin en gaili zamanlarında yaşamıştır. III. Selim ve IV. Mustafa zamanlarını ve onların şehadetlerini görmüştür. Babası Salih Efendi'yi henüz 14 yaşında kaybeden İzzet Molla bir süre başıboş yaşamış ve Meşalecize Esad Bey ile şair Leyla Hanım'ın babası Kazasker Moralızade Hamid Efendinin himayesinde yaşamıştır.

Osmanlı devlet adamı olan Halet Efendi ile tanışması hayatındaki dönüm noktalarından biri olmuştur. Halet Efendi Molla'ya bir ev vermiş ve geçimini de üstlenmiştir.²

İzzet Molla, çeşitli devlet görevlerine bulunduktan sonra Osmanlı –Rus savaşı aleyhtarı olduğu için sürgüne gönderildiği Sivas'ta ölmüştür. Molla önce 17. ve 18. yüzyıl ustalarının yollarını izlemiş, ancak divan şiiri geleneğini sürdürmekten öteye giderek, sahip olduğu şairlik yeteneği, ince zevki, sağlam ve zarif üslubuyla diğer şairlerden kolayca ayırt edilebilecek bir edebi değer ve ustalık göstermiştir. İzzet Molla'nın mizahi yanı güçlü olup eserlerinde yer yer olay ve şahısları mizahla karışık bir üslupla anlatmayı başarmıştır. Öte yandan İzzet Molla'nın da çağdaşı bazı şairler gibi yaşanan hayata, çevreye ve insana daha yakından baktığı ve dönemin şiirinde aranan değişiklik ihtiyacını karşılamaya çalıştığı görülür. Bu amaçla şiirlerine mahalli bir renk katmaya çalışmış, halk şiiri ve sanatçılarıyla ilgilenmiş, hece veznini kullanarak türküler yazmış, böylece Divan şiirinin geleneksel yapısını sarsmıştır.³

² Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *Hazana Sürgün Bahar (Keçecizade İzzet Molla Divanı)*, Kitap Sarayı Yayınları, İstanbul 2005, s. 11

³ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 234

Eserleri:

Gülşen-i Aşk : Yaklaşık 300 beyitlik kısa bir mesnevidir.

Mihnet-Keşan : Şairin Keşan'a sürgün olarak gönderilişini ve çektiği sıkıntıları dile getiren uzun bir mesnevidir.

Divan : İzzet Molla şiirlerini *Bahar-ı Efkar ve Hazan-ı Asar* adları altında iki ayrı divanda toplamıştır.

Layihalar : Devlet yönetimi ile ilgili düşüncelerinin yer aldığı edebi eser niteliğinde iki önemli layihası vardır.

KEÇECİZADE İZZET MOLLA DİVANİ'NDA YER ALAN KİŞİLİKLERİN TASNİFİ

1. Dini Kişilikler: Âdem, Ali, Ahmed (Bkz. Muhammed), Âsaf, Âzer, Bu Cehl (Bkz. Ebu Cehil), Dâvud, Ebâ Eyyûb, Ebubekir, Ebu Cehil, Ebü'l-Kâsım (Bkz. Muhammed), Eyyub, Fâruk (Bkz. Ömer), Fir'avn, Halid Bin Zeyd (Bkz. Eba Eyyub), Hasan, Hayder (Bkz. Ali), Hızır, Hüseyin, İbrahim, İbn Mülcem, İsa, Kârûn, Meryem, Mesih (Bkz. İsa), Muhammed, Murtazâ (Bkz. Ali), Musa, Mustafa (Bkz. Muhammed), Nebi (Bkz. Muhammed), Nûh, Ömer, Resullullah (Bkz. Muhammed), Sıddık (Bkz. Ebubekir), Süleyman, Şeddâd, Yezîd, Yûnus, Yusuf, Zünnun (Bkz. Yunus)

2. Tarihi-Efsanevi (Destani-Mitolojik) Kişilikler: Afridun (Bkz. Feridun), Ali Paşa, Anuşirvan (Bkz. Nuşirevan), Ayişe Sultan, Behmen, Beyhân Sultân, Bü's-Su'ûd, Çarhacı 'Ali Paşa, Cem (Cemşîd), Dârâ, Gâve, Efrasiyâb, Erdşir (Bkz. Behmen), Fatıma Sultan, Fatih Sultan Mehmed, Ferâmürz, Ferîdûn, Ferruh (Bkz. Ferruh), Gazi Kaptan Hüseyin Paşa, Geyumers (Bkz. Keyumers), Halet Efendi, Hân Mahmud, Harun Reşid, Hûrşîd Ahmed Paşa, Hülâgû, Hüsâmeddîn Efendi, Hüseyin Baykara, Hüsrev, İsfendiyâr, İskender, Kahramân, Kanuni (Bkz. Sultan Süleyman), Keyhüsrev, Keykubad (Bkz. Dara), Keyûmers, Kiyumers (Bkz. Keyumers), Koca Mehmet Hüsrev Paşa, Me'mûn, Mustafa Hân (IV. Mustafa), Morevîzâde Hâmid Efendi, Nerîmân, Nûşirevân, Perviz (Bkz. Hüsrev), Peşeng, Rüstem, Salih Efendi, Sâlihâde Es'ad Ahmed Efendi, Sâm, Sencer, Sultan Ahmet (1. Ahmed), Sultan Murad, Sultan Murad (III. Murat), Sultan Murad (II. Murat), Sultan Süleyman, Şâpûr, Şehzade Sultan Ahmet, Tehemten (Bkz. Rüstem), Tozkoparan, Zâl

3. Edebi Kişilikler: 'Atâu'llâh Efendi, Bakî, Dehlevî, Enverî, Esat Efendi, Firdevsi, Galib (Bkz. Şeyh Galib), Nâbî, Nedim, Nef'î, Nizami, Örfî-i Şirazi, Rûdekî, Sâbit, Sa'dî-i Şirazi, Sırrî, Sünbülzade Vehbi, Sürûrî, Şevket, Şeyh Galib, Tâhir Bey, Yunus Emre

4. Sanatkar Kişilikler: Behzad, Bihzad (Bkz. Behzad)

5. Mutasavvıf Kişilikler: Edhem, Hacı Bektâş-ı Velî, Hazret-i Mevlânâ, Rûşenî, İbrahim Edhem (Bkz. Edhem), Mevlana (Bkz. Hazret-i Mevlana)

6. Bilgin Kişilikler : Akşemseddin, Aristo, Bu Ali, Bu Hanife, Bu Sina (Bkz. Bu Ali), Câlînûs, Ebu Hanife (Bkz. Bu Hanife), Eflâtûñ, Felatun (Bkz. Eflatun), İbni Kemâl, Mâlik, İbn Sina (Bkz. Bu Ali), Risto (Bkz. Aristo), Kemalpaşazade (Bkz. İbni Kemal)

BİRİNCİ BÖLÜM DİNİ KİŞİLİKLER

1.1. ÂDEM

İlk insan ve ilk peygamber. Cenab-ı Allah Adem'i topraktan, eşi Havva'yı, Adem'in kürek kemiğinden yarattı. Şeytan önce Havva'yı, onun vasıtasıyla da Adem'i, eğer yasak meyveden yerlerse ebedi hayata mazhar olacaklarına ikna etti.⁴

Ünvanları Ebülbeşer ve Safiyyullah. İbrani dilinde, Adem kelimesinin toprak anlamında edimden geldiği rivayet edilir. Yaratılış silsilesinde Adem, yer ve gök yaratıldıktan sonra yaratılmıştır. Adem topraktan yaratılmıştır. Yaratılmadan önce, çeşitli topraklardan oluşan bir balçık halinde bekletilmiş, sonra ruh üflenmiştir. Balçık halinde ne kadar kaldığı bilinmiyor. Yaratılışı bir süreye yayılmıştır. Bu konuda bilinenler rivayetlerden ibarettir.

Farklı kültürlerin katkısıyla beslenen Adem ve Havva rivayetleri Osmanlı kültüründe edebi metinlerle de desteklenerek zenginleştirilmiştir. Buna göre meleklerin hocası Şeytan, önce Havva'yı, onun aracılığıyla Adem'i ikna etti. Suç sonrasında kendilerini çıplak olarak hissettiler ve incir yaprağı ile çıplak yerlerini kapattılar. Cennetten kovulduktan sonra yüz yıl birbirlerine hasret yaşadılar. Kırlangıç delaletiyle birleştiler. Cebrail delaletiyle Arafat'ta buluştular.⁵

Havva ile birlikte kullanılmıştır.

Beyt-i Hakdır halk-ı **Ademden** 'atik
Sanma yâ Hû ibni Âdemdir gönül

G332/2

Ne sabra çâre ne terk-i diyara yer kaldı
'**Adem** vilâyetine şunda bir sefer kaldı

G506/1

Bir dâne için girye ede bunca dem **Adem**
Evlâdı bu ni'metle ne mümkün ola hurrem

Th19/6

Senin menzilgehindir 'arş u kürsî evvel ü âhir
Dahi halk olmadan akdem vücûd-ı **Adem** ü **Havva**

D.Mz2/41

⁴ A. Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s. 67

⁵ Metin Akkuş, *Divan Şiirinde İnsan-I Dini Kişilikler*, Atatürk Üniversitesi FEF Yay., Erzurum 2000, s.3

Havf-ı tıgınla kıyâmetde dahi eyleyemez
'**Adem**-âbâdı mekân eylediğin fitne-kıyâm

K23/3

'**Adem**-âbâd kalır düşmene ancak kişver
Seyfini eylese endâze-i ta'yîn-i hudûd

Tr2/18

Sâhib-i evveli **Adem** ne belâlar çekdi
'İzzetâ hâne-i 'âlemde değil gam muhdes

G52/6

(Havva)

1.2. ALİ (Hayder/Haydar, Murtaza)

Aslan, Hz. Ali için kullanılır. Bu lakap ona annesi tarafından verilmiştir. Zülfekar (Hz. Ali'nin kılıcı) ile birlikte geçer.

Künyesi, Ebu'l-Hasen Ali ibn-i Ebi Talib el-Kuşeyri el-Haşimi. Dördüncü halife. İlk Müslümanlardan ve İslam peygamberinin cennetle müjdelediği (Aşare-i Mübeşşere) on sahabelendir.

Ali Müslümanlar arasında ilmi ve faziletiyle tanınmış, mürüvvet ve fütüvvetle şöhret kazanmıştır. İlim, takva, ihlas, samimiyet, fedakarlık, şefkat, cesaret ve kahramanlık özellikleriyle tanımlanır. Fesahati ve hitabetteki üstünlüğü ile bilinir. Hayatı hakkında bilinenler rivayet ve kerametlerle zenginleştirilmiş, efsane ve menkıbelerle beslenmiştir. Hakkındaki rivayet ve aşırı vasıflandırmaların Şia tarafından zenginleştirildiği bilinmektedir.⁶

Ey nerre-şîr-i sahn-ı çemenzâr-ı **Hayderî**
V'ey âhû-yı harîm-i dil-i zübdetü'n-nisâ

D.Mz4/78

Sunmam el âb-ı hayâta sâgar olsa mihr ü mâh
Nûş ederdî hûn-ı dil evlâd-ı **Hayder** rûz ü şeb

D.Mz5/9

Savle-i şîrâne-i **Hayder** gelirdi yâdıma
Hamle erdikçe silâhdâr-ı şeh-i düşmen-şikâr

K8/59

⁶ Akkuş, Age., s.10

- Nûr-ı a'zamdır o hurşîd anın zerresidir
Pâdişeh **Hayder**-i Kerrâr vezîr-i Kanber
K19/9
- Gülsitân-ı devletin perverdesidir gül gibi
Bîsezâr-ı himmetin **Hayder**-mehâbet şîridir
K27/17
- Kahramanlık ne imiş ol da göreydi bâri
Bana gösterdi o **Hayder**-şiyemi Rabb-i Vedûd
Tr2/23
- Gelmez elden feth-i bâb-ı Hayber-i amalimiz
Dest-gîr olmazsa damadın '**Aliyyü Murtazâ**
D.Mz1/32
- Uçmaktadır hamâme-i zerrîn-per gibi
Her şeb gözümde mâhçe-i kabr-i **Murtazâ**
D.Mz4/40
- Dünyâya âfitâb-ı kıyamet tulû'unu
Ashâb-ı Bedre verdi haber âl-i **Murtazâ**
D.Mz4/63
- Mihr-i burc-ı **Murtazâ** mâh-ı sipîhr-i istifa
Vermede dehre ziyâ iki birader rûz ü şeb
D.Mz5/26
- İntikâm-ı hânedân-ı **Murtazâyı** almadan
Bir kadem gitmezdi olsa menzili huld-ı berîn
K30/30
- Tevbe etdi kimisi oldu dahîl-i **Murtazâ**
Kimisi dûzahda **İbni Mülceme** verdi haber
Tr17/6
- Derd ü sıhhat bizdedir biz 'âşıkân-ı **Hayderiz**
Mürdegân-ı **Hayderiz** dil-zindegân-ı **Hayderiz**
M.Mz12/1
- Sırrımızla âşinâ her demde rûh-ı **Murtazâ**
Sûretâ cismiz velî ma'nîde cân-ı **Hayderiz**
M.Mz12/2

(M.Mz 12 Der-Midhat-i Hazret-i 'Aliyy-i Hayder başlığı ile verilmiş ve
"Hayderiz" rediflidir)

(İbni Mülcem)

1.3. AHMED: Bkz Muhammed

1.4. ÂSAF

İslami kaynaklarda Hz. Süleyman'ın katibi veya veziri olduğu kaydedilen kişidir. Ahd-i Atik'e göre, Levi oğullarına mensup Gerşom ailesinden Bereky'a'nın oğludur. Hz. Davud zamanında kendisine ahid sandığı'nın taşınması sırasında büyük ziller aracılığıyla sandığa kılavuzluk etme görevi verilir. Hz. Süleyman'ın mabedi inşa etmesinden sonra ahid sandığının mabeddeki yerine taşınması sırasında da aynı görevi sürdürür. Onun peygamber veya gören olduğu da belirtilir. İslami kaynaklarda Hz. Süleyman'ın teyzesinin oğlu, çok güvendiği bir kişi, sıdık, hatta Süleyman'ın katibi ve veziri olarak gösterilir. İyilik, ileri görüşlülük, başarılı yönetim ve tedbirin sembolü olarak bilinir.⁷

Âsafâ gurre kıyâs etme görüp mâh-ı nevi
Asdığın seyfi 'ıyân eyledi 'arş-ı a'zam

K22/8

Mâ-dâm hüsrevân-ı Süleymân-asâletin
Kim bir vekîli Âsaf-ı sâhib-nigîn olur

K26/48

Âsafâ tâli'i seyr eyle ki bu ana kadar
Etmeyim evc-i ma'ârifde senin vafmı ben

K29/57

Âsafâ bende-i nâçîzin unutma o zaman
Verir elbette sana bir gün o şeh istiklâl

K32/35

Cem-haşem Âsaf-ı 'âdil ki Süleymân-ı zaman
Şân bulur her ne kadar sânın ederse tevkîr

K33/20

Dedim târih 'İzzet nâmdâr-ı 'adi ede Allah
Gelip Âsaf gibi mührü takındı **Mustafâ Paşa**

Tr163/5

Gâlib-i Âsaf-şiyem oldu vekîl-i saltanat
Ba'zı tebdîlâtla tedbîr kıldı ol müşîr

Tr177/1

⁷ Gencay Zavotçu, *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006, s.31

Bir vezire mührünü irsal edip **Hân Mustafâ**
Şimdi buldu **Âsafım şâh-ı Süleymân-ihtişâm**

Tr196/1

(Hân Mustafâ, Mustafâ Paşa, Cem, Süleymân)

1.5. ÂZER

Ateş; Hz. İbrahim'in babası. İbrahim(a.s.)'in babası Azer put yapıp satar ve putlara tapardı. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in babası Azer'in puta tapmasını onaylamayıp karşı çıktığı ve babasının da İbrahim'i tehdit ederek kendinden uzak durması yolunda uyardığı hatırlatılır.⁸

Divanda Azer ismi sadece Hz. İbrahim'in babası olması sebebiyle geçmektedir. İbn-i Azer şeklinde Hz. İbrahim'e işaret ederek kullanılmıştır. Bkz. İbrahim

İbn-i Âzer Mekkeyi asnâmdan tathîr edip
Makdemin şevkiyle etdi Ka'betullâhı binâ

D.Mz1/11

Mancınîk-i **İbn-i Âzer** den alıp ders etmedi
Asılıp **Mansûr** asla dâra 'arz-ı ihtiyâç

G61/2

(Mansur)

1.6. BU CEHL: Bkz. Ebu Cehil

1.7. DÂVUD

Yehuda ve İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilmiş, hem nebi hem de sultan peygamberlerdendir. Peygamberlik ve padişahlık bir arada verilen ilk peygamberdir. Yetenekli bir sanatkar ve iyi bir savaşçı olarak nitelenen Davud peygamberin 100 yıl yaşadığı söylenir. Kendisine dört büyük kitaptan biri olan Zebur gönderildi. Cenab-ı Hakk Davud'a demir işleme sanatını da öğretti.

Çeşitli sebeplerle insanları çalışmaya yöneltir, el emeği ile kazancın değerini kavratmak için peygamberler tarihinden örnekler verirdi. Hz. Davud genellikle divan şiir ve nesrinde gür ve güzel sesi (Davudi) Zebur'u güzel sesle okuyuşu ve el beceresi

⁸ Zavotçu, Age., s.43

(demiri eğip işleyen sanatkarlığı) ile anılır. Söylentiye göre Davud (a.s.) kalın ve gür sesiyle Zebur'u okurken herkes susup onu dinlermiş. Öylesine etkili olurmuş ki onu dinlerken kendinden geçip ruhunu teslim edenler bile olurmuş.⁹

İbranice'de "en çok sevilen kişi, göz bebeği" anlamına gelen bu ismin Kitab-ı Mukaddes'te David şeklinde geçtiği ve sadece Hz. Davud'a ad olarak verildiği görülmektedir.

Dağlar ve kuşların onunla beraber Allah'ı tesbih etmesi. Allah dağları ve kuşları Hz. Davud'un buyruğuna vermiş, onlar da akşam sabah onun tesbihine katılmışlardır.¹⁰

Cevşeni istese pîrâhen eder erbabı
Penbenden nerm idi **Dâvûd**un elinde âhen

K29/75

Mevtalara cân vermiş iken zâde-i **Meryem**
Dâvûdunu dem-beste eden bezm-i fenada

Tc19/6

(Meryem)

1.8. EBÂ EYYÛB (Halid Bin Zeyd)

Ebu Eyyub, Adı Halid b. Zeyd'dir. Ensar'dan olduğu için Ensari lakabıyla anılır. Peygamberimiz Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde onun evinde konaklamıştır. Daha sonraki gazvelerde Peygamberimizin bayraktarlığını yapmıştır. 672 yılında İstanbul'un ilk defa Müslümanlar tarafından muhasarası sırasında surlar önünde şehit düşmüş ve o mahalle defnedilmiştir. Kabri daha sonra Akşemseddin tarafından, Fatih'in şehri muhasaraya geldiği zaman keşfedilmiştir. 1458 yılında adına bir cami yaptırılmış olup türbesi cami avlusunda kalmıştır.¹¹

Hazrec kabilesinin Neccaroğulları kolundandır. Hicretten iki yıl kadar önce hanımı Ümmü Eyyüb ile birlikte Müslüman oldu ve ensardan İslamiyet'i ilk kabul edenler arasında yer aldı. Sağlıklı olan herkesin Allah yolunda savaşa katılması gerektiğine inanan Ebu Eyyub el-Ensari, ihtiyarlık döneminde bile her yıl bir savaşta bulunmaya gayret ederdi.¹²

⁹ Zavotçu, Age., s.104

¹⁰ Ömer Faruk Harman, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, Cilt 9, s.21

¹¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay, İstanbul 2008, s.132

¹² Hüseyin Algül, *DİA*, Cilt 10, s.123

Yeter yâ **Hazret-i Hâlid** sana bu pây-e-i a'lâ
Kim oldu mîhmânın mîhmân-ı kurbı ev ednâ

M.Mz35/1

Hurûf-ı hâldârından dedim târihini 'İzzet
Ola **Hâlid** cinânda **İbni Zeyde** müntesib Yâ Rab

Tr243/5

Meyhâne-i 'ukbâda olur 'illeti ma'lûm
Her hasta eder da'vî-i **Eyyûb**-ı muhabbet

G42/4

1.9. EBUBEKİR (Sıddık)

Dört büyük halifenin birincisi. Adı Abdullah'tır. Ebu Kuhafe'nin oğlu olup Ashab-ı Kiram ve aşere-i mübeşşerenin en üstünüdür. Künyesi Ebu Bekr, lakabı Sıddık ve Atik'tir. 571 yılında Mekke'de doğdu. Peygamberimizin İslam'dan önce ve sonra en yakın dostu oldu. Kureyş'in ileri gelenlerinden olan Ebu Bekr Müslümanlığı kabul eden dördüncü kişidir. Mirac hadisesini duyduğu zaman hemen inandığı için Sıddık lakabını almıştır. Hicret esnasında Peygamberimiz'in yanında idi. Kur'an-ı Kerim'de kendisinden övgüyle bahsedilmiştir. Peygamberimizin zevcesi Aişe, onun kızıdır. Bütün savaşlarda Peygamberimizin yanından hiç ayrılmamıştır.

Peygamberimiz hastalanınca imamlığı; ahrete irtihali üzerine de halifeliği üstlendi. İki seneden fazla kaldığı halifelik makamında birçok fetihlere ve İslam'ın başarılarına vesile oldu.¹³

Hulefa-yi Raşidin'in birincisi, cahiliye döneminde Abdü'l-Ka'be olan adının Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber tarafından Abdullah olarak değiştirildiği rivayet edilir. Servetini Allah yolunda harcayıp eski elbiseler giydiği için "Zü'l-hilal", çok şefkatli ve merhametli olduğu için "Evvah" lakaplarıyla da anılmıştır.¹⁴

Kıldı maktûlen emîn-i darbhâne intikâl
Haşr ede **Sıddık** ile 'ukbâda Hayy-i Zü'l-celâl

Tr253/1

Pây-e-i **Bû Bekri** tutup mu'teber
Bir kademe indi Cenâb-ı **Ömer**

Mz.H6/3

¹³ İskender Pala, Age, s.131

¹⁴ Mustafa Fayda, *DİA*, Cilt 10, s.101

Kande **Ebû Bekr** ü '**Ömer** kande ben
Kendimi dün bilirim ol rütbeden

Mz.H6/9

(Ömer)

1.10. EBU CEHİL (Bu Cehl)

Asıl adı Ebu Hakem Ömer. Ebu Cehl lakabıdır. Bu lakab şiirde Bu Cehl olarak da kullanılmıştır.

Ebu Hakem Amr b. Hişam, Kureyş'in ileri gelenlerindedir. İslama karşı beslediği kin, nefret ve inadı nedeniyle İslam Peygamberi tarafından Ebu Cehl denmiş, bu lakabla tanınmıştır. Bedir'de Abdullah bin Mesud tarafından 70 yaşında iken öldürülmüştür.

Osmanlı şiirinde Ebu Cehl, inançsızlık ve bilgisizlikte ısrarcılık sembolüdür. Ebu Leheb ve İslam Peygamberi, dört halife ve ashabla birlikte, küfrü, inadı ve ehl-i dünyayı temsil etmesiyle yer almıştır.¹⁵

Hz. Peygamber'in bu ümmetin firavunu olarak tavsif ettiği Ebu Cehl hakkında, İslamiyet aleyhindeki faaliyetleri, Resul-i Ekrem'e ve ashabına yaptığı zulüm ve haksızlıklar sebebiyle pek çok ayet nazil olmuştur.¹⁶

Biri **Fir'avna** mümasil biri **Bû Cehle** nazîr
Biri **Nemrûda** mu'âdil biri şibh-i **Şeddâd**

M.Mz18/4

(Fir'avn, Nemrud, Şeddad)

1.11. Ebü'l-Kâsım: Bkz Muhammed

1.12. EYYUB

Kur'an'da adı geçen peygamberlerden biridir. Filistin'in güneyinde, Ceziret-ül Arab hududunda dünyaya geldi. Hz. Yusuf ile aynı asırda, ama farklı yörelerde yaşadılar.

Dünyada varlık ve saadete sahip olduğu için Allah onu sınamak istedi. Malı ve mülkü elinden gitti. Evlatları birer birer öldü. Hastalandı, vücudunda yaralar açıldı,

¹⁵ Akkuş, Age, s.42

¹⁶ Mehmet Ali Kapar, *DİA*, Cilt 10, s.117

hatta yaralarına kurt düştü. O hep sabretti. Sabır sınavını kazandı Allah da ona yeniden mal, mülk ve çocuk verdi.¹⁷

Bulur encam gerçi cevr-i felek
Sabr-ı **Eyyûb** 'ömr-i **Nûh** gerek

Mkt 121

(Nuh)

1.13. FÂRUK: Bkz. Ömer

1.14. FİR'AVN

“Azamet ve ceberrut sahibi olmak” anlamında geliyorsa da eski Mısır kavimlerinden Amalika hükümdarlarına lakap olarak verilmiştir. Birçok Firavnlara olmasına rağmen içlerinden en meşhuru Hz. Musa zamanında yaşamış olanıdır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa ve kavmine zulmeden bu Mısır kralının hikayesi, Yusuf suresinde anlatılır. Buna göre Hz. Musa'nın imana davetini reddeden Firavn, tanrılık iddiasında bulunur ve kavmini de buna inandırır. Hz. Musa'nın gösterdiği mucizelere de inanmaz. Edebiyatta zalimliği, kahrolması, boğulması yönleriyle rakibe benzetilip bedduada bulunur.¹⁸

Vaz' etmek için dûzaha **Fir'avnı** eliyle
Öldürdü nice söhtayı 'illet-i ebhâs

G53/3

Biri **Fir'avna** mümasil biri **Bû Cehle** nazîr
Biri **Nemrûda** mu'âdil biri şibh-i **Şeddâd**

M.Mz18/4

Cemî'-i enbiyânın anda rûşendir tecellîsi
Olur **Fir'avn-ı** hasma her bir engüştü Yed-i Beyzâ

D.Mz2/26

(Nemrud, Bu Cehl, Şeddad)

1.15. HALİD BİN ZEYD : Bkz. Eba Eyyub

¹⁷ Zavotçu, Age., s.140

¹⁸ Pala, Age., s.157

1.16. HASAN

Dördüncü Halife Hz. Ali'nin büyük oğlu. İslam peygamberi Hz. Muhammed'in sevgili torunudur. Cennetle müjdelenmiştir. İslam halifelerinin beşincisi on iki imamın da ikincisidir.

Mihri gördükçe **Hasan** zann eylerim mâhı **Hüseyn**
Olmamak mümkün midir âyâ mükedder rûz ü şeb

D.Mz5/30

(Hüseyn)

1.17. HAYDER: Bkz. Ali

1.18. HIZIR

Hızır, rivayete göre cavidani hayata mazhar bir nebidir. Bunalan hulus erbabının imdadına yetişir. Ab-ı hayat içtiği, İskender'e busuyu bulmak için rehberlik ettiği cihetle edebiyatımızda yardımcı, hayra rehber, ebedi hayata mazhar gibi manalarda kullanılmıştır.¹⁹

Hz. Musa döneminde yaşadığı, Allah tarafından kendisine ilahi bilgi ve hikmet öğretildiği, ölümsüzlük suyu (ab-ı hayat) içip ölmezliğe kavuştuğuna inanılan kişi. Peygamber veya veli olduğu ileri sürülür, mutasavvıflar onu gizli ilimleri bilen bir veli olarak sunarlar. Hızır'ın İlyas Peygamber'e verilmiş bir lakap olduğunu söyleyenler de vardır. Kur'an- Kerim'de Hz. Musa ile birlikte anılır. O'nun bilmediklerini bilir ve Hz. Musa ile olan macerası anlatılır.²⁰

Susuz kalmış da olsa çeşme-i **Hızra** gelû etmez
Senin babın dururken gayre sarf-ı âb-ı rû etmez

Ms20/6

Bize versin mi Hudâ âb-ı hayât-ı tevfik
Hızırı bulsak reh-i zulmetde külahın kaparız

M.Mz73/2

Dediler ol fâzıla kim **Hân Murâd**
Eyler imiş **Hızır** ile seyr-i bilâd

Mz.H5/4

¹⁹ Onay, Age., s.245

²⁰ Zavotçu, Age., s.221

Hızr edip tevfikini İskender -i devrâna Hak Kendi oldu kendine âb-ı hayâtın rehberi	Tr16/2
Duysa bu âb-ı hayâtı bulmağa Hızr ı İskender yine eyler delîl	Tr23/6
Eylemiş şâh-reh-i mülk-i selâmetde refik Hızr -ı tevfik ile İskender -i re'yin Ma'bûd	Tr30/9
Menba'-ı âb-ı hayâtı Hızr -ı tevfiğiyle Hak Etmedi İskender -i devrâna lutfundan nihân	Tr38/7
Bir kul ki bunalmazsa Hızr ana yetişmezmiş Bu ümmete vaktinde Hakk etdi anı ihsan	Tr41/5
Yapdı bir nev çeşme kim âb-ı bekâ Hazret-i Hızr ın olur müsteskali	Tr152/2
Etmez küşâde gonçemizi şeb-nem-i emel Âb-ı hayât-ı Hızra açılmaz dehân-ı ye's	G221/3
(Han Murad, İskender)	

1.19. HÜSEYİN

İslam peygamberinin torunu. Kerbela şehidi. Ebu Abdullah el-Hüseyn b. Ali b. Ebi Talib el-Kureyşi el-Haşimi.

Hüseyn Halife Ali ve Fatıma'nın küçük oğlu. Hüseyn'in kardeşi. Ehl-i beytin beşincisidir. Medine doğumludur (626) Şehid lakabıyla tanınmıştır. Hüseyn Horosan'a yapılan sefere ağabeyi Hüseyn ile birlikte katıldı. Halife Osman'ın evinin kuşatılmasında, babası Ali ağabeyi ile birlikte onu da halifenin evini korumak ve suyunu taşımakla görevlendirdi.²¹

İslam tarihinin en önemli olaylarından sayılan biri sayılan Kerbela'da şehid edilmesi sebebiyle Hz. Hüseyn hakkında geniş bir literatür meydana gelmiştir.

²¹ Akkuş, Age., s.79

Hız Hüseyin'in Kerbela'da siyasi amaçlar uğruna hunharca öldürülmesi Müslüman kamuoyunun vicdanında derin yaralar açmış ve ilk günlerden itibaren konuyla ilgili çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bunların başında “maktel-i Hüseyin”ler gelir.²²

Kanıyla eger dolsa **Yezid**in yedi derya
Bir katresine hûn-ı **Hüseyin**in bedel olmaz
M.Mz55/1

Yansın o dil ki yakmaz anı mâtem-i **Hüseyin**
Aksın o göz ki akmaya behr-i dem-i belâ
D.Mz4/42

Çok çekdi derd ü mihneti evlâd-ı enbiyâ
Hiç olmadı cenâb-ı **Hüseyne** olan ezâ
D.Mz4/53

Mihri gördükçe **Hasan** zann eylerim mâhı **Hüseyin**
Olmamak mümkün midir âyâ mükedder rûz ü şeb
D.Mz5/30

Sükker-i mihr ile şîr-i mâh kılsın imtizaç
Olsun etfâl-i **Hüseyne** şîr ü şekker rûz ü şeb
D.Mz5/53

Eskim ne dem ki zahm-ı dilimden nişan olur
Hûn-ı **Hüseyindir** ki gözümde revân olur
D.Mz6/1

Sultân-ı Kerbelâ şeh-i ehl-i semâ **Hüseyin**
Kim meşhedi melâzgeh-i kudsiyân olur
D.Mz6/14

Aldılar der-ân **Yezîd**ândan **Hüseyin**in âhmı
Yâd edince nâmdâş-ı leşker-i ser-'askeri
K7/38

(Yezid, Hasan)

1.20. İBRAHİM

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın müştereken kabul ettiği büyük peygamber. Tevrat'a göre İbrahim'in adı önce “ulu ata” manasında Abram iken daha sonra “milletlerin babası” anlamında Abraham'a dönüştürülmüştür.

²² İlyas Üzüm, *DİA*, Cilt 18, s.521

Hız. İbrahim Kur'an-ı Kerim'de kendisinden en çok söz edilen ülü'l- azm peygamberlerden biridir. Babasının adı Azer olarak geçmekte ve onun putperest olduğu bildirilmektedir. Tarih ve tefsir kitaplarında, Hız. İbrahim'in Ahvaz bölgesindeki Sus'ta veya Babil'deki Kusa denilen yerde yahut Kesker sınırındaki Verka'da doğduğu, daha sonra babasının onu Nemrud'un bulunduğu Kusa'ya götürdüğü bilinmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de Hız. İbrahim'in şahsiyet özellikleri, manevi ve ahlaki nitelikleri hakkında geniş bilgi verilmektedir. Buna göre İbrahim Nuh'un milletindendir, inananların babası, Allah'ın dostudur. Kendisine göklerin ve yerin meleketu gösterilmiş, rabbinin emrettiği yere hicret etmiştir. Onun soyuna da peygamberlik ve kitap verilmiştir. Allah tarafından birtakım kelimelerle sınanan İbrahim imtihandan başarıyla çıkmış, bu sayede insanlara önder yapılmıştır.²³

Yazılsa herbirine elverir şu târihim
Na'im-i cenneti kıldı makâm-ı **İbrahim**

Tr250/3

Şehzâde-i Sultân-ı Rüsül **İbrahim**
Kıldı bu bihîn kabri sarây-ı rahat

Kt5/1

Sabıkan kethudâ-yı sadr-ı güzîn
Nâmdâş-ı **Halil İbrahim**

Tr233/1

1.21. İBN MÜLCEM

Hız. Ali'nin katili. Himyeri asıllı, Mısır'ın fethine katılıp orada yerleşen İbn Mülcem Sıffin'de Hız. Ali'nin saflarında savaştı, fakat Hakem Vakası'ndan sonra diğer Hariciler'le birlikte ona karşı cephe aldı. Hariciler olarak İbn Mülcem ve birkaç arkadaşı yeryüzünde fesat çıkararak kişiler olarak gördükleri Ali, Muaviye ve Amr b. As'ın ortadan kaldırılmalarının gerektiğine inanmış ve suikast düzenlemiştir. Hız. Ali'nin sabah namazını kıldırmak için çıktığı evinin kapısının önünde saldırırlar. Hız. Ali aldığı yaranın tesiriyle iki gün sonra vefat etmiştir.²⁴

Tevbe etdi kimisi oldu dahîl-i **Murtazâ**
Kimisi dûzahda **İbni Mülceme** verdi haber

Tr17/6

(Murtaza)

²³ Ömer Faruk Harman, *DİA*, Cilt 21, s.266

²⁴ Ethem Ruhi Fığlalı, *DİA*, Cilt 20, s.220

1.22. İSĀ (Mesih)

Kur'an-ı Kerim'de İsa, İbn Meryem ve Mesih şeklinde zikredilen, kendisine İncil'in verildiği, Hz. Muhammed'i müjdelediği bildirilen, "Allah'tan bir ruh ve kelime" olarak tavsif edilen, ancak kul olduğu vurgulanan peygamberdir.²⁵

Mesih, Mesiha, Ruhullah. Dört büyük kitaptan İncil nazil olan peygamberdir. Anası Hz. Meryem Cebrail'in bir üfmesiyle gebe kaldığı için babasız dünyaya gelmiştir. İsa ölüleri nefesiyle diriltir, körlerin gözlerini açar ve el-aşa hastalıkları giderirdi. Cibril'in nefhi, İsa'nın diriltme mucizesi şark edebiyatının başlıca mazmun mevzularından biridir.²⁶

İsrailoğullarının son peygamberi. İsa Cebrail'in Meryem'e üflediği ruhtur. Bu nedenle neye dokunsa ona can verir, ölüleri diriltir.²⁷ Nefesi nedeniyle ele alınmıştır.

Şairin sözü, (nutk) İsa nefesidir, şair sözü, nefesi (söz, nutuk) Mesih gibi cana can katar; sözü Ruh-ı kuds gibi diriltici olmuştur; diriltici, can verici özelliği dolayısıyla İsa'nın kendisidir; şairin fikri ana rahmi, mana ise şairin çocuğudur.²⁸

Sipihre çıkma kolaydır **Mesih** olmak güç

Mıs 10

Âsûde olup bârgeh-i hıfzında
'İsâ-yı nebi çıkmaz idi eflâke

Mz 26/2

Oldu 'İsâ gibi kilki gûyâ
Nutku mevtaları kıldı ihya

Mz H.8/5

Mücerred hıdmeti makbul olup dergâh-ı Mevlâda
Meşihat dâderi 'İsâya oldu Hakkın ihsanı

Mz.2/32

1.23. KÂRÛN

Hazret-i Musa'nın akrabasından olup delaletiyle toprağı altın yapma sanatı olan kimyayı öğrenmiş ve bu sayede çok zengin olmuştu. Şarka ait hikaye ve mevize kitapları bu servetin tafsilatıyla doludur.

²⁵ Harman, Age., s. 465

²⁶ Onay, Age., s.67

²⁷ Pala, Age., s.235

²⁸ Akkuş, Age., s. 98

Karun, sonra Hazret-i Musa'nın istediği binde bir zekatı vermediğinden servetiyle yere batmıştır. Edebiyatımızda Karun, zengin timsalidir. Halk arasında "Karun gibi zengin, Karun kadar malı var" sözleri sevet çokluğunu ifade için kullanılır.²⁹

Karz vermiş akçasın **Kârûna** gûyâ kâ'inât
Sûk-ı 'âlemde geçen yek-pâre 'arz-ı ihtiyâç

G61/7

O fakiriz ki soyar cildimizi dest-i fena
'Ariyetdir kefen-i kameti **Kârûnumuzun**

G302/4

Kârûn dibini deldi anın olmaz o leb-rîz
Dünyâyı alır koysan eger mahzen-i ikbâl

G326/6

Nakdîne-i îmânımı dünyâyâ değişmem
Kârûn gibi mâlımla fakîr eyleme yâ Rab

Ms19/14

1.24. MERYEM

Hız. İsa'nın annesi. Davud Peygamberin soyundan İmran adlı bir kızıdır. Divan şiirinde Hız. İsa'yı doğurması, Cebrail tarafından üfürme yoluyla gebe bırakılması gibi hususiyetleriyle anılır.³⁰

Süryanice'de hadim (hizmetçi) anlamına gelir. İmran ile Hanne'nin kızı. Hız. Zekeriyya'nın baldızının kızı. Peygamber tarihi ve Kur'an-ı Kerim'de geçen peygamber kıssaları ile divan edebiyatının kişilerindedir. Divan şiirinde gerek Hız. İsa gerekse kendi başından geçenler, yaptığı mucizevi doğum, Cebrail'in ziyareti, ona üflemesi, bekareti, iffeti, çektiği çileler vb. konularla anılır.³¹

Hâmil-i rûh-ı sühan **Meryem-i** endişemdir
Zâde-i tab'ımı inkâr edemez cümle milel

K34/44

Vardır dil-i vâ'izde efendi ne babalar
Bir **Meryem Anadır** topu tasvîr-i hârâbat

G44/3

²⁹ Onay, Age., s. 283

³⁰ Pala, Age., s.307

³¹ Zavotçu, Age., s.326

Bir nefesle mürdeler ihya eder
Hem-zebân-ı İbni **Meryem**dir gönül

G332/5

Olsa da zülf-i girih-gîri Buhûr-ı **Meryem**
Bakmaz ârâyîş-i nisvâna **Mesîhâ**-yı nigâh

G451/3

Mevtalara cân vermiş iken zâde-i **Meryem**
Dâvûdunu dem-beste eden bezm-i fenada

Tc19/6

(Mesîha, Davud)

1.25. MESİH: Bkz. İsa

1.26. MUHAMMED (Mustafa, Ahmed, Nebi, Resullullah, Ebü'l-Kâsım, Resul)

İslam peygamberi Hz. Muhammed Mustafa. “Pek çok hamd ü sena olunmuş, övülmüş” demektir.

Babası Abdullah, Beni Zühre kabilesi reisi Vehb bin Abdimenaf'ın kızı Amine ile evlendi. Peygamberimiz daha dünyaya gelmeden, genç bir yaşta babası Abdullah öldü. Onun ölümünden sonra eşi Amine Hatun M.571 yılında kameri Rebi'ü'l-evvel ayının on ikinci gecesi sabaha doğru nurlu bir erkek çocuk dünyaya getirdi. Çocuğa Muhammed adını verdiler. Peygamberimizin doğduğu gece gün doğmadan alem nur ile doldu. İlk peygamber ve ilk insan Hz. Adem'den sonra babadan oğula geçen sen son peygamberlik nuru O'nda sahibini buldu.³²

Her şair O'nun hakkında na'lar yazmış; hayatı, savaşları ve mücadeleleri birçok edebi esere konu olmuştur. Her Müslümanın O'nun hakkında bilmesi gerekenleri şairler de ele almış, böylece dini ve tasavvufi edebiyatımızı zenginleştirmişlerdir. Varlığın ilki O'dur. Cihan güzelliğinin tecellisidir. İnsanların efendisi, ezel ve ebedin tek hakimidir. İncil O'nun gelişini haber vermiştir. Arşa çıkmış çerh ü zemin O'na secde etmiştir. O'ndan daha üstün şefaâtçi yoktur. O'nun ümmeti olmakla Müslümanlar övünür. O'nun vasıflarını kimsecikler övemez, bitiremez, anlatamaz.³³

³² Zavotçu, Age., s.338

³³ Pala, Age., s.331

Yâ **Muhammed** mîzbânımdır Cenâb-ı Kibriya
Dedi zâtı zâtına ehlen ve sehlen merhaba

D.Mz1/1

Böyle yâd eyler seni ins ü melek cinn ü peri
Gökde **Mahmûd Ahmed** ü yerde **Muhammed Mustafâ**

D.Mz1/18

O şeb ecrâm-ı eflâk aldı fer vech-i **Muhammedden**
Şu'â'-ı âfitâbı neylesin ol leyle-i kumrâ

D.Mz2/17

Şeh-i çarh-âsitân **Ahmed** hıdîv-i lâ-mekân-mesned
Ebü'l-Kâsım Muhammed tâc-bahş-ı sûre-i *Tâ hâ*

D.Mz2/22

Fahr-ı cihan **Muhammed-i** Bakır ki 'ilmile
Olmuş ezelde zîver-i sadr-ı ulü'l-'abâ

D.Mz4/44

Râh-ı Hüdâda muktefî-i isr-i ceddidir
Sultân-ı dîn **Muhammed** o serdâr-ı etkiyâ

D.Mz4/48

Deccâle pîşvâ-yı tarîk-i dalâl olur
Kim etmese **Muhammed-i** Mehdiyle ihtida

D.Mz4/51

Âl-i **Muhammed-i** 'Arabî na'tidir sözüm
Giryem miyâne-i sühana tercemân olur

D.Mz6/13

İblîs **Âdeme** bu cenâb-ı **Muhammede**
Kibr eyledikde kangısı bilmem yaman olur

D.Mz6/36

Bu 'abd-i rû-siyehin bakma 'aybına Yâ Rab
Be-hubb-ı zât-ı **Muhammed** be-nûr-ı vech-i mübîn

D.Mz7/22

Hak ümmet-i **Muhammede** bağışlasın anı
Olsun safâda şâh-ı 'adâlet-nihâd ile

Tr48/3

Çıkdıkça çarha sît-i ezân-ı **Muhammedi**
Olsun menâr-ı devlet ü iclâli ber-karâr

Tr61/4

Zahm urdu bûsegâh-ı **Resule** utanmadan
Kâfir eder mi böyle müselmanlık iddi'â

K4/61

Mihr ü mehden iki mihr-i a'zamı şekva için
Âsumân etdi **Resule** 'arz-ı mahzar rûz ü şeb

K5/15

Bin kerre günde ölse o kâfir dirilmeden
Sanma ziyân-ı âl-i **Resule** zımân olur

K6/42

Sıddîk Efendi kim oldur nakîb-i Âl-i **Resul**
Gül-i riyâz-ı şeref nahl-bend-i bâğ-ı Betûl

K35/1

Oldu Pervîn gibi benât-ı **Nebi**
Zînet-i kubbe-i felek-fersâ

Kt.9/1

Nebîyy-i erham ü müşfik şefî'-i sâbik u lâhık
Nüket-dânâ-yı mâ-yentık rümûz-âmûz-ı mâ-evhâ

D.Mz2/21

(Sıddîk Efendi)

1.27. MURTAZÂ: Bkz. Ali

1.28. MUSA

İsrailoğullarının peygamberi (Moise). Büyük peygamberlerden. Musa'nın İsa'dan önce 1705 yılında Mısır'ın önceki başkenti Menf şehrinde doğduğu kabul edilmektedir. Yahudi efsaneleri ve kutsal kitap kayıtlarında Musa aynı şekilde anlatılır. Firavun'un kendi devletini yıkacak bir çocuk geleceğini öğrenmesi üzerine yaşanan macerada İmran'ın oğlu Musa sarayda büyümüştür. Diğer çocuklar gibi öldürüleceği korkusuyla Bebek Musa annesi tarafından bir sandık veya sepet içinde Nil nehrine bırakılmıştır. Rivayetlerde Musa'yı Firavun'un karısı veya kızı Asiye sarayın önünde bulur ve onu evlat edinir. Bebek Musa süt annelerin sütünü emmemiş, ancak süt anne adayı olarak saraya getirilen annesini emmiştir. Musa kırk yaşında aslını öğrenmiş, sarayı terk edip

ailesinin yanına dönmüş; üç yaş büyüğü Harun ile buluşmuştur. Musa kıssasının mucizelerinden biri de Kızıldeniz sularının yarılmasıdır.³⁴

Nâyının şü'le-i avazına tut gûş-ı kabul
Tûr-ı **Mûsâ** vü 'asâ **Hazret-i Mevlânâdır**

Ms10/16

Mi'de-i hûtta ey **Yûnus**una kût veren
Tıfl iken Nilde **Mûsâsına** tâbut veren

Ms21/2

Sanma kim san'at-ı mû-sâdır bu Ejder-i **Hazret-i Mûsâdır** bu
Mkt 75

(Yunus, Hazret-i Mevlana)

1.29. MUSTAFA: Bkz Muhammed

1.30. NEBİ: Bkz Muhammed

1.31. NÛH

Hz. Nuh. Peygamber olarak gönderilen Hz. Nuh uzun yıllar kavmini imana davet etti. Nuh tufanında inananları bir gemi ile kurtarmıştır.

Vahiy gönderilmiş büyük peygamberlerden. İnsan soyunun ikinci atası. Müslüman itikatında, Adem'in alındaki nübüvvet nuru, Şit'e, Nuh'a ve diğer büyük peygamberlerden sonra Muhammed'e geçmiştir. Nuh rivayetlerde Adem'den 1742 yıl sonra doğmuş olarak gösterilir. Mesleği doğramacılıktır. Vahiy 50 yaşında iken gelmiştir. Tufan nedeniyle Nuh'un Sam, Ham ve Yafes adlı üç oğlunun varlığından bahsedilir.

Nuh edebiyatımızda gemi, tufan ve kurtuluş terimleriyle birlikte, insanlığın ikinci atası ve canlıların devamını sağlayıcısı olarak anılmıştır. Uzun ömrün, ebedi hayatın sembolüdür. Şiirde Nuh Nebi (Nuhunnebi) şeklinde kullanılır.³⁵

Bulur encam gerçi cevr-i felek
Sabr-ı **Eyyûb** 'ömr-i **Nûh** gerek

Mkt 121

³⁴ Akkuş, Age., s.131

³⁵ Age., s.143

Tenûr-ı dilde vardır herkesin hâlince tûfânı
Niçe bin **Nûha** keştiğâhdır tersâne-i 'âlem

G353/4

Dîde-i hasretim az mı yaşadı 'âlemde
Gerçi **Nûh** olmadım amma nice tûfân bilirim

G378/3

Sirişk-i dîde-i **Nûh** idi kulzüm-i tûfân
Muhît gıpta eder katre-i çekîdemize

G490/3

Nâ-hudâ **Nûh** ise bin keştiye

Mıs19

Aradı deryada sen dürr-i yetîmi sû-be-sû
Bunca dem **Nûh** oldu keştî-i talebde nâhudâ

D.Mz1/10

Nâhudâ eylemese **Nûhu** bu keştiye Hudâ
Mevc-i tûfâna ne yelken dayanırdı ne seren

K29/73

(Eyyub)

1.32. ÖMER (Fâruk)

Ömer Bin Hattab, ikinci halife Ömer M.591 yılında Mekke'de doğdu. İslamiyetten önce Mekke'nin idarecilerindendi. Yaklaşık sekiz sene Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı cephe aldı. Nihayet Peygamber'i öldürmeyi kararkıştıran müşriklerle aynı safta yer alan Hz. Ömer bu işi bizzat üstlenmekten de çekinmedi. Fakat bu girişimi onun Müslüman olmasıyla sonuçlandı (618)

Kırkinci veya kırk beşinci Müslüman olan Ömer cennetle müjdelenen büyük sahabelerdendir. Onun Müslüman olmasıyla İslamiyet güç kazanıp Mekke'de açıkça kabul edilir olmuştur.³⁶

Bathâda sanki çilleye girmişdi ehl-i dîn
Fârûk-ı a'zam eyledi tekmîl-i erba'in

M.Mz10/1

³⁶ Zavotçu, Age., s.392

Şemşîri kesdi ehl-i nifâkım 'urûkunu
Fârûkun oldu himmeti tiryâk-ı mü'minîn

M.Mz10/2

İş kalırsa seyfine Fârûk-ı Hakkın el-amân
Hiç bu demlerde kalmaz olmadık candan cüda

D.Mz.1/30

Pâye-i Bû Bekri tutup mu'teber
Bir kademe indi Cenâb-ı 'Ömer

Mz.H6/3

Kande Ebû Bekr ü 'Ömer kande ben
Kendimi dün bilirim ol rütbeden

Mz.H6/9

(Ebu Bekr)

1.33. RESULLULLAH: Bkz Muhammed**1.34. SİDDİK:** Bkz. Ebubekir**1.35. SÜLEYMAN**

Davud peygamberin oğlu olan peygamber. On iki yaşındayken babası yerine tahta geçmiştir. Hem padişah hem peygamberdir. Geçimini devlet hazinesinden değil, ördüğü zembiller sayesinde kazanırmış. Babasının vefatından sonra onun vasiyeti üzerine Kudüs'deki yarım kalmış olan Mescid-i Aksa'yı inşa başladı. Daha sonra 13 sene süreyle Kudüs'te bir hükümet sarayı yaptırdı. Rivayete göre bu binların yapımında cinleri çalıştırmıştır. Allah tarafından kendisine birçok mucizeler verilmiştir. Kuşlarla, hayvanlarla konuşur, onların dilini anlarmış. Cinlere ve rüzgara emretme yetkisine sahipmiş. Üzerinde İsm-i A'zam yazılı bir mühürlü yüzüğü varmış. Özellikle yüzük, karınca, Hüdhüd ve Belkıs ile birlikte çok anılır.³⁷

Bergeşte etdi taht-ı Süleymânı rûzigâr
'Âkil eder mi devlet-i dünyâyâ i'tinâ

D.Mz4/20

Süleymân-ı nebiden sonra var mı saltanat sürmüş
Bu rütbe devlet ü şevket bu rütbe 'izz ü şân üzre

K2/8

³⁷ Pala, Age., s.411

- Gören zînhâne-i rahş-ı felek-peymâsım der kim
Süleymân-ı zamanın tahtıdır bâd-ı vezân üzre
K2/22
- Eder sür'atle teslîm etmeden bir mûyun işkeste
Tutup emr-i **Süleymân-ı** zamanı baş u cân üzre
K2/39
- Süleymân-ı** zamandır rûzigâr olmaz mı mahkûmu
'Aceb mi verse sür'at tîrine bâd-ı vezânâsâ
K4/4
- İncinmedi bir mûr o **Süleymân-ı** zamandan
Dergâhı annı kehf-i emân-ı zu'afâdır
K5/13
- Rahş olup bâd-ı sabâ geldi **Süleymânlar** gibi
Rumhunu almış ele sâhib-kırân-ı **Cem-vakâr**
K8/46
- Ol **Süleymânın** yanında mûrdan kemter kalır
Lutf-ı Hakla seyr eden gerden-keşân-ı rûzigâr
K8/69
- Esen dâ'im nesîm-i lutf-ı şâhîdir ki şâyeste
Gererse rûzigâra göğsünü kâh-ı **Süleymânî**
K12/2
- Mevki'-i kasr-ı **Süleymân-ı** zamandır bu mekân
Gözet âdâb-ı mülûkâneyi ey bâd-ı vezân
K17/1
- Nice **Süleymânları** hicv eyleyen
Olmaya mı müttehem-i rûzigâr
K20/6
- Mültecâ-yı 'azamet merci'-i 'izz ü devlet
Zînet-i saltanat-ı şâh-ı **Süleymân-haşem**
K22/12
- Hazret-i **Mahmûd Hân** kim verse mührün **Asafa**
Fahr edip der kim **Süleymân-ı** zamânımdır benim
K25/23
- Mâ-dâm hüsrevân-ı **Süleymân-asâletin**
Kim bir vekîli **Âsaf-ı** sâhib-nigîn olur
K26/48

Süleymân-saltanat **Sultân Mahmûd**-1 cihânbânın
Ser-â-pâ oldu 'ahd-i devletinde 'âlem âbâdân

Tr37/1

(Sultân Mahmûd, Âsaf, Cem)

1.36. ŞEDDÂD

Yemen'deki Ad kavmi hükümdarlarındandır. Ad b. İrem'in Şedid, Şeddad adlı iki oğlu vardı. Bunlar sırasıyla Ad kavmine hükümdar oldular. Şeddad bir çok binalar, su bendleri, Aden'de İrem adlı bahçe ile köşkü yaptırmıştır. Hud'un peygamberliğini tasdik etmediklerinden köşkü temaşaya gelirken yolda Cebrail'in haykırması neticesi kavmiyle beraber mahv olduğu menkuldür. Edebiyatımızdaki mazmunlarda İrem mühim mevki tutar.³⁸

Biri **Fir'avna** mümasil biri **Bû Cehle** nazîr
Biri **Nemrûda** mu'âdil biri şibh-i **Şeddâd**

M.Mz18/4

(Fir'avn, Bu Cehl, Nemrud, Şeddad)

1.37. YEZÎD

Hiz. Muaviye'nin oğlu ve Emevi devletinin ikinci halifesidir. Şam'da doğdu. Acıklı Kerbela olayı onun zamanında meydana geldi.³⁹

Özellikle Maktel-i Hüseyin'lerde adı çok anılır. Alevi- Bektaşiler onun düşmanı olup "Yezid" kelimesini bir küfür sözü olarak kullanır.⁴⁰

'İzzet anmazdı **Yezidi** 'acaba n'oldu sebab
Var ise hatırına ehl-i cehennem geldi

M.Mz31/2

Şu memleketde **Yezîd** olmasaydı taht-nişîn
Ederdi gıpta serîr-i Dimeşke huld-ı berîn

Mkt84

La'net **Yezîde** kim ne utanmaz sefihdir
Hayrül'-Betül-i **Fâtımadan** etmedi haya

D.Mz4/54

³⁸ Onay, Age., s.422

³⁹ Zavotçu, Age., s.562

⁴⁰ Pala, Age., s.482

Ehl-i Şâmm zulmünü yâd eyleyip her subh u şâm
Mihir eder la'net **Yezîde** meh beraber rûz ü şeb

D.Mz5/19

La'net **Yezîde** kendine a'vân ü âline
La'n eyleyen denirse de dûzah-mekân olur

D.Mz6/37

Aldılar der-ân **Yezîdândan Hüseyin**in âhmı
Yâd edince nâmdâş-ı leşker-i ser-'askeri

K7/38

Hem-dem-i Bektâşiyân-ı rûz-ı matemdir şarâb
Bezm-i nefrîn-i **Yezîd**-i hîze elzemdir şarâb

G27/1

Kanıyla eger dolsa **Yezidin** yedi derya
Bir katresine hûn-ı **Hüseyin**in bedel olmaz

M.Mz55/1

Korkarım yâd olup mel'anet-i **İbni Ziyâd**
Erdirir Mâlike dûzahda **Yezidi** âzâd

M.Mz18/1

(Hüseyin, İbni Ziyad, Fatıma)

1.38. YÛNUS (Zünnun)

İsrailoğulları peygamberlerinden. İslam kaynaklarında Zünnun da denir. Yunus Ninova halkına gönderilmiş peygamberlerdendir. Kuran'da ve tefsirlerde adına kayıtlar vardır. Yunus halkına tebliğde bulunmuş, kendisine inanmayanlara Allah'tan bir gazap geleceğini bildirerek dağa çıkmıştır. Gökte biriken kara bulutlardan korkan halk şehre dönmüşlerdir. Yunus, gazabın gerçekleşmemesi ve halkının kendini yalancılıkla itham edeceği düşüncesiyle sahraya gider.

Yunus-balık ilişkisi kaynaklarda şu şekilde hikaye edilmiştir : Yunus deniz kıyısında bulunduğu bir gemiyle yolculuğa çıkar. Gemi deniz ortasında hareketsiz kalır, yolcular suçlanır. Yunus kendinin suçlu olduğunu söyler. Üç defa çekilen kura hep Yunus'a çıkar. Yunus kendi isteği ile suya atlar. Bir balık Yunus'u yutar. Gemiyle

birlikte hareket eden balık Yunus'u sahile bırakır. Bu rivayetle bağlantılı olarak nun kelimesinin balık anlamıyla ilgi kurulmuş ve Yunus Zünnun olarak da anılmıştır.⁴¹

Mi'de-i hûtda ey **Yûnus**una kût veren
Tîfi iken Nîlde **Mûsâ**sına tâbut veren

Ms21/2

Menzilin **Yûnus** ile beyne's-semâ'i ve's-semek
'Arşdan bâlâ iken mi'râc-ı kadr-i enbiyâ

D.Mz1/14

(Musa)

1.39. YUSUF

Hz. Yusuf. İsrailoğullarının büyük peygamberlerindedir. Yusuf, Yakup ve Rahil'in oğlu, İbrahim ve İshak'ın torunu. İslami kaynaklarda MÖ.1740'ta Harran'da doğmuş, babasıyla Kenan'a geçmiştir, lakabı Sinan'dır Kuran'da bazı surelerde adıyla anılır. Günümüzde Yusuf hakkında oluşan hikayenin temeli, ahsenül-kasas olarak bilinen Kuran kıssalarından biridir. Kıssa kendi adıyla anılan Yusuf suresinde kayıtlıdır. Yusuf suresi, kuyuya atılma olayı ile başlar, Mısır'da mali işlerden sorumlu bir göreve getirilmesi ile biter.

Divan edebiyatında Yusuf, adı sıkça anılan peygamberlerdendir. Yusuf adı, bir mesnevi konusu olan Yusuf ve Züleyha mesnevileri ile meşhur olmuştur. Yusuf daha çok Yakup ve Züleyha ile birlikte anılır. Kuyu, kardeş ihaneti, akla durgunluk verecek güzellik ve bu güzelliğe karşı duyulan sevgi ilgileriyle şiirde yer alır.⁴²

Vird-i aslîsi senin 'aşkın idi etsen su'âl
Yûsufa olmuşdu sûretde **Züleyhâ** mübtelâ

D.Mz1/13

Vahşiyken etdi **Hazret-i Ya'kûba** ma'zeret
Yûsuf kaziyyesinde olup gürge iftira

D.Mz4/56

Görürdü vechini âyîne-i cemâlinden
Değildi **Yûsufuna** ibtilâ-yı pîr-i hazîn

D.Mz7/17

⁴¹ Akkuş, Age., s.172

⁴² Age., s.173

- Cüdâ-yı şâhed-i takdir olmaz hüsn-i tedbîri
Biribirine 'âşık sanki **Yûsuf**la **Züleyhâ**dır
K24/30
- Yûsuf**-1 tab'ıma muhtâcdır ihvân-ı zaman
Kand-i nutkumla olur Mısr-ı safâ Beyt-i Hazen
K29/21
- Râst-gûyâna karîn ol ki olursun sâdık
Şâhid-i 'âdil-i **Yûsuf** idi bak pîrâhen
K29/74
- Hazret-i Yusuf** Ziyâ Paşa gibi
Mevkibinde yâ meğer düstûr ola
Tr44/3
- Maksûd kolaylıkla 'azizim ele girmez
Çeşm etdi fedâ **Yûsufa Ya'kûb**-1 muhabbet
G42/5
- Bilmez ihvan ne çekdiğin **Yûsuf**
Düşmeyen çâha câha mâ'ildir
G92/4
- Mazhar-ı hüsn-i Hudâ-dâd olanın **Yûsuf**veş
Tâbiş-i mâh-ı ruhu tâ bün-i çehden görünür
G152/9
- Reng-i ebnâ-yı zamanı **Hazret-i Ya'kûba** sor
Gül-beden **Yûsuf** yerine kanlı pîrâhen gelir
G159/12
- Cevher-i 'aklı vefâ eylemedi bir ferdin
Yûsuf-1 keffe-i devlet dahi dellâldedir
G175/12
- Bin şivesi vardır bu **Züleyhâ**-yı cihanın
Ey **Yûsuf**-1 hüsn eyleme zindanı ferâmûş
G233/2
- Yûsuf** i 'râz u tevellâ ne-küned ez-lutfeş
Ger be-dâmân-ı bedî dest-i **Züleyhâ** kâni'
G250/4
- Hâb-ı **Yûsuf**dan **Züleyhâ** gelmemişdi hâtıra
'Akl ile ta'bîre gelmez sûret-i rü'yâ-yı 'aşk
G286/6

Pîrehenin pîre rehn etdi Hudâ **Yûsufun**
Cevher-i cismi telef oldu mu yâ **Yûsufun**

G301/1

(301. gazel 5 beyittir ve her beyitte Yûsufun kelimesi rediftir.)

Yûsuf gibi dâmânımı bülbül edemez pâk
Pîrâhen-i gül-gonçede varken o kadar çâk

G306/1

Eylemez dâmân-ı pâk-i **Yûsufu** bî-bâk çâk
Olmasa pîrâhen-i cân-ı **Züleyhâ** çâk çâk

G317/1

Şöhre-i âfâk idi çün bedr-i tâm
Yûsuf-ı siddîk 'aleyhi's-selâm

Mz.H1/1

(Hikâye-i Yûsuf 'Aleyhi's-Selâm. Bu şiirin tüm beyitleri Hz. Yusuf içindir.)

(Züleyha, Hazret-i Yakub)

1.40. ZÜNNUN : Bkz. Yunus

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHİ-EFSANEVİ (DESTANİ-MİTOLOJİK) KİŞİLİKLER

2.1. AFRİDUN: Bkz. Feridun

2.2. ALİ PAŞA

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, (1770- 1849), Osmanlı Arnavutu olan Mısır valisi. Osmanlı devleti'nin dağılma devrinde ve bilhassa II. Mahmud'un saltanatı zamanında, büyük gailelere sebep olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 8 Temmuz 1805'te Mısır valiliğine getirilerek, kendisinden Vehhabi isyanının bastırılması istenmiş ve valilikte kalması da bu şarta bağlanmış idi. Mısır hidivliğinin kurucusu olan Mehmed Ali, 27 Mayıs 1770'de Kavala'da dünyaya gelmiş ve bu şehre nisbetle şöhret kazanmıştır. Henüz küçük yaşta iken, Kavala'da bekçibaşı olan babasını kaybeden Mehmed Ali, Kavala mütesellimi olan amcası Tosun Ağa'nın yanında yetişti.

Mısır valiliğine tayin olunmasıyla beraber koca Mısır ülkesi, artık Osmanlı devletine zaman zaman başkaldıran, sözde tabi kalan ve müstakil bir devlet karakteri gösteren bir idare haline geldi.⁴³

'Ali Paşa kulu sultân-ı cihânîm yoluna
Bez-i cân eylese şâyeste değil sarf-ı nukûd

Tr31/1

Kudsiyân söyledi 'İzzet târih
Kılıç asdı 'Ali Paşa 'arşa

Tr108/2

'Ali Paşa-yı gâzî Mısra yaptı ma'bed-i 'âlî
İmâmü'l-müslimîn şâh-ı zaman **Sultân Mahmûda**

Tr126/1

Gitdi cami'de dedim târihin
'Ali Paşa ola vâsıl hulde

Tr264/2

(Sultan Mahmud)

2.3. ANUŞİRVAN : Bkz. Nuşirevan

⁴³ Vahid Çabuk, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Emre Yayınları, İstanbul 2002, Cilt 7, s.266

2.4. AYİŞE SULTAN

Sultan II. Mahmud Han'ın kızlarındanıdır.

Hüzn ü şâdî cem' olup 'İzzet dedi târihini
Geldi dehre **Fâtıma Sultân** yerine '**Âyişe**

Tr123/2

(Fatıma)

2.5. BEHMEN (Erdşir)

Erdşir, İnan'ın Keyaniyan'ın hükümdarlarından Güştasb'ın torunu ve İsfendiyâr'ın oğlu Erdşir'in lakabıdır. Behmen hem tarihi-efsanevi bir kişilik hem de çeşitli anlamlara gelen bir sözcüktür. Diğer Şehname kahramanları gibi Behmen de divan şiirinde yiğitlik simgesi olarak anılır.⁴⁴

Kelime sıfat olarak “zeki, anlayışlı” anlamlarına gelir. Şehname'de de Zerdüş'te inen meleğin adı da Behmen olarak kayıtlıdır. İnan hakimleri akl-ı evvele de Behmen derler. Behmen kelimesinin hafifletilmiş şekli olarak gösterilen Behmen, güneş takviminin onbirinci ayı olarak da bilinir.⁴⁵

Giderse rezme o sâhib-kırân-ı bezm-i vegâ
Olur cünûduna serheng **Behmen** ü **Şâpûr**

K36/29

(Şapur)

2.6. BEYHÂN SULTÂN:

III. Selim'in kız kardeşi.

Çiçekli takadan güldesteves bir boğça lutf etdi
Bahar-1 devlet-i **Beyhan Sultân** bî-hazân olsun

M.Mz47/2

2.7. BÜ'S-SU'ÛD

Ebüssuud Efendi (ö.1574) Osmanlı şeyhülislamı, hukukçu ve müfessir. “Müftülanam, Sultanü'l-müfessirin, muallim-i sani, Hoca Çelebi, Ebu Hanife-i Sani” unvanlarıyla anılır.

⁴⁴ Zavotçu, Age., s.59

⁴⁵ Pala, Age., s.62

Ebussuud Efendi'nin şeyhülislam olmasıyla şeyhülisamlık yevmiyesi 100 akçeden 600 akçe oldu. Böylece hem maddeten hem de manen kazaskerliğin üstüne çıkarıldı. Kanuni Sultan Süleyman'ın hukuki ıslahat ve düzenlemelerinde Ebussuud Efendi'nin büyük payı vardır.

Onun tasavvufa bakışı da klasik bir zahir ulemasından farksızdır. Devranı ibadet olarak gören sufilerin mürted olduğunu beyan etmiştir.⁴⁶

Sultan III. Murad devri şeyhülislamlarından, fıkıh ve tefsir bilgini Ebu's-su'ud el-İmadi. M.1490 yılı sularında İskilip'te doğdu. Şeyh Muhammed Yavsi'nin oğludur. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra devrin tanınmış bilim adamı ve hocalarından, İbn-i Kemal'den, dersler almış daha sonra İnegöl İshak Paşa Medresesine müderris oldu. Bursa ve İstanbul kadılığı yaptı. Önce Rumeli Kazaskeri sonra da şeyhülislam oldu, bu makamda 30 yıl kalıp Hoca Çelebi lakabıyla anıldı. Bazı kaynaklar bir günde binin üzerinde fetva verdiğini söylerler.⁴⁷

Cenâb-ı **Es'ad-ı Ahmed**-şiyem müfti'l-enâm oldu
Revadır müşkilâtın **Bü's-Su'ûd** eylerse istiftâ

Tr183/1

2.8. ÇARHACI 'ALİ PAŞA

II. Mahmut saltanatında, Ekim 1808 - Mart 1809 tarihleri arasında sadrazamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır.

Çıkardım 'İzzetâ bahr-i hezceden dür gibi târih
Kapudan etdi deryaya '**Ali Paşayı Şeh Mahmûd**

Tr202/2

(Şah Mahmud)

2.9. CEM (Cemşîd)

Pişdadiyan sülalesinin dördüncü hükümdarı olup İran mitolojisine göre yediyüz yahut bin yıl yaşamıştır. Cem büyük padişah anlamında olup sonradan adına ışık anlamındaki “şîd” sözcüğü eklenmiştir. İslam edebiyatında zevk ve eğlence sembolü olarak adı ve câm'ı efsaneleşmiştir.⁴⁸

⁴⁶ *DİA*, Cilt 10, s.365

⁴⁷ Zavotçu, Age., s.132

⁴⁸ Pala, Age., s.86

Cem'in bazı tarihçilere göre Hz. Adem'le aynı kişi, bazılarına göre ise Hz. Adem'in yedinci oğlu Geyumers'in torunu olduğuna dair rivayetleri naklederler. İran mitolojisine göre insanlar ilk defa Cem döneminde askerler, sanatkarlar ve çiftçiler olmak üzere üç sınıfa ayrılmış, birçok meslek de yine onun zamanında ortaya çıkmıştır. Toprakta maden üretimi ve savaş aletleri yine ilk defa Cem zamanında yapılmış, tıp ilmi bu sırada Yabel adlı bir kişi tarafından başlatılmış.

Çok akıllı bir hükümdar olan Cem, dönemindeki bu büyük ilerlemenin verdiği gururla tanrı olduğunu iddia etmiş ve insanların tapması için heykellerini yaptırarak her tarafa göndermiş. 700 yıl hüküm süren Cem, yine Pişdadiyan soyundan gelen Dahhak tarafından tahtından indirildikten sonra 100 yıl daha yaşamış.⁴⁹

Rahş olup bâd-ı sabâ geldi **Süleymân**lar gibi
Rumhunu almış ele sâhib-kırân-ı **Cem**-vakâr
K8/46

Mahmûd Hân-ı **Cem**-sipâh hâkân-ı sâhib-intibâh
Şâhenşeh-i her pâdişâh fermân-revâ-yı her düvel
K10/8

Câm-ı safadır bana hep sunduğu
Olalı hem-devr-i **Cem**-i rûzigâr
K20/17

Böyle bir âsafı olsaydı eger **Cemşîd**in
Gamı olmazdı ki mey olsun ana dâfi'-i gam
K22/27

Âsumân-meretebe **Cem**-kevkebe **Ahmed Paşa**
Sadr-ı hurşîd-haşem bedr-i kevâkib-huddâm
K23/17

Zâtını mazhar edip nice fütuhata Hudâ
Rezm ü sulhünde desin **Hüsrev**-i **Cemşîd**-gulâm
K23/84

Dâdger pâşâ-yı **Cem**-mesned ki fahr eyler deyip
Öyle bir gîtî-sitân şâh-ı cihânımdır benim
K25/27

⁴⁹ Nurettin Albayrak, *DİA*, Cilt 7, s.279

Cem -haşem Âsaf -1 'âdil ki Süleymân -1 zaman Şân bulur her ne kadar sânın ederse tevkîr	K33/20
Pîşgâh-1 tahtına dâverleriyle zeyn olup Pîr görsün Hüsrev -i Cem -pâye Sultân Ahmedî	Tr13/12
O şehin bendeliği neş'esin idrâk edemez Cem eğer mâ-melekin etse fedâ-yı Galata	Tr15/6
Mahmûd Hân -1 Cem -zafer kasd-1 cihâd etse eger Barutuna şems ü kamer iki kedûdur sîm ü zer	Tr25/1
Görseydiler o zîver-i mehd-i sa'âdeti Lâlâ olurdu Hüsrev ü Cem Keykubâd ile	Tr48/2
Bezm-i dehre ma'nevî bir neş'edir Mahnûd Hân Görse devrin terk eder Cemşîd nûş u 'işini	Tr157/1
Olsa bezm-ârâ kıyam et sâkiyâ mînâ-be-kef Hürmet eyle yâdigâr-1 Hazret-i Cemdir şarâb	G27/2
Cemşîd gibi pâdişeh etmişdi tenezzül Pây-1 hum-1 meydîr yerim inkâra ne hacet	G39/2
Cem olmuş idi bunca zaman mîr-i hârâbat İmkân-pezîr olmadı ta'mîr-i hârâbat	G44/1

(Süleymân, Mahmûd Hân, Ahmed Paşa, Hüsrev, Âsaf, Keykubâd)

2.10. DÂRÂ (Keykubad, Darab)

Şehname'nin ünlü kahramanlarından, Keyaniyan sülalesinin onuncu ve son padişahıdır. İsfendiyar'ın torunu ve Behmen'in oğlu olup Darab ve Dara-yı Ekber adlarıyla da anılır. Onun saltanatı döneminde de İran'ın sahip olduğu en geniş sınırlara ulaştığı söylenir. Kendisine kadar gelen padişahlar içerisinde İran padişahlarının en güçlüsü ve en zengini olduğu, hükümdar-ı a'zam (en büyük hükümdar) ve Şahenşah

(şahların şahı) sıfatlarıyla anıldığı söylenir. Söylentiye (rivayete) göre Dara İskender'le yapmış olduğu bir savaştan sonra, ya da savaştan kaçarken öldürülür.

Dara divan şiir ve nesrinde büyüklük, görkem ve yiğitlik simgesi olarak anılır. Kasidelerde şair Dara'nın büyüklüğünü, gücünü ve yiğitliğini memduhu ile karşılaştırır, çoğu kez memduhunu ondan üstün gösterir. Dara İskender-name'de de İskender ile yaptığı savaşlar nedeniyle de esere konu edilir.⁵⁰

Gûş etse olur kendisi bin cân ile râzî
Dârâya o şahın kuludur dense senadır
 K5/15

Her biri **Hüsrev** ü **Dârâya** tekâpû etmez
 Devletinde o şehin öyle nice bendesi var
 K6/11

Var düşün kim rütbesin memdûh-ı şevket-şânımın
 Ben harîm-i tab'ıma **Dârâyı** etmem perdedâr
 K8/77

Eyâ düstûr-ı gâzî saff-ı rezmin ferd-i mümtazı
 Benim memdûhum olmak sanma kim makdûr-ı **Daradır**
 K24/48

İskender ü **Daradan** **Keyhüsrev** ü **Kisrâdan**
 Geçmiş gelecek varsa ol dâvere yok akran
 Tr41/4

Dâver-i dervîş-haslet şâh-ı **Dârâ**-şevketin
 Var mı ehlu'llâha mensûb olduğunda iştibâh
 Tr50/1

O dâver ile **Dârâ** kasd-ı heycâ etmiş olsaydı
 Sanırdı dehşetinden mevkib-i **İskenderi** me'men
 Tr55/3

'**Adîli Hân Mahmûdun Süleyman Hân** olur olsa
 O şâhenşâha ben **İskender** ü **Dârâyı** etmem eş
 Tr56/1

Her taraftan çekdi sed a'daya yapdı kal'alar
 Sebki edip **İskenderi** ol **Hüsrev-i Dârâ**-hadem
 Tr73/2

⁵⁰ Zavotçu, Age., s.103

Hüsrev-i devr-i zaman Hazret-i Sultân Mahmûd
Pâdişâh-ı 'azamet-güster ü **Dârâ**-şevket

Tr94/1

Oldu o şahın bendeler sîr-âb-ı lutfu ser-be-ser
Bir karre içmem yapsa ger **İskender** ü **Dârâ** sebîl

Tr136/5

Eyledi dâver-i **Dârâ**-bende
Hüsrevin mazhar-ı ihsan u 'atâ

Tr147/1

Şân-ı ibkâ-yı vezâret ile **Râgıb Paşa**
Kendini **Hüsrev-i Dârâ**ya mukabil görsün

Tr159/1

Nîm bir peymânene 'âlemde vermişlerdeniz
Tâc-ı **Kisrâ** efser-i **Dârâ** külâh-ı Kayseri

M.Mz1/16

(Kisra, Hüsrev, İskender, Han Mahmud, Süleyman Han, Keyhüsrev)

2.11. EFRASIYÂB

Şehname'de adı geçen Turan'ın en büyük hükümdarı. Büyük İskender'den önce yaşayıp bütün İran'ı Pişdadiyan sülalesinden kurtardı, orada senelerce saltanat sürdü. Keyhüsrev tarafından öldürüldü. Divan şiirinde yiğitliği ve zulmü ile anılır. Şiirde yiğitliği bazen örnek olarak gösterilir, bazen de şairin memduhu ile kıyaslanınca ona erişemeyip gölgede kalır.⁵¹

İran milli destanında İran düşmanı olarak gösterilen Turan hükümdarı. İran efsanevi tarihinde korkunç bir savaşçı ve büyük bir kumandan olarak geçen Efrasiyab, kötülük ilahı Ehrimen'in yeryüzündeki temsilcisi sayılır ve şeceresi yedi göbekte yine efsanevi hükümdarlardan Feridun'a ulaşır. Efrasiyab yer altında, duvarları demirden kale içinde bulunan 100 sütunlu bir sarayda yaşar. Bu saray güneş ay ve yıldızlarla aynınlanır. Saray Efrasiyab'ın sihriyle donatılmış olup içinden su, şarap, süt ve yoğurt ırmakları akar.⁵²

Ben **Kahramân**-ı 'arsa-i iflâsım istemem
Geçsin yere defâyin-i **Efrâsiyâb**-ı çarh

G73/2

⁵¹ Zavotçu, Age., s.134

⁵² Tahsin Yazıcı, *DİA*, Cilt 10, s.478

Sen ol **Keyhüsrev-i gîfî**-neverdânsın ki rezminde
Nice **Efrâsiyâbı** gördü Nevder terk-i cân üzre

K2/44

(Kahraman, Keyhüsrev)

2.12. ERDŞİR: Bkz. Behmen

2.13. FATİMA SULTAN

Sultan II. Mahmud Han'ın kızlarındandır.

Dedim gehvâre-zîb-i şân olunca 'İzzetâ târih
Kudûm-ı **Fâtıma Sultân** verdi zîneti kevne

Tr78/5

Dâğdâr-ı hüzn olup 'İzzet dedi târihini
Fâtıma Sultân çiçekden iadne kıldı intikâl

Tr88/4

Müşerref oldu dünyâ söyledim târihini 'İzzet
Gelip mehd-i vücûda **Fâtıma Sultân** şeref verdi

Tr104/2

'İzzetâ zîb i kımât oldukda târihin dedim
Fâtıma Sultân ile lutf etdi Bârî 'âleme

Tr122/2

Fâtıma Sultân ile gitmişdi dehrin revnakı
Der-'akab Hak diğerin kıldı sebep ârâyişe

Tr123/1

Hüzn ü şâdî cem' olup 'İzzet dedi târihini
Geldi dehre **Fâtıma Sultân** yerine '**Âyişe**

Tr123/2

Dedi etfâl-i cihan ağlaşarak târihin
Mehd-i lahd içre ede **Fâtıma Sultân** rahat

Tr138/5

(Ayîşe)

2.14. FATİH SULTAN MEHMED (1451-1481)

Sultan II. Mehmed. II. Murad ile Hüma Hatun'un oğludur. 1430 yılında Edirne'de doğdu. İyi bir eğitim görekerek yetişti ve 14443'te Manisa sancakbeyliği'ne gönderildi. Kaynaklarda az gülen, çalışkan, zeki, bilgin, tuttuğunu koparan, yiğit, adaletli, dindar, bilime ve sanata değer veren bir padişah olarak tanımlanır.

İstanbul'u alarak Bizans İmparatorluğu'nun tarihten silmeyi düşünen Sultan II. Mehmed bu düşünüyü 29 Mayıs 1453'te gerçekleştirdi. Osmanoğulları'nın en büyük ve anlamlı zaferine ulaşarak Fatih-i Kostantiniye sıfatını aldı.⁵³

Kara gün dostu imiş **Fâtihin Akşemseddîn**
Ki yüzünden leme'ân etmiş anın feth-i mübîn

M.Mz8/1

'Ayn-i rahmet akdi sûy-ı **Fâtihe**
Sû-be-sû içdikçe ebnâ-yı sebil

Tr23/9

(Akşemseddin)

2.15. FERÂMÜRZ (Feramerz)

Rüstem'in oğlu, Sührab'ın kardeşi. Anası Türk'tü. Rüstem av için Semengan şehrine varıp, valinin kızını aldı. Sührab adında Bir oğlu oldu. Çocuk büyüdükten sonra Efrasiyab'ın askeriyle Keykavus cengine geldi. Orada babasıyla harbe tutuştu. Rüstem mağlub oluyorken bir hile ile Sührab'ı devirdi. Rüstem oğlu olduğunu anladı. Sührab'ın anası kan davasıyla geldi. Rüstem hatırını hoş etti ve Feramerz dahi bu kadından dünyaya geldi.⁵⁴

Yalan gerçek **Ferâmürz** ü **Tehemten** söylenir dilde
Cihâna gelmedi misli eger gelmişse de nâdir

K24/18

(Tehemten)

2.16. FERÎDÛN (Afridun, Ferruh)

İran milli destan kahramanı. İran'ın milli destani hükümdarlarından Cemşid'in soyundan gelen Atbin'in oğludur. Efsaneye göre annesi Feranek Feridun'u doğurduğu

⁵³ Zavotçu, Age., s.463

⁵⁴ Onay, Age., s.65

sırada permaye adlı bir inek de doğum yapar. Zulmü ile tanınan hükümdar Dahhak saltanatı için tehlikeli gördüğü Feridun'u öldürmeye karar verir. Önce babası Atbin'i öldürtür, beynini de omuzlarında yaşayan yılanlara yedirir. Durumu öğrenen Feridun'un annesi ineğin bakıcısına giderek Feridun'u ineğin sütüyle beslemesi için onun yanına bırakır. Üç yıl sonra Dahhak bunu haber alınca da annesi çocuğunu geri alır ve Elbruz dağına götürür, orada dindar bir kişiye teslim eder.

500 yıl yaşadığı rivayet edilen Feridun efsanesine başta Firdevsi'nin Şahname'si olmak üzere birçok eserde geniş yer verilmiştir. İran'da Feridun'un Dahhak'ı yendiği gün olarak kabul edilen Mihrgan bayramı Nevruz gibi kabul edilir.⁵⁵

Çırağıdır Demirci **Gâvenin** bilmez mi **Firdevsî**
Ferîdûn lâfî olmaz sohbet-i gîtî-sitânâsâ

K4/24

(Gave, Firdevsi)

2.17. FERRUH: Bkz. Feridun

2.18. GÂVE

Tarihi-efsanevi Fars kahramanlarından. Dahhak'ın devrilip Feridun'un tahta çıkmasına neden olan demirci. Dahhak'ın omuzlarındaki yılanları beslemek için her gün iki insanın beynini bu yılanlara yedirmesi yüzünden bir çok ailenin nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Demirci Gave de on sekiz oğlundan on yedisini bu yılanlara feda eder. Sıra on sekizinci oğluna gelince artık bu zulme dayanamaz, Dahhak'a gider ve on sekizinci oğlunu vermeyeceğini söyler. Dahhak'ın kendisine imzalaması için verdiği bağlılık belgesini büyük bir yüreklilikle yırtıp atar. Arkasından dışarı çıkararak demirci önlüğünü bir bayrak haline getirir ve halkı isyana çağırır. Büyük bir ayaklanma başlatır, yanındaki savaşçılarla beraber Feridun'un yanına gider ve başlattığı savaşla Dahhak'ın sonunu hazırlar.⁵⁶

Çırağıdır Demirci **Gâvenin** bilmez mi **Firdevsî**
Ferîdûn lâfî olmaz sohbet-i gîtî-sitânâsâ

K4/24

(Firdevsi, Feridun)

⁵⁵ Tahsin Yazıcı, *DİA*, Cilt 12, 396

⁵⁶ Zavotçu, *Age.*, s.168

2.19. GAZİ KAPTAN HÜSEYİN PAŞA

III. Selim zamanında Osmanlı donanmasını kumanda eden Giritli Hüseyin Paşa.⁵⁷

Buldular ikisi bir dâ'ireden neşv ü nemâ
Rahmet olsun yine **Gâzî Hüseyin Paşaya**

K31/27

2.20. GEYUMERS: Bkz. Keyumers

2.21. GÜSTEHEM

Eski İran pehlivanlarından iki tanesinin oğullarının adıdır. Bunlardan birinin padişah olduğu da rivayet edilir. Özellikle kasidelerde övülen kişilerin benzetildiği kahramanlar arasında anılır.⁵⁸

Pençe-i kahrına esmâ-yı benân oldu senin
Güstem Zâl ü Keyûmers ü Nerîmân Rüstem

K22/3

Hasm-ı kavisin bulur elbet felek
Olsa kişi **Güstem-i** rûzigâr

K20/9

(Zal, Keyumers, Neriman, Rüstem)

2.22. HALET EFENDİ (1760-1822)

Osmanlı devlet adamı. Kadı Kırımı Hüseyin Efendi'nin oğludur. Asıl adı Mehmed Said olmakla birlikte küçük yaşlarda aldığı Halet takma adıyla şöhret buldu. Önce Şeyhülislam Mehmed Efendi'nin aracılığıyla kadı, ardından da Rikab-ı Hümayun reisi Mehmet Raşid Efendi'nin mühürdar yamağı oldu. İstanbul'a giderek Galata Mevlevihanesi şeyhi Galib Dede'ye intisab etti ve kısa sürede onun gözüne girmeyi başardı.1811'de Nişancılık görevine getirildi. II.Mahmud üzerinde nüfuzunu gitgide artırdı. Fenerli Rumlar'ın tesiriyle Tepedenli Ali Paşa'yı katletti. Benderli Ali Paşa ile Hacı Salih Paşa'yı azlettirdi ve kısa süre sonra Ali Paşa'yı öldürttü. Padişahın emriyle Kuru'yı Hümayun Ağası Arif Ağa tarafından kılıç kaytanıyla boğulmak

⁵⁷Çabuk, Age., Cilt 7, s.189

⁵⁸Pala, Age., s.177

suretiyle öldürüldü. Kesik başı Galata Mevlevihanesi'ne devnedildi. Bütün mallarına devletçe el konuldu.⁵⁹

Halet Efendi İzzet Molla ile tanıştıktan sonra Molla'ya bir ev vermiş ve geçimini de üstlenmiştir. Şairin hayatında bir dönüm noktası olmuştur.

İlâhi cem '-i kütüb-kerde ehl-i vahdetrâ
Bi-deh be-dest-i yemîneş kitâb-ı **Hâletrâ**

Mkt29

Kıldı ihsan anı ıstabl-ı hümâyûnundan
Revnağ-ı saltanatı **Hâlet-i âsaf-râya**

K38/19

Eyleyip işrâb banisin dedim târihini
Âb-ı dil-cû çeşme-i **Hâlet-fezâ** oldu revân

Tr206/2

Pâdişâhı seni vâsf etmeli 'âlemde hemân
Bir de bir bende ki **Hâletdir** ana şöhret ü nâm

K23/58

2.23. HÂN MAHMUD (II. Mahmud)

(1808-1839) II. Mahmud, 30. Osmanlı padişahı. Avrupa'daki yenileşme hareketlerini benimsemişti. Adalet işlerine gereken önemi verdi, yeni kanun ve tüzükler hazırlattı ve bu sebeple kendisine "Adli" sanı verildi.

I. Abdülhamid'in oğludur. Amcası III. Selim'in tahttan indirilmesi, ağabeyi IV. Mustafa'nın cülusu ve bunun da Alemdar Mustafa Paşa tarafından hal'i üzerine 1808'de padişah oldu. Saltanatı Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar geçen ilk devresi bu ocağın adının öne çıkartmış olarak bütünleşen, menfaatini geleneksel düzenin korunmasında gören, ağırlıklı olarak askeri ve ilmiye sınıfından temsil edilen, Anadolu ve Rumeli'deki ayanlar tarafından desteklenen ıslahat karşıtı cephenin tahakkümü altında geçti.

Saltanatı boyunca devletin ayakta kalması mücadelesi veren ve son üç yıllık dönemini ağır iç ve dış meselelere rağmen yoğun reformlarla geçiren II. Mahmud, devleti ihya etmek üzere yüzyılda bir gelen bir "müceddit" olarak tebcil edilmiş.⁶⁰

⁵⁹ Abdülkadir Özcan, *DİA*, Cilt 15, s.249

⁶⁰ Kemal Beydilli, *DİA*, Cilt 27, s.352

Hân Mahmûd Şehenşâh-ı cesurun saydır kudret kemendiyle
Su'ûdun oğlu 'Abdullâhı görsün kayd u bendiyle

Ms2/10

Perde-i bürde-i vâlâ-yı **Resûlu'Îlâhı**
Kıldı tecdîd şehenşâh-ı cihan **Hân Mahmûd**

M.Mz15/1

Verâ-yı perde-i esrara **Hân Mahmûd** olup vâkıf
Gönül âyînesin kıldı **Üveysiyyetle** perverde

M.Mz16/1

Ey mihr-i sipihr-i 'azamet **Hân Mahmûd**
Sensin bana bu devr-i felekden maksûd

M.Mz45/1

Eylesin anı karîn-i maksûd
Hâmî-i şer'-i Nebî **Hân Mahmûd**

Mz.H8/22

Ne ihsanlar ile me'mûr-ı na'ti kıldı ashabın
Benim dünyâmı hem 'ukbâmı ma'mûr etdi **Hân Mahmûd**

Kt1/2

Hak deyip şehlere meydân okudu **Hân Mahmûd**
Pâdişeh kabza alıp oldu kemâli müzdâd

K1/44

Emîn-i Yesrib ü Bathâ cenâb-ı **Hân Mahmûd**
Vekîl-i Şâh-ı Rüsûl fahr-ı râyet-efrâzî

K3/17

Eli böğründe kaldı **Rüstemin** tîr ü kemânâsâ
Gelip meydâna **Hân Mahmûd-ı** Gâzî Kahramânâsâ

K4/1

Zamân-ı saltanatın nev-bahârı **Hân Mahmûd**
O hâ'iz-i kasabü's-sebk-i 'arsa-i şâhân

K11/7

Mülûkun bir gelen sâhib-kırân-ı vakti **Hân Mahmûd**
Mu'anven sandalî-i 'izz ü ikbâlin **Nerimanı**

K12/13

Cenâb-ı Zıll-ı Hudâ-yı Kerîm **Hân Mahmûd**
Cihanı bir kuluna bahş ederse kadirdir

K14/6

(Neriman, Rüstem, Abdullah, Resulullah)

2.24. HARUN REŞİD

Hz. Abbas'ın soyundandır. Çocukluğundan itibaren iyi bir eğitim görerek yetişti. Zamanın önemli bilginlerinden Kur'an, hadis, fıkıh ve edebiyat dersleri aldı. Bizansa karşı düzenlenen iki seferde Abbasi ordusunu komuta etti. Bu savaşlarda Bizanslıları güç durumda bırakıp vergiye bağladı. Bu başarılarından sonra Reşid lakabıyla anıldı. 170/786'da Abbasi Devleti'nin sultanı ve Müslümanların halifesi oldu. Onun döneminde Abbasi devleti altın çağını yaşadı.⁶¹

Babası Halife Mehdi-Billah, annesi Hayzüran bint Ata olup Hz. Abbas'ın yedinci göbekten torunudur. Abbasi hanedanının İslam dünyası dışında en fazla tanınan siması Harunür-reşid'dir. Onun zamanında Çin'den ve Avrupa'dan elçiler gelmiş.⁶²

Hârûn ile **Me'mûn** keremiyle mütevekkil
İklîm-i 'Irâkında geçinmiş fukaradır

K5/16

Verirdi cân solağı olmağa **Hârûn** sağ olsa
Reşîd-i pâdişâhândır ederdî andan istirşâd

Tr36/4

Eyledi bu kıssayı **Hârûn** yâd
Dedi budur menşe'-i cevri ü fesâd

Mz.H6/14

Kıssayı **Hârûn** edince tamâm
Var idi meclisde bir ehl-i kelâm

Mz.H6/16

(Me'mun)

⁶¹ Zavotçu, Age., s.208

⁶² Nahide Bozkurt, *DIA*, Cilt 16, s.258

2.25. HÛRŞİD AHMED PAŞA

(ö. 1822) II. Mahmut saltanatında 5 Eylül 1812 - 1 Nisan 1815 tarihleri arasında iki yıl altı ay yirmi yedi gün sadrazamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır.

Osmanlı sadrazamı, Rumeli Valisi Selim Sırrı Paşa'nın azatlı kölesidir. Önce Reisülküttab Rasih Efendi'ye, daha sonra Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'ya intisap etmiştir. III. Selim tahta çıktıktan sonra mabeyincilik, tebdilcilik ve başçuhadarlık görevlerinde bulunan efendisi Hüseyin Paşa kaptan-ı deryalığa tayin edilince muhtemelen onun yerine başçuhadar oldu. Napolyon'un Mısır'ı işgali üzerine Küçük Hüseyin Paşa ile birlikte Mısır seferine katıldı.⁶³

Zu'afânın sebab-i kuvveti **Ahmed Paşa**
Hırz-ı bâzû-yı sehâ ya'ni vezîr-i a'zam

K22/13

Âsumân-mertebe **Cem-kevkebe Ahmed Paşa**
Sadr-ı hurşîd-haşem bedr-i kevâkib-huddâm

K23/17

(Cem)

2.26. HÛLÂĞÛ

Cengiz Han'ın torunu Tulay Han'ın oğludur. Abbasi Devleti'ni yıkan Moğol başkumandanıdır. Bağdat'ı zappederek halkı kılıçdan geçirmiş, Abbasi halifesi Mu'tasım ve bütün aile fertlerini öldürtmüştür. Tarihte en çok kan döken hükümdar olarak bilinir.⁶⁴

İlhanlı Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı. Babası Cengiz Han'ın en küçük oğlu Toluy Han, annesi Kerayit Hükümdarı Ong Han'ın yeğeni Sorgaktani Hatun'dur. Toluy'un 1232 yılında ölmesi üzerine Büyük Han Ögedey kardeşine ait yerlerin Sorgaktanini'ye verdi.

Rivayete göre Hülagu Alamut Kalesi'ne saldırmadan önce 653'te Abbasi Halife'si Musta'sım-Billah'tan bu hareket için asker göndermesini istedi; ancak halife bunun Bağdat'ın müdafaasını zayıflatmak amacına yönelik bir taktik olduğunu düşünerek elçiye olumlu cevap vermedi. Halife Hülagu'nun yazdığı mektuplara eğer Bağdat'a karşı harekete geçecek olursa başına büyük felaketler geleceğini bildirdi. Bu

⁶³ Cevdet Küçük, *DİA*, Cilt 18, s.395

⁶⁴ Zavotçu, *Age.*, s.232

cevap üzerine Hülagu Bağdat' a hareket etti. Moğollar çeşitli rivayetlere göre şehri 7,30,34 veya 40 gün süreyle yağma ve tahrip ederken halkı da kılıçtan geçirdiler. Kaynaklarda Bağdat'ta kılıçtan geçirilen halkın sayısı hakkında 800.000'den 2.300.000'e kadar değişen rakamlar verilmektedir. Bağdat'ın işgali ve Abbasi halifeliğine son verilmesi İslam Tarihi ve medeniyeti açısından bir dönüm noktası olmuştur.⁶⁵

O şâha olmadı terkeş-keş olmağa nâ'il
Bahâr-ı 'ömrünü kıldı telef **Hülâgû Hân**

K11/12

Nüvîd-i feth için tâtâr olaydı böyle sultâna
Eder miydi **Hülâgû** 'ömrünü ılgar ile ifna

Tr4/16

Ne bulur anda **Hülâgû**-yı nigâhın bilmem
Günde bin kerre eder mülk-i derûnun târâc

G62/7

'Azm etdi katl-i 'amma **Hülâgû**-yı gamzesi
Her menziline bin seri gaitan edip gelir

G132/2

Reva mı çeşmini Tâtâr-ı gamze haste ede
Helâk-i tîr-i nigâhın iken **Hülâgû**lar

G148/3

Ey sitemger zahm-ı gamzen görmedik kaldı meğer
Bir **Hülâgû**sun ki küstendir bu 'âlem ser-te-ser

Ms6/3

2.27. HÜSÂMEDDİN EFENDİ

Atıfzade Hüsameddin Efendi, Osmanlı şeyhülislamı. 1855'de bilfiil Anadolu kazaskeri olduktan sonra Rumeli kazaskerliğine, bunun ardından Mehmed Sadeddin Efendi'nin yerine 11 Cemaziyelahir 1280'de (23 Kasım 1863) şeyhülislamlığa getirildi. Mütevazi bir kişiliği olan Hüsameddin Efendi'nin tarih bilgisine sahip olduğu, gayretli kimseleri teşvik ettiği, nitekim Rumeli Kazaskerliği yaparken Ahmed Cevdet Efendi'yi (Paşa) himaye ettiği bilinmektedir.⁶⁶

⁶⁵ Abdülkadir Yuvalı, *DİA*, Cilt 18, s.473

⁶⁶ Mehmet İpşirli, *DİA*, Cilt 18, s.513

Hep şifâ-yâb oldular seyf-i **Hüsâmeddîn**den
Sâyedâr-ı kâkül olmuş haste-i medhûş-ı 'aşk

G287/6

2.28. HÜSEYİN BAYKARA

(Ö.1506) Sanatçı yönüyle tanınan Timurlu hükümdarı. Muharrem 842'de Herat'ta doğdu. Cesur bir savaşçı olan Hüseyin Baykara Horasan ve civarında otuz yedi yıl parlak bir saltanat sürmüştü, bu süre zarfında sanata ve sanatçılara büyük önem vermiştir. Şairler, ressam ve tarihçilerin de aralarında bulunduğu pek çok ilim adamını himaye etmiş. Herat'ı bir kültür ve sanat merkezi haline getirmiştir.

Onun himaye ettiği alimlerin başında çocukluk arkadaşı, daha sonra divan beyi nişancısı ve nedimi olan Ali Şir Nevai ile ünlü mutasavvıf şair Molla Abdurrahman-ı Cami ve Hüseyin Vaiz-i Kaşifi gelmektedir.

Hüseyin Baykara ile Ali Şir Nevai, klasik Çağatay edebiyatında Nevai-Baykara devri diye anılan bir dönem açmışlardır. Hüseyin Baykara Hüseyini mahlasıyla Çağatayca ve Farsça şiirler yazmıştır.⁶⁷

Nedîmi **Baykar**adır kasr-ı iclâlinde oldukça
Nerîmândır refiki çıksa meydâna dilîrâne

K15/12

(Neriman)

2.29. HÜSREV (Perviz)

İran'ın ünlü hükümdar ailesi Sasaniyan'ın yirmi ikinci hükümdarı. Hürmüz'ün oğlu ve ünlü Nuşirevan-ı Adil'in torunudur. M.590 yılınca Behram Çupine tarafından tahttan indirilen babasının yerine tahta oturtuldu, arkasından Behram Çupine kendini sultan ilan edince Rum imparatorunun yanına sığındı. Rum imparatorunun damadı olup ondan aldığı destekle Behram Çupine'yi yenip ülkesini ele geçirdi. Yönetimde zevk ve eğlenceye düşkün olması üzerine tahttan indirildi yerine oğlu Şiruye getirildi.

Hüsrev divan şiirinde Hüsrev ile Şirin hikayesinin baş kahramanlarından biri olarak sunulur. Bu hikaye İran ve Türk şairlerce defalarca işlenip birçok şairin mesnevisine konu oldu.⁶⁸

⁶⁷ Hamid Algar, Ali Alparslan, *DİA*, Cilt 18, s.530

- Libâs-ı dîğ̈er oldu harf ü savta sevb-i dîvânî
Çıkardı câme-i elfâzı anda **Hüsrev-i ma'nâ** K2/88
- O **Hüsrev** kim fakîr-i dergeh-i lutfu kabul etmez
Koyup Bâdâverin **Pervîz** verse Şâyegân üzre K2/26
- Verirdi **Edhemi Hüsrev** emîr-i âhûra
Sıtabl-ı hâss-ı hümâyûnun olsa cân-bâzı K3/20
- Her biri **Hüsrev** ü **Dârâya** tekâpû etmez
Devletinde o şehin öyle nice bendesi var K6/11
- Ayrılık görmez o dünyâyı seyahat kılsa
Her kim ol **Hüsrev** için destini Mevlâyâ açar K6/22
- Hüsrevâ** bilmem değil de bu keramet yâ nedir
Bir Ocağı nîm sâ'at içre kıldın hâksâr K8/10
- Şâh-ı cihânân cihândâr-ı dîn
Hüsrev-i Hayder-'alem-i rûzigâr K20/19
- Zâtını mazhar edip nice fütuhata Hudâ
Rezm ü sulhünde desin **Hüsrev-i Cemşîd-gulâm** K23/84
- Hüsrev-i** endîşemin iştahlıdır kevn ü mekân
Edhem-i gerdûn da dâğ-ı meh-nişânımdır benim K25/6
- Hüsrev-i** sâhib-kerâmet eyleyip irşâd anı
Hacı Bektâş-ı Velînin postuna kıldı mekîn K30/22
- Çıksa esbânı çerâgâha ne devletdir kim
Bekletir **Hüsreve** ıstablını ya **Dârâyâ** K38/31

Hüsrev-i gâzî mücâhid Hân Mahmûdun yine
Eylesin dîn-i mübîne hıdmetin hârnem beyân

Tr11/1

Pîşgâh-ı tahtına dâverleriyle zeyn olup
Pîr görsün **Hüsrev-i Cem-pâye Sultân Ahmedî**

Tr13/12

Böyle tâk etmedi **Kisrâya** binâ mi'mârı
Canına minnet eger olsa ağâ-yı Galata

Tr15/2

İskender ü Daradan Keyhüsrev ü Kisrâdan
Geçmiş gelecek varsa ol dâvere yok akran

Tr41/4

Nîm bir peymânene 'âlemde vermişlerdeniz
Tâc-ı **Kisrâ** efser-i **Dârâ** külâh-ı Kayseri

M.Mz1/16

O **Hüsrev** kim fakîr-i dergeh-i lutfu kabul etmez
Koyup Bâdâverin **Pervîz** verse Şâyegân üzre

K2/26

Pervîz-i tab'ım öyle ki Şebdîz-i fikrine
İstabl olursa çarh ana yemlik zemin olur

K26/32

Sıtablında eger **Pervîz** olaydı bir at oğlanı
Anar mıydı cihanda Edhem-i Şebdîzini hâşâ

K4/15

Yapışıp dâmen-i ihsanına **Sultân Mahmûd**
Yapdı gencînesin ol **Hüsrev-i Pervîz**-gulâm

Tr53/3

Pervîze nasîb oldu mu bak tâc-ı hidâyet
Her **Hüsre**ve makdûr mudur efser-i ihlâs

G237/3

(Edhem, Dârâ, Hayder, Cemşîd, Hacı Bektâş-ı Velî, Hân Mahmûd, Kisrâ,
İskender, Keyhüsrev)

2.30. İSFENDİYÂR

İranlı tarihi-efsanevi kahraman. Keyaniyan sülalesinden Güştasb'ın oğludur. Rüstem ile birlikte Heft Han adlı tehlikelerle dolu yolu geçen iki kişiden biri. Yiğitliği ve savaşlarıyla anılan bir kişidir.⁶⁹

İran tarihinde hak, kudret ve lutuf sembolü olarak yer alan efsanevi kahraman. Pehlevice kaynaklarda Zerdüştiliğin güvenilir savunucusu ve öncüsü olarak zikredilmesine rağmen edebiyatta daha çok Rüstem-i Zal ile mücadelesiyle şöhret bulmuş ve trajedik ölümüyle anılmıştır.

İsfendiyar hemen hemen bütün Şehname kahramanları gibi Şark-İslam edebiyatında sıkça anılmış, şairler onun cesaretini, gücünü, yenilmezliğini ön plana çıkarmışlardır.⁷⁰

Müntehâ-yı Heft-hvâna basdı evvel rahşî pây
Pehlevânlık neymiş öğrensın gelip **İsfendiyâr**

K8/56

Tengdir **İsfendiyâr**-ı tab'ıma rûy-ı zemîn
'Arsa-i pehnâ-yı gerdûn Heft-hvânımdır benim

K25/3

2.31. İSKENDER (Sikender)

İki İskender vardır. Biri Makedonya kralı Filip'in oğlunun adıdır. Aristo kendini yetiştirdi. Yirmi yaşında hükümdar oldu.

İkinci İskender Zülkarneyn lakabıyla meşhur olan ve peygamberliği rivayet edilen zattır. Kur'an'da ismi geçen budur.⁷¹

Kur'an-ı Kerim'de adı geçen Zülkarneyn ile maceraları ve yaşadıkları bölge bakımından aralarında benzerlik bulunan İskender'in hayatı İslami edebiyatlarda destani-efsanevi tarzda yer almış, onu ve maceralarını konu edinen müstakil kitaplar yazılmıştır. Genelde tarihi eserlerde tefsirlerde Zülkarneyn'in İskender-i Kebir, İskender-i Ekber, İskender-i Himyeri,; Makedonyalı İskender'in ise İskender-i Rumi ve İskender-i Yunani diye anılmasına rağmen edebi eserlerde bu adlandırmalar tamamen birbirine karışıp Zülkarneyn'in kişiliği İskender'in hayatına kuvvetli biçimde sindirilmiş

⁶⁹ Zavotçu, Age., s.253

⁷⁰ Nurettin Albayrak, *DİA*, Cilt 22, s.511

⁷¹ Onay, Age., s.261

ve “İskendername” adı verilen tür içinde de İskender neredeyse tamamen Zülkarneyn kimliğine bürünmüştür.⁷²

O şâhun âb-ı cûdu cüst-cûsunda helak olsa
Eder tercih **İskender** hayât-ı câvidân üzre

K2/5

Aristo aldırıp 'aklın firar eylerdi yanından
Çıkarsa cündünü **İskender**-i gîtî-sitân üzre

K2/13

Kalır zulmetde **İskender** gibi mihr-i cihân-ârâ
Sevâd-ı hâmemi ta'yîn edersem hâverân üzre

K2/65

Bu şevketi ne işitdi ne gördü **İskender**
Bu rütbenin sana saklanmış ancak ihrazı

K3/12

O rütbe sâni bâlâ ola kim bî-çâre **İskender**
Desinler görmedi şevket şeh-i çarh-âsitânâsâ

K4/37

Âyîneci mânend olamaz zıll-ı İlâha
İskendere teşbih o hâkâmı hatâdır

K5/6

İskenderi İskender eden Rumeli mülkü
İhsân-ı şehensâh ile hâss-ı ümerâdır

K5/19

Görenler leşkери beyninde şâh-ı kişver-ârâyı
Kul olmuş zann eder **İskendere** bir nice **Dârâyı**

K9/1

Galatdır zâtına **İskender**-i sâni demek bi'l-'aks
Değil âyîne-i devrânda **İskender** ana sâni

K12/19

Biz o âsaf ile Yûnân ilin etdik teshir
Var sen **İskender Aristo** ile et bahs-i hikem

K22/25

⁷² İsmail Ünver, *DİA*, Cilt 22, s.555

- Bâr olur hâne-i endişeme eşkâl-i cihan
Etmem **İskenderin** âyînesini ferş-i harîm
K37/68
- Şübhesiz kudreti **İskendere** gâlibdir kim
Sedd değil hasmını bir hükm ile eyler mesdûd
Tr1/10
- Zâtı **İskendere** olmaz mı o şahın gâlib
Sed yapıp âb-ı hayât eyledi dünyâyâ revân
Tr5/5
- Hızr** edip tevfikini **İskender-i** devrâna Hak
Kendi oldu kendine âb-ı hayâtın rehberi
Tr16/2
- Duysa bu âb-ı hayâtı bulmağa
Hızrı İskender yine eyler delîl
Tr23/6
- İskender ü Daradan Keyhüsrev ü Kistrâdan**
Geçmiş gelecek varsa ol dâvere yok akran
Tr41/4
- Birisi anların âyîneci **İskenderdir**
Sundu mir'ât-ı safâ bir iki bî-hûşa felek
G318/2
- Nice **İskenderi** ol baba hayran görmüşüz 'İzzet
Gerekmez derghe-i **Monlâ Celâleddîne** âyîne
G465/6
- Görürler nakş edenler mâ-sivâdan cismini 'ârî
Güler âyîne-i **İskendere** vîrâne dîvârı
Ms12/10
- (Dara, Aristo, Monla Celaledin, Kisra, Keyhüsrev, Hızr)

2.32. KAHRAMÂN

Pehlivan demektir. İran hurafatına göre Pişdadiyan sülalesinden Şah Tahmurs'un oğlu olan Rüstem-i Zal gibi meşhur ve Kahraman-ı Katil lakabıyla anılır bir padişah imiş. Üç yaşında iken devler kendini kapıp Kaf Dağı'na götürmüşler ve orada arslan sütüyle beslemişler. Ondört yaşına girince öyle bir dehşet peyda eylemiş ki, devler yüzüne bakmaktan korkarlarmış. Hatta devlerle güreşir ve onları saman çöpü gibi kaldırıp yere fırlatırmış. İki parmağıyla kaldırdığı güzünü devler iki elle

kaldıramazmış. Cenkte binlerce kişiyi kılıçtan geçirmiş. Namı Acem ve Osmanlı şairlerine sermaye olmuştur.⁷³

Ezelden **Kahramandır** kim bulundu ma'den-i yâkût
Dökülmüş âb-ı tığından meğer seng-i misân üzre

K2/14

Ben **Kahramân-ı** 'arsa-i iflâsım istemem
Geçsin yere defâyin-i **Efrâsiyâb-ı** çarh

G73/2

(Efrasiyab)

2.33. KANUNİ: Bkz. Sultan Süleyman

2.34. KEYHÜSREV

İran'ın Keyaniyan sülalesinden olup Keykavus'un oğludur. Mecazen ulu padişahlar hakkında sıfat olarak kullanılır.⁷⁴

Şehname'de adı geçen Fars hükümdarlarından. Kavus'tan sonra tahta geçmiş ve altmış yıl padişahlık yapmıştır. Büyük padişah anlamına gelen adı, doğumundan önce Efrasiyab tarafından öldürülen Siyavuş tarafından konulmuştur. Bihzad adlı atı da kendisine babasından miras kalmıştır.

Keyhüsrev olağanüstü yeteneklere sahip bir kahramandır. İnsanların gönlünden ve zihninden geçenleri, düşünceleri okuması; amcası Feriburz'un fethedemediği Cadılar ülkesini olağanüstü özellikleri sayesinde ele geçirmesi ve arkasından dedesi Keykavus'un yerine tahta geçmesi bu yeteneklerinden bazılarıdır.⁷⁵

İskender ü Daradan Keyhüsrev ü Kistrâdan
Geçmiş gelecek varsa ol dâvere yok akran

Tr41/4

(İskender, Dara, Kisra)

2.35. KEYKUBAD: Bkz. Dara

⁷³ Onay, Age., s.273

⁷⁴ Pala, Age., s.268

⁷⁵ Zavotçu, Age., s.284

2.36. KEYÛMERS (Geyumers, Kiyumers)

Sasani hükümdarı, Şehname'de adı geçen ilk menkıbevi hayatı olan hükümdar.

Pençe-i kahrına esmâ-yı benân oldu senin
Güstem Zâl ü Keyûmers ü Nerîmân Rüstem

K22/3

Tâ ki dünyâda anıldıkça **Keyûmers ü Peşeng**
 Olmaya menkabe-i rezmine hadd ü encam

K23/82

(Güstem, Zal, Neriman, Peşeng, Rüstem)

2.37. KİYUMERS: Bkz. Keyumers

2.38. KOCA MEHMET HÜSREV PAŞA

1756-1855, Osmanlı sadrazamı. Asıl adı Mehmed Hüsrev olup Abaza asıllıdır. Küçük yaşta İstanbul'a getirilerek Çavuşbaşı Said Efendi'nin köleleri arasına alındı ve daha sonra Enderun'a kabul edildi. Küçük Hüseyin Paşa'nın yanında III. Selim devrinin ıslahat taraftarları arasında yer aldı. Bu sıfatı ona ileride II. Mahmud döneminde yeni orduyu kurmak üzere seraskerlik makamına getirilmesini de sağladı.⁷⁶

İzzet Molla'nın Galata kadısı olmasında Hüsrev Paşa'nın yardımcı olmuştur

Yine oldu kapudân-ı derya
 Bahr-i ikbâlde **Hüsrev Paşa**

Tr147/15

2.39. ME'MÛN

Abbasi halifelerinin yedincisi. Halife Harun Reşid'in oğludur. 798'de ikinci veliahtlığa getirildi. Horasan ve Hemedan'a kadar olan yerlere vali olarak tayin edildi. Daha sonra kardeşi Emin'in ölürülmesi üzerine Abbasi devletine bağlı İslam toprakları Memun yönetiminde birleşti.⁷⁷

Hârûn ile **Me'mûn** keremiyle mütevekkil
 İklîm-i 'Irâkında geçinmiş fukaradır

K5/16

⁷⁶ Halil İnalçık, *DİA*, Cilt 19, s.41

⁷⁷ *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ans.*, Cilt 13, s.381

Olmaz garîk bâtn ile zahrı kollayan
Me'mûndur olursa kedû-yı şinâh iki

G532/4

(Harun)

2.40. MUSTAFA HÂN (IV. Mustafa)

(1807-1808) IV. Mustafa 29. Osmanlı padişahıdır, I. Abdülhamid'in oğludur.

Etdi şerire dâder-i sa'd-ahteri cülus
Hân Mustafâya lutf ede sabr u şekîb Hak

Tr119/1

Mustafâ Hân-ı kerîmü't-tab'ın
 Her günün herkese 'id eyleye Hak

Tr194/1

Bir vezire mührünü irsal edip **Hân Mustafâ**
 Şimdi buldu **Âsafın** şâh-ı **Süleymân**-ihtişâm

Tr196/1

Terk-i 'âlem etdi bu târîhde
 Oldu **Sultân Mustafâ** cennet-makar

Tr256/2

Târîh-i fevtin 'İzzetâ hatif nida etdi bana
Dördüncü Sultan Mustafâ kıldı sarây-ı 'adni cây

Tr273/2

Göçdü mâh-ı rûzede mu'cemle târihin dedim
 Hulde rihlet eyledi **Dördüncü Sultân Mustafâ**

Tr294/2

Târîh-i fevtin 'İzzetâ hatif nida etdi bana
Dördüncü Sultan Mustafâ kıldı sarây-ı 'adni cây

Tr273/2

(Asaf, Süleyman)

2.41. MOREVÎZÂDE HÂMİD EFENDİ

Leyla Hanım'ın babası, şarimiz kaynaklara göre Morevîzâde Hâmid Efendi'nin himayesinde büyümüştür.

Şüyu' buldu şu târîh-i mu'cem ez-cümle
 Verildi **Hâmid Efendiye** mansıb-ı Galata

Tr207/2

2.42. NERİMÂN

Şehname'de adı anılan tarihi - efsanevi Fars kahramanlarından Sam'ın babası, Zal'ın dedesidir. Rüstem'in Neriman'ın soyundan olduğunu söyleyip gücüne ve yiğitliğine atıfta bulunan Firdevsi, onun yaşamı ve ölümüyle ilgili olan olayları anlatır.

Neriman divan şiirinde yiğitlik ve kahramanlık simgesi olarak anılır. Kasidelerde şair övgüsünü yaptığı kişiyi (memduhu) Neriman'la karşılaştırır, Neriman yiğitliği ve kahramanlığı ile şairin memduhunun gölgesinde kalır, hatta yakınından bile geçmez.⁷⁸

Mülûkun bir gelen sâhib-kırân-ı vakti Hân Mahmûd Mu'anven sandalî-i 'izz ü ikbâlin Nerimanı	K12/13
Şecâ'atde Neriman Bermekî lutf u 'inâyetde İki haslet ki var anda medâr-ı dîn ü dünyâdır	K24/20
Olsa da böyle olurdu yine fevz ü nusret Rüstem ü Zâl ü Neriman sipeh-i Hân Mahmûd	Tr8/5
Nedîmi Baykaradır kasr-ı iclâlinde oldukça Nerîmândır refiki çıksa meydâna dilrâne	K15/12
Pençe-i kahrına esmâ-yı benân oldu senin Güstem Zâl ü Keyûmers ü Nerîmân Rüstem	K22/3
Senin gibi sipeh-sâlârı var sultân-ı a'zamdır Ferîdûnlar Nerîmânlar derinde çehre-fersâdır	K24/50
Kahramân-kuvvet Nerîmân -menzilet Şâh Mahmûd bin Hân-ı 'Abdü'l-hamîd	Tr20/1
'Aşkın önüne durur Nerîmân Varsa yine Pehlevân-ı dildir	G100/3

⁷⁸ Zavotçu, Age., s.372

Ben o hâk-i 'arsa-i 'aşkım ki 'İzzet söylesem
Dâsitân-ı şeh-süvârımdan **Nerîmân** ders alır

G138/5

Nice sâhib-kırânlar var senin rneydân-ı 'aşkında
Nerîmân tîr vermiş destine **Rüstem** keman tutmuş

G232/2

'Aceb görmüş müdür **Zâloğlu Rüstem** böyle bir dîvân
Nerîmânlar ede hâk-i derinde çehre-fersâyî

K9/19

(Rüstem, Baykara, Han Mahmud, Abdülhamid, Zal, Keyumers)

2.43. NÜŞİREVÂN (Anuşirvan, Anuşirevan)

İran'ın Sasani sülalesinden, M.S. 531 ile 579 yılları arasında saltanat süren, adaletiyle ün yapmış bir hükümdardır. Kısra lakabı ilk defa bu kişiye verildiği söylenir. Taberi'nin rivayetine göre Nuşirevan, Kubad'ın oğluydu. Kubad oğulları içinde en çok Nuşirevan'ı severdi. Çünkü o çok zeki ve adil bir kişiydi. Babasının hükümdarlığı döneminde milletin hoşuna giden ne kadar güzel yasa ve adalet varsa hepsini Nuşirevan hazırlar. Babasının ölümünden sonra tahta oturup memleketi o kadar adalet ve insafla yönetir ki bütün halk ondan ve yönetiminden memnun olur.

Nuşirevan divan şiir ve nesrinde Feridun ile birlikte adaletin simgesi olarak anılır. Kasidelerde bazen şairin övdüğü kişi (memuhu) adaletli yönetimi ile Nuşirevan'a benzetilir.⁷⁹

Eyâ şâhenşeh-i 'âdil ki zâlimler zamanında
'Adâletde kusur isnâd eder **Nüşirevân** üzre

K2/42

2.44. PERVİZ: Bkz. Hüsrev

2.45. PEŞENG

Peşeng Efrasiyab'ın babasıdır. Yahut Efrasiyab'ın bir oğlunun adıdır. Asıl adı "Şide" dir. Nurlu ve güneş manasınadır. Güzelliğinden dolayı babası Efrasiyab Şide demiştir. Keyhüsrev ile musaraa ederken Keyhüsrev kaldırıp yere vurmuş ve bir daha

⁷⁹ Zavotçu, Age., s.388

kalkmamıştır. Mimar Sinimmar'ın bir kalfasıyla Behram için Heft-manzar adlı sarayı yapan hakimin de adı Şid'dir.⁸⁰

Tâ ki dünyâda anıldıkça **Keyûmers** ü **Peşeng**
Olmaya menkabe-i rezmine hadd ü encam

K23/82

Sâhib-kırân-ı gamzeye hacet bırakmadı
Oldum helaki tîğ-ı **Peşeng-i nigâhının**

G313/5

(Keyumers)

2.46. RÜSTEM (Tehemten, Tehmeten, Ruyinten)

İran'ın milli kahramanı olan Zaloğlu Rüstem. Sam'ın torunu, Zal'ın oğlu. Sührab ve Feramurz'un babası, Bijen'in dedesidir. Şehname'ye göre hamile olan Zal'ın karısı bir türlü doğum yapamaz. Çaresiz kalan Zal, kendisini büyüten Simurg'un darda kaldığı zaman yakması için kendisine verdiği tüyleri yakar ve hemen Simurg imdadına yetişir. Ona bunun normal bir hamilelik olmadığını, doğacak çocuğun olağanüstü bir çocuk olduğunu söyler. Doğum yapan kadın sıkıntılarının sonunda "Oh, kurtuldum!" der ve çocuğa "Kurtuldum" anlamına gelen Rüstem adını verirler. Şehnamede efsanevi yaşamı anlatılan Rüstem Keykubad zamanından Keyhusrev'in ölümüne kadar cihan pehlivanı olarak anılır.⁸¹

Giderdi âhirete dest-ber-dehân-ı veleh
Göreydi âh ki **Rüstem** o kâdir-endâzı

K3/21

Eli böğründe kaldı **Rüstemin** tîr ü kemânâsâ
Gelip meydâna **Hân Mahmûd-ı Gâzî Kahramânâsâ**

K4/1

Sahîhan böyle bir sâhib-kırân gelseydi meydâna
Yazar mı **Rüstemi** Şehnamede Tûsî yelânâsâ

K4/23

Kati etdi ne Dahhâkları hem-çü **Ferîdûn**
Bend etdi ne **Rüstemleri** ol şâh-ı bahâdır

K5/12

⁸⁰ Onay, Age., s.65

⁸¹ Zavotçu, Age., s.417

'Aceb görmüş müdür **Zâloğlu Rüstem** böyle bir dîvân
Nerîmânlar ede hâk-i derinde çehre-fersâyî

K9/19

Vasf-ı hâkân-ı dehre hasr oldu
Gâlibâ **Rüstem**ânedir sühanım

K21/16

Pençe-i kahrına esmâ-yı benân oldu senin
Güstehem **Zâl** ü **Keyûmers** ü **Nerîmân Rüstem**

K22/3

Yalınız başına **Rüstemlik** edip 'âlemde
Kârını Arnavudun dîv gibi etdi tamâm

K23/38

Rüstem-i endîşe kim sâhib-kırânımdır benim
Kahramân-ı hâme ednâ pehlevânımdır benim

K25/1

Asafâ Rüstem-neberdâ nerre-şîr-i pür-dilâ
Ey zahîr-i devlet ü dîn ey mu'în-i müsta'în

K30/39

Şâh-ı **Rüstem**-zaferin vasfına eylerdi medar
Âh **Firdevsî**-i Tûsî de olaydı mevcüd

Tr2/22

Olsa da böyle olurdu yine fevz ü nusret
Rüstem ü **Zâl** ü **Neriman** sipeh-i **Hân Mahmûd**

Tr8/5

Bulur erbâb-ı himmet nakd-i cündü istemez mîrâs
Pederden **Rüsteme** gencine vü leşker mi kalmışdır

G93/3

Bir de etmiş çâh-ı gamdan günde bin reh-zen halâs
Rüstemi kim kurtarır ser-pençe-i takdirden

G424/3

Yalan gerçek **Ferâmürz** ü **Tehemten** söylenir dilde
Cihâna gelmedi misli eger gelmişse de nâdir

K24/18

(Feramürz, Rüstem, Zal, Han Mahmud, Firdevsi, Asaf, Keyumers, Neriman)

2.47. SALİH EFENDİ

İzzet Molla'nın babasıdır.

Târîh-i irtihâlin yazdım diriğ 'İzzet
Salih Efendi göçdü olsun cinâna dâhil

Tr290/2

2.48. SÂLİHZÂDE ES'AD AHMED EFENDİ

(1740-1814) Osmanlı Şeyhülislâmı. II. Mustafa'nın başımamı Şeyhülislam Camgöz Mehmed Efendi'nin oğlu, Şeyhülislam Camgöz Mehmed Emin Efendi'nin kardeşidir.

Esad Efendi birincisi 1794'te, ikincisi 1798'de olmak üzere iki defa birer yıl süreyle Rumeli kazaskerliğinden mazul bulunduğu bir sırada Ömer Hulusi Efendi'nin yerine şeyhülislam oldu. III. Selim'in Nizamı-ı Cedid faaliyetlerini yoğun olarak yürüttüğü yıllarda Esad Efendi yeniliklere taraftar bir alim olarak padişahın faaliyetlerini desteklemiştir. Esad Efendi'nin Nizam-ı Cedid ve IV. Mustafa'nın katli için verdiği fetvaları bilhassa önemlidir.⁸²

Ana şayandır meşihat söyledim târihini
Mesned-i fetva yine **Es'ad Efendi** çayıdır

Tr179/2

Cenâb-ı **Es'ad-ı Ahmed**-şiyem müfti'l-enâm oldu
Revadır müşkilâtın **Bü's-Su'ûd** eyleser istiftâ

Tr183/1

Olur olmaz müverrih anlamaz 'İzzet bu târihi
Yine Hakk eyledi **Es'ad Efendi** nutkunu fetva

Tr183/2

2.49. SÂM

Şehname'de adı anılan tarihi-efsanevi Fars kahramanlarından biri, Neriman'ın oğlu, Zal'ın babası, Rüstem'in de dedesidir. Savaşlarda yiğitçe savaşıp olağanüstü işler başaran ve İran padişahlarına adaletli davranmaları yolunda öğütler veren bir kişilik olarak sunulur.

Bu bağlamda yönetimi alır almaz halka zulm etmeye başlayan Nevzer'e öğüt verip onu adaletli davranmaya davet eder. Kaynaklarda aktarılan rivayetlerde Arapların

⁸² Mehmet İpşirli, *DİA*, Cilt 11, s.345

atası olarak anılan Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın ve Hz. İsa aracılığıyla yeniden diriltilen Sam'ın hikayesi ile Şehname kahramanı Sam'ın hikayesi bazen birbirine karışır.⁸³

Rüstem, Neriman ile birlikte anılmıştır.

Heybetinden kaçır elbette eger nakş etse
Seni bir safhaya bir safhaya **Samı** ressam

K23/2

Seyf-i kahrın ki emânetdir anın destinde
O silâhdârına karşı duramaz **Rüstem ü Sâm**

K23/4

Dasitan eyleye Mevlâ gazavâtm dehre
Tâ-be-maşer nitekim menkabet-i **Rüstem ü Sâm**

K23/88

Minûçihrin yanında **Sâm-ı** sâmi-kadre benzetdim
Rikâbmda görüp ser-'asker-i İslâm pâşâyı

K9/18

Sâm-ı zafer fitne-küş-i dîv-bend
Rüstem-i sâbit-kadem-i rûzigâr

K20/29

(Rüstem)

2.50. SENCER

Büyük Selçukiler devletinin altıncı hükümdarıdır. İran'daki Sencar kasabasında doğduğundan dolayı Sencer adıyla anılmıştır. Onun devrinde Selçuklu İmparatorluğu ihtişam dönemini yaşamıştır İran şairlerinden Enveri onu çok methettiği için çok zaman adları birlikte anılır.⁸⁴

Enverînin n'ola sancırsa bekada yüreği
Eylemişdi o kadar bihüde vasf-ı **Sencer**

K19/13

Şehriyâr-ı tab'ım ile âşinâ olsaydı ger
Yâdına almaz idi memdûhu **Sultân Senceri**

M.Mz1/36

(Enveri)

⁸³ Zavotçu, Age., s.429

⁸⁴ Pala, Age., s.399

2.51. SULTAN AHMET (I. Ahmed)

(1590-1617) I. Ahmed, Osmanlı padişahı. Babası Sultan III. Mehmed, annesi Handan Sultan'dır. Babasının vefatı üzerine 21 Aralık 1603'te Eyüp Sultan'da kılıç kuşanarak tahta geçti. Sultan I. Ahmet, Kanuni Sultan Süleyman'dan sonraki padişahlar içinde devlet işleriyle yoğun şekilde uğraşan ilk padişah olarak kabul edilir. Sultan I. Ahmet yakalandığı tifüs hastalığından kurtulamayarak 21 Kasım'ı 22 Kasım'a bağlayan gece 1617 yılında 27 yaşında vefat etti ve Sultanahmet Camii yanındaki türbesine defnedildi.

Yaptırıp bu babı **Sultân Ahmed-i** cennet-mekân
Vehbî-i merhum evsâfın yazıp kılmış beyân

Tr97/1

Böyle yaz 'İzzet o hayrın cevheri târihini
Kıldı hürmet ceddî **Sultân Ahmede Mahmûd Hân**

Tr97/6

(Mahmud Han)

2.52. SULTAN MURAD

(1811-1812) Sultan II. Mahmud'un ilk oğlu, sadece bir yıl yaşamıştır.

İntihasından eder her neye bed' eylerse
Oldu cây-ı kademi menzil-i **Sultân Murâd**

K1/45

Mahmûd Hân Muradına erdi'ibâd ile
Şehzade geldi 'âleme rüşd ü sedâd ile

Tr48/1

Târîh-i şâhzâdesini söyle 'İzzetâ
Hak verdi kevne revnakı **Sultân Murâd** ile

Tr48/8

(Han Mahmud)

2.53. SULTAN MURAD (III. Murat)

(1546-1595) II. Selim padişah olduktan sonra Manisa Sancakbeyliği'ne gönderildi. Babası II. Selim'in vefatından sonra 22 Aralık 1574'de İstanbul'a gelerek Osmanlı tahtına oturdu.

Sırrına **Mahmûd Hânın** keşfle bildirdi Hak
Şeh **Murâd-ı** Şalısın devrindeki Şeyh Ahmedî

Tr27/1

(Mahmud Han)

2.54. SULTAN MURAD (II. Murat)

(1404-1451) Babası Çelebi Mehmed, annesi Dulkadiroğulları Beyliği'nden Emine Hatun'dur. Fatih Sultan Mehmed'in babasıdır. Amasya'da doğan Sultan Murad; babasının Edirne'de 1421 yılında ölümüne kadar Amasya'da Sancakbeyliği yapmıştır. Babasının ölüm haberi üzerine henüz 19 yaşındayken tahta çıkmıştır.

Hân Murâd-ı Sâni-i 'Osmâniyân bu câmi'i
Yaptırıp ta'mîre makrûn olmamış 'ahd-i medîd

Tr171/1

Kenz-i rahmetdir bu 'İzzet cevheri târîh yaz
Şeh **Murâd-ı** kâm-bahşın câmi'i oldu cedîd

Tr171/5

2.55. SULTAN SÜLEYMAN (Kanuni, Muhibbi)

(1495-1566) Yavuz Sultan Selim'in oğludur. Annesi Hafsa Hatun'dur. Doğumundan sonra Kur'an-ı Kerim'den fal bakılarak Süleyman'ın adı konuldu. 1520 yılında babasının ölümü üzerine İstanbul'a gelip onuncu Osmanlı padişahı olarak tahta oturdu. 46 yıllık saltanatının on yılı aşkın bir süresini seferlerde geçirdi ve yaptığı savaşlarda büyük başarılar kazandı.

Cömert, adil, yoksul ve yetimlere yardım eden, inkarcılara imanı öğreten, yöneticilikte eşi olmayan, Avrupa'yı dize getiren bir sultan olarak tanıtılır.⁸⁵

Bu rütbe hükmün icra etmedi bir pâdişeh dehre
Unutturdu cihâna satvet-i **Sultân Süleymânı**

K12/22

Sâye-perverlik edip anlara kıldı tekrîm
Rûh-ı **Sultân Süleymânı** o zıll-ı Ma'bûd

Tr30/2

⁸⁵ Zavotçu, Age., s.271

Katre-i eskimle yazdım 'İzzetâ târihini
Ağladı **Sultân Süleymâna** peri vü ins ü cân

Tr139/2

Yemîn etse be-hakk-ı Beyt-i Mevlâ hânis olmazlar
Anı tercih edenler gazvede **Sultân Süleymâna**

K15/10

2.56. ŞÂPÛR

Aslı şehzede demek olan şâhpurdur. Bu isimle birkaç hükümdar vardır: Dara oğlu Şapur, Erdşir-i Babekan'ın oğlu, Zü'l-ektaf'ın oğlu Şapur.⁸⁶

Giderse rezme o sâhib-kırân-ı bezm-i vegâ
Olur cünûduna serheng **Behmen ü Şâpûr**

K36/29

(Behmen)

2.57. ŞEHZADE SULTAN AHMET

II. Mahmud'un oğludur.

Mihr-i burc-ı ma'delet **Mahmûd Hân** mânend-i mâh
Eyledi pertev-nümâ dünyâya **Sultân Ahmedi**

Tr13/1

Var kıyâs et pâdişâh-ı 'âlemin evsâfını
Söyledikçe kilik-i endek-mâye **Sultân Ahmedi**

Tr13/1

(13. Tarih Şehzade Sultan Ahmet'in viladeti için yazılmış ve her beyitte **Sultan Ahmedi** redif olmuştur.)

'İzzetâ kıldım te'essüf söyleyip târihini
Oldu devrâna keder **Sultân Ahmed** matemi

Tr140/2

(Mahmud Han)

2.58. TEHEMTEN (Tehmeten, Ruyinten) : Bkz. Rüstem

⁸⁶ Onay, Age., s.65

2.59. TOZKOPARAN

Tozkoparan İskender, okçuluk tarihimizin en büyük kemankeşi sayılır. İmparatorluğun çeşitli illerinde 10 ayrı rekor kırmış ve bunların hiçbiri daha sonra aşılamamıştır.

Bu menzil nasbına bir âzmâyîş oldu akdemce
Değer seng-i nişan seyr eyleriz **Tozkoparânâsâ**

K4/17

Alınca bâğ-ı hayâle sanırdı serv-i sehî
Fezada gird-i hadengin göreydi **Tozkoparan**

K11/13

2.60. ZÂL

Rüstem'in babasının adıdır. Kelime "ihtiyar ve ak sakallı" anlamlarına gelir. Zal doğduğu zaman saç, kaş, kirpikleri bembeyaz olduğu için bu adla anılır. Babası Sam onun bu şekilde doğuşunu uğursuz olarak sayarak götürüp Elbruz dağına atmış. Zal orada Simurg-ı Anka tarafından beslenmiş. "Destan" veya "Zer" lakaplarıyla anılır.⁸⁷

Mihr ü meh sanma arar Şimr-i la'îni **Zâl-i çarh**
Destine almış iki gürz-i müdevver rûz ü şeb

D.Mz5/2

'Aceb görmüş müdür **Zâloglu Rüstem** böyle bir dîvân
Nerîmânlar ede hâk-i derinde çehre-fersâyî

K9/19

Pençe-i kahrına esmâ-yı benân oldu senin
Güstem **Zâl** ü **Keyûmers** ü **Nerîmân Rüstem**

K22/3

Safder-i kal'a-küşâ dîv-küş-i **Rüstem**-bend
Taze destân-ı vegâ pîl-ten-i **Zâl**-kadem

K22/14

Siper-i mâhı deler rumh-ı şu'â'-ı tîğı
Etmesin **Zâl-i** felek bî-hüde ebri cevşen

K29/43

⁸⁷ Pala, Age., s.488

Olsa da böyle olurdu yine fevz ü nusret
Rüstem ü Zâl ü Neriman sipeh-i **Hân Mahmûd**

Tr8/5

(Rüstem, Neriman, Han Mahmud, Keyumers)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM EDEBİ KİŞİLİKLER

3.1. 'ATÂU'LLÂH EFENDİ

(1759-1811) 18.yy şair. Asıl adı Mehmet'tir. Öğrenim görüp kadı oldu. Rumeli kazaskerliğine getirildi. Şeyhülislam oldu. Divançesi vardır.⁸⁸

Zeyd ü 'Amra söyledim târihini
Etdi Hak ehline fetvayı '**Atâ**

Tr182/2

3.2. BAKÎ

(1526-1600) 16. yüzyıl divan edebiyatının en büyük şairlerindedir. 1526 yılında İstanbul'da doğan Bâki'nin asıl ismi Mahmud Abdülbâki'dir. Bâki Osmanlı'nın en güçlü devirlerinden birinde yaşamıştır, bu da pekâla onun şiirlerine ve şiirlerinde kullandığı temalara yansımıştır. Eserlerinden biri de Kanunî Sultan Süleyman'ın vefatı üzerine yazdığı "Mersiye-i Hazret-i Süleyman Han" isimli Kanuni mersiyesidir.

Bakî görürse gülşen-i nazmım kenarına
Sünbül kasîdesin getirip yadigâr eder

K28/44

Devr-i sultân-ı zaman 'ahd-i **Süleyman** gibidir
Ya'ni 'Aynî mi değil 'asrımızın **Bakî**si

G535/6

(Süleyman)

3.3. DEHLEVÎ

Maddi ve manevi olgunluğuyla meşhur olan Emir Hüsrev-i Dehlevî'ye gelince, hamsesiyle pek çok manzum ve mensur eserleri vardır. Şeyh Sa'di'nin Sen Piyer'e bilhassa Emir Hüsrev'le görüşmek üzere Hindistan'a gitmesi, emirin değerinin büyüklüğünü anlamaya yeterlidir.⁸⁹

Şâh 'Abdu'llâh-ı a'zam ya'ni kutb-ı **Dehlevî**
Rûh-ı cism-i bendeğân cân-ı cihân-ı ma'nevî

Ms14/2

⁸⁸ Fatin, "Hatimetü'l-eş'ar", *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s.51

⁸⁹ Ömer Ferit Kam, *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2008, s.79

3.4. ENVERÎ

İran edebiyatının en büyük kaside şairi. Horosan'ın Deşt-i Haveran vilayetine bağlı Ebiverd ilçesinin Bedene köyünde doğdu. Bu sebeple Ebiverdi nisbesiyle tanınır. Şiirden çok iyi anlayan Sultan Sencer ona aylık bağlamış, şair de kendi ifadesine göre Sencer ölünceye kadar yanından ayrılmamıştır.

Enveri, Oğuzlar'ın Horosan'ı işgal edip Sencer'i esir almaları üzerine vatan duygularıyla dolu trajik bir kasideyi Semerkant hakanına göndererek Sencer'i kurtarmasını istedi.

Sağlam bir şiir tekniğine sahip olan Enveri hayal gücü geniş, edebi sanatları çok iyi kullanabilen bir şairdir. Edebi sanatları kullanmadali üstün yeteneği sebebiyle şiirlerinden birçok beyit veya parça belagat kitaplarında ve sözlüklerde edebi sanatlara ve kelimelere şahid olarak gösterilmiştir.⁹⁰

Olmasa mihr-i zuhurum lem'a-bahş-ı çarh-ı nazm
Enverînin nâme-i fikri kalırdı teng ü târ

K8/82

Enverînin n'ola sancırsa bekada yüreği
 Eylemişdi o kadar bihüde vasf-ı **Sencer**

K19/13

Hanedanımdan çırağ olsa n'ola ehl-i sühan
Enverî meş'al-fürûz-ı dûdmânımdır benim

K25/12

Enverîdir meh-i gerdûn-ı ma'ârif şimdi
 Hâmemi şevke getirdi o sühan-dân-ı kalem

G352/8

Ebrû-yı canandır çevgânı şâh-ı tab'ımın
 Kurs-ı mihri görse top eylerdi rûh-ı **Enverî**

M.Mz1/35

(Sencer)

3.5. ESAT EFENDİ

(1789-1848) Sahafılar Şeyhizade Esad Efendi, Osmanlı vak'anüvisi ve Takvim-i Vekayi'nin yazarı. Esad Efendi geçmişinin Malatya'da medfun Seyyid Battal Gazi'nin

⁹⁰ Abdülkadir Karahan, *DİA*, Cilt 11, s. 267

amcası Hüseyin Gazi'ye kadar uzandığı ileri sürülerek seyyid olduğunu söylemektedir. Eserlerinde kendisinden sadece “Şeyhzade” diye bahseder.

Kaynaklar Esad Efendi'nin hitabet kabiliyetine sahip, her işten anlar, zeki, vaktini araştırma, okuma ve yazmaya hasretmiş alim ve şair bir zat olduğuna müttefiktir.⁹¹

Nusret-i şâh-ı cihanı yaza her târihe
Hâme-i vak'a-nüvîsi ede **Es'ad** Ma'bûd

Tr172/5

Demişdi **Es'ad**-ı cennet-mekâna 'Âsım-ı merhum
Bu bâlâ mısra'ı teşrif edince sevb-i itfâyı

Tr185/1

3.6. FİRDEVSİ (Firdevsî-i Tûsî)

Firdevsî-i Tûsî, Şeh-name şairi. Kültürü ve tarih bilgisi, akıcı dili ve yeteneği ile anılır.⁹²

İran'ın en muazzam bir marifet abidesi vücuda getiren Firdevsî-i Tûsî de o saraya girmiş, Sultan Mahmud'dan aldığı emre uyarak Şehname'yi manzum olarak yazmaya başlamıştı.

Sultan Mahmud'un Firdevsî'ye olan ilgisi hasetçilerin kıskırtmasıyla azalmaya başladığından Firdevsi, Şehname'yi bitirip padişaha takdim ettiği zaman takdir yerine acı bir tahkir gördü. Gaznevi'nin caize olarak verdiği parayı bir günde, hem de pek değersiz hususlarda harcayarak Gazne'den çekildi. Epeyce zaman çeşitli yerlerde dolaştıktan sonra hayatının biricik serveti olan seksen şu kadar seneyi arkasında yüklenmiş bu ağır yükün altında beli bükülmüş olduğu halde vatanına döndü.

Gazneli Mahmud bir gün bir münasebetle Firdevsi'yi hatırlayıp hakkında reva gördüğü kadir bilmezlik muamelesinden dolayı vicdanında pişmanlığa benzer bir hal hissetti. Bazı hediyeler göndererek ihtiyar şairin gönlünü almak istedi. Ne fayda ki bu hediyeleri götüren develer Tus'un bir kapısından girerken Firdevsi'nin son bineği olan tabutu şehrin öbür kapısından çıkıyordu.

⁹¹ Ziya Yılmaz, *DİA*, Cilt 11, s.341

⁹² Zavotçu, *Age.*, s.163

Şehname nazımı hakkında, “ Söz gökyüzüden zemine inmiş idi, Firdevsi tekrar onu göğe çıkardı.” denilmiştir. Bu söz Firdevsi hakkındaki övgünün hem en vecizi, hem de en doğrusudur.⁹³

Çırağıdır Demirci Gâvenin bilmez mi Firdevsî Ferîdûn lâfî olmaz sohbet-i gîfî-sitânâsâ	K4/24
Canı yanmaz idi dûzah gibi Firdevsînin Böyle Mahmûd -şiyem pâdişehi verse eser	K19/12
Vardı nakıs yeri Şehnâme-i Firdevsînin Senin evsâfın ile eyledi hâmem itmam	K23/14
Kahramân-nâme diyü vasfını eylerdi kitâb Gitse Firdevsî-i Tûsî ye bu nusretle peyâm	K23/54
Şâh-ı Rüstem -zaferin vasfına eylerdi medar Âh Firdevsî-i Tûsî de olaydı mevcüd	Tr2/22
Rûdekî-menkabe Firdevsî-i Rüstem -destân 'Ascedî-kevkebe Hâkânî-i Şevket-'ünvân	Ms8/40
Bir Rüsteme muhtâc olacaksın bu hünerle Firdevsî-i Tûsî kadar olsan da bahâdır	Ms19/12

(Rüstem, Mahmud, Demirci Gave, Feridun)

3.7. GALİB : Bkz. Şeyh Galib

3.8. NÂBÎ

(1642-1712) 17. yüzyılın en ünlü divan şairidir. 1642 senesinde, Şanlıurfa'da doğan Yusuf Nâbi yokluk ve sefalet içinde yaşayarak büyümüş, 24 yaşındayken de İstanbul'a gitmiştir. Eserleri arasında Hayriyye ve Hayrabad isimli iki önemli mesnevisi vardır. Hikemi şiir anlayışının da temsilcisi olmuştur.

⁹³ Kam, Age., s.78

Egerçi **Nâbî**-i üstada taklîd eyledim amma
Benimki sebkât etmişdir anın ma'nâsı mübhemdir

Tr164/4

Güfte-i **Nâbî** ile nazm-ı belîğim bir midir
Nev-perend-i tab'ıma benzer mi kâlâ-yı Haleb

G24/6

Eder cerîde-i eş'ârını bekadan 'arz
Duyarsa bana olan lutfu **Nâbî**-i mebrûr

K36/76

3.9. NEDİM

(1681?-1730) Asıl adı Ahmed'dir. İstanbul'da doğdu. Kesin olarak bilinmemekle birlikte 1681 yılında doğduğu sanılmaktadır. Annesi Saliha Hatun tarafından soyunun Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar ulaştığını şairin kendisi söyler.⁹⁴

Lale devrinde yaşamış, yaşamı ve eserleriyle bu devri tüm özellikleriyle yansıtabilmiştir.

Hâme-i **Gâlib** kim olmuş peyrev-i kilik-i **Nedîm**
'İzzetâ haddin mi gezmek ol sühan-gûlarla sen

G395/6

'İzzetâ sen gelmeden evvel **Nedîm**-i şâ'irin
Misli halk olmaz deyû çok güft-gûlar var idi

G503/6

Nedîm meclis-i 'irfanımın talebkârı
Kelîm nûr-ı tecellî-i nutkuma mecbur

K36/61

(Galib)

3.10. NEF'Î

(1572-1635) 1572 yılında Hasankale'de doğdu. Asıl ismi Ömer'dir. 17. yüzyıl Türk edebiyatının en ünlü divan şairlerinden biridir. Özellikle kasideleriyle tanınmıştır. Bu nazım şeklinde de hicviye ve fahriye türünde uzmanlaşmış bir şairimizdir.

İzzet Molla, divanında bütün şairler arasında en çok Nef'i'den bahsetmiştir.

⁹⁴ Zavotçu, Age., s.365

- 'İzzetim **Nef'î** yanımda kadir olmaz kim diye
Beyt-i ma'mûr-ı ma'ânî hânedânımdır benim
K25/44
- Sâ'at üçden üçe dek buldu kasidem pâyân
Tutsa **Nef'î**ye n'ola perde-i nâmûs u hacel
K34/47
- Hüsn-i elfâzına yokdur sözüümüz **Nef'inin**
Lâkin olmuş ezeli şâhed-i ma'nâ bana râm
K23/76
- Ser-â-pây-ı sühanda gerçi yokdur farkımız ancak
Gazel tavrında **Nef'î** bana nisbet bî-ser ü pâdır
K24/41
- Nef'î** alırsa tîğ-i zebanım peyâmını
Cân korkusuyla dâr-ı bekadan fîrar eder
K28/39
- Göreydi **Nef'î**-i üstâd hüsn-i terbiyetim
Ne haddi vardı ede tâli'i anı ma'zûr
K36/62
- Yaraşır mu'ciz-i nutkuyla bi-kavli **Nef'î**
Olsa ger meclis-i 'irfan-ı İlâhîde nedîm
K37/28
- Sana şâyân değil ıstablına bir defterdir
Bu kasidem ki çıkar **Nef'î** ile gavgâya
K38/36
- Belki **Nef'î** bana eylerdi o yüzden sebkât
Düşse zâtın gibi memdûh-ı hüner-pîrâyâ
K38/37
- Etme hâmemle cedel dinle beni ey **Nef'î**
'Akibet bastırarak sözde seni ey **Nef'î**
'İzzetin yok mu sanırsın deheni ey **Nef'î**
Söz tamâm oldu ko lâf-ı sühanı ey **Nef'î**
Gam-ı reşk ile helak oldu yeter hasm-ı 'anîd
Ms8/44
- Rüstem**-i endişeme şâyestedir **Nef'î** dese
"Aferin ey rûzigârın şeh-süvâr-ı saf-deri"
M.Mz1/33

Olmama lâyük mî siz insaf edin
Nef'î-i ef î dijem-i rûzigâr

K20/7

Tarz-ı fahriyyede yanımda yayandır Nef'î
Vâdî-i lâfa eger tevsen-i kilki sürsem

K22/44

Saklamış gizlice bu beyti anınçün Nef'î
Şeyhülislâm-ı zaman medhin edip sanki meram

K23/29

(Rüstem)

3.11. NİZAMÎ (Nizami-i Gencevi)

Selçuklular devrinde İran'ın en büyük şairi sayılan Nizami Azerbaycan'ın Gence şehrinde doğdu. Nizami-i Gencevi adıyla tanındı. İran edebiyatında ilk kez beş mesneviyi bir araya getirerek hamse oluşturdu. Böylelikle şairler arasında beş mesneviyi bir araya getirip hamse oluşturma geleneğine ön ayak oldu. Dünyaya değer vermeyen kanaatkar ve mutasavvıf bir şairdi.⁹⁵

Ser-pençe-i iflâs ile hamsen başa çıkmaz
Olsan dahi nazmında Nizamî gibi mahir

Ms19/12

3.12. ÖRFÎ-İ ŞİRAZİ

Nazımda kendine mahsus bir tarz sahibi olan İran şairlerinden biri de Örfî-i Şirazi'dir. Örfî, Ekber Şah zamanında Lahor'a gelip şahın fevkalede iltidatına mazhar olmuştu. Yahî sarayında şairler sultanı unvanıyla ferman sahibi olan Feyzi-i Hindi, rüşvetle zavallı Örfî'yi zehirlettirdi. Örfî zehirlendiği esnada henüz otuz dört yaşını bitirmişti. Nef'î kasidelerinde Örfî'yi taklit etmiştir.⁹⁶

'Örfî benimle da'vî-i nazm etse zûr ile
Şer'an anın kelâmına kim i'tibâr eder

K28/41

Kaldı pes-mânde-i dülâbçe-i nisyânım
Köhne defter gibi mecmû'a-i 'Örfî vü Kelîm

K37/63

⁹⁵ Zavotçu, Age., s.384

⁹⁶ Kam, Age., s.82

3.13. RÛDEKÎ

Rûdekî isminde anadan doğma kör bir kişi, Fars dilinin ilk şairi olmak üzere gösteriliyorsa da, İran edebiyat tarihi ondan evvel daha bazı şairlerin mevcudiyetini haber veriyor. Bununla birlikte Rudeki'ye İran edebiyatının en mühim unusuru, İran şiirinin meşhur kurucusu gözüyle bakılabilir.

Dünyayı dokunma duygusuyla tanıyan bu şair birçok manzum eserler bıraktıktan başka Hindlilerin “Kelile ve Dimme” unvanlı eserlerini de nazmen Farsçaya tercüme etmiştir.⁹⁷

Rûdekî-menkabe **Firdevsî-i Rüstem**-destân
'Ascedî-kevkebe Hâkânî-i Şevket-'üvân

Ms8/40

(Firdevsi, Rüstem)

3.14. SÂBÎT

17. yy divan şairi. Ozice'de doğdu. Asıl adı Alaeddin olup, Vuslati Ali Bey'in akrabalarındandır. Öğrenim görüp Çatalcalı Ali Efendi'den mülazım, müderris ve kadı oldu. Şiirlerinde Ataî'yi izledi. Divanı, hamsesi vardır.⁹⁸

Dursa dehlîz-i neşîmenceh-i 'irfanımda
Sâbit-i bezle-hora eylemem emr-i ihram

K23/75

3.15. SA'DÎ-İ ŞİRAZÎ

Şeyh Muslihüddin Şirazi ki, çocukluğumuzda ismini ezberlediğimiz Şeyh Sa'dî'dir. Nev'i şahsına münhasır olgun bir filozoftur. Akıcılık ve latiflik örneği olan seçkin eserleri vardır. Özellikle Bostan'ıyla Gülistan'ı, memleketimizde en çok okunan eserlerden iken kimse Şeyh'in vadisini taklide özenmemiş. Şairlerimiz medhiye yolunu daha elverişli bularak daima o vadide dolaşmışlar.⁹⁹

Bânisi oldu her yerin sânisidir **İskenderin**
Gönlün alıp **Sa'dî**lerin yaptı mücedded tekyegâh

Tr51/4

(İskender)

⁹⁷ Kam, Age., s.77

⁹⁸ Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s.399

⁹⁹ Kam, Age., s.79

3.16. SIRRÎ

Divan şairi. Yanya'da doğdu. Asıl adı Selim'dir. Rumeli ve Anadolu'da voyvadalık yaptı. Daha sonra Erzurum defterdarı oldu. Şiirleri güzeldir.¹⁰⁰

Sırrî Selîm Beğ kim odur râz-dân-ı Pir
Bir âsitâne bendesiyiz tâ kadîmden

G426/6

Sırrî Beğ Efendiye bu meydân-ı hünerde
Kim der sühan-ı 'İzzeti tanzîr edemezsin

G430/7

3.17. SÜN BÜ LZADE VEHBÎ

(1718-1809) 18. yüzyıl divan şairi. Asıl adı Mehmet olup, Maraş'ta 'Sünbülzadeler' olarak anılan ailenin bireylerindedir.

Rıhlet etdikde Rebî'içre yazıldı târih
Gülşen-i cennet ola mesken-i **Sünbülzâde**

Tr254/2

3.18. SÜRÛRÎ

(1751-1814) Divan şairi. Adana'da doğdu. Asıl adı Osman'dır. Musa adlı birinin oğludur. 1779'da İstanbul'a geldi. Mülazım oldu. Tarih düşürme sanatının büyük ustasıdır. Divanı vardır.¹⁰¹

Sürûrî-i müverrih kim uyurken bulmasa târih
Gamından bir dahi varmazdı asla 'âlem-i hâba

Tr311/1

Te'essüf eyleyip üstadına 'İzzet dedi târih
Sürûrînin vefatı mûcib-i hüzn oldu ahbaba

Tr311/2

Temeddüh eylemem ben 'İzzetâ lâf u güzâf etmem
Sürûrî-i müverrih fark u temyizinde a'lemdir

Tr164/5

3.19. ŞEVKET (d.1804-1805)

19.yy divan şairlerindedir. Asıl adı Mehmet'tir. Öğrenim görüp katiplik yaptı. Eser-i Şevket adlı bir eseri vardır.¹⁰²

¹⁰⁰ Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s.447

¹⁰¹ Age., s.460

¹⁰² Age., s.480

- İnşâda **Harîrî** gibi eş'arda **Şevket**
Her kâfîye-i fenne mürâdif beg efendi
K40/12
- Şevket**-i vâlid-i zî-şânını seyr etmek için
Geldi ol mihr-i cihan 'âleme rûz-ı dîvân
Tr64/2
- Öyle şeh gelmedi kim böyle ola meddahı
Var mı İzzet gibi bir şâ'ir-i **Şevket**-güftâr
K6/19
- Haddimi bildirdi şâ'irlikde tab'-ı **Şevketi**
Ma'nevî mazmun tayy etmek değil mi aşikâr
K8/48
- Tutmasaydı âsumân-ı nazmı dûd-ı fitratım
Şevket etmezdi Buhârâyı koyup terk-i diyar
K8/81
- (Hariri)

3.20. ŞEYH GALİB

(1757-1799) Türk divan edebiyatı şairi ve mutasavvıf. Mustafa Reşid Efendi babası, Emine Hatun ise annesidir. Yenikapı Mevlevihanesi'nde çilesini tamamlamıştır. Daha sonra, 1791'de Galata Mevlevihanesi Şeyhliği yapmıştır. Tasavvuf edebiyatının da en ünlü temsilcisi olmuştur. Aynı zamanda son dönem divan edebiyatının en büyük şairi kabul edilir. Hüsn ü Aşk adlı mesnevisi en ünlü eseridir.

Mevlevi olması dolayısıyla şairimiz İzzet Molla Şeyh Galib'den sıkça bahsetmiştir.

- Sây-e-i Monlâda **Gâlib** gerçi bulmuş i'tibâr
Şimdi bu devrin de 'İzzet şâ'ir-i mümtazıdır
G167/6
- Söyleşirsek 'İzzetâ **Gâlib**le bu nazmın n'ola
Şâ'iriz biz sohbet-i eş'ârdır eğlencemiz
G199/5
- Gâlib**deki feyzi bana bahş eyledi Monlâ
'İzzet nesak-ârâ-yı kalemdân-ı cevâbız
G209/5

Olsa **Gâlib** gibi bu hâke de **Şemsin** nazarı
Bak ne güller bitirir bâğ-ı belâğ-ı elfâz

G247/7

Bana bir bû yetişir sâye-i **Mevlânâda**
Koklamam **Gâlib**-i rengîn-makâl üstüne gül

G330/6

Hâme-i **Gâlib** kim olmuş peyrev-i kilik-i **Nedîm**
'İzzetâ haddin mi gezmek ol sühan-gûlarla sen

G395/6

Nigâh-ı feyz-i **Gâlib** kıldı 'İzzet nazmımı rengin
Salâ kim söylemek düşvârdır çeşm-i kebûdundan

G411/9

Hâk-i pâyinden eder **Gâlib** ümîd-i ihsan
Kân-ı iksîr-i du'â **Hazret-i Mevlânâdır**

Ms10/18

Olup Adem sataşın sürmedim **Gâlib** o firdevsin
Benim hâlâ gözümde tûtiyâdır matbah-ı Monlâ

Ms12/18

Gelip **Gâlib Dede** bin iki yüz beş âhiri içre
O dergâh-ı şerife zâtı oldu şârih-i sâni

M.Mz2/42

(Hazret-i Mevlana, Nedim, Şems)

3.21. TÂHİR BEY

(ö.1774) Asıl adı Mehmet olup, Halife-zade sanıyla tanındı. Şiir ve musikide üstattı.¹⁰³

Tâhir Beğ Efendî ki melâz-ı şu'arâda
Destim der-i lutfunda çanâğ-ı emelimdir

G99/10

3.22. YUNUS EMRE

Anadolu'da yaşayan ve Türkçe şiirin öncüsü olan mutasavvıf bir halk şairidir. Tarihi hayatı ve şahsiyeti hakkında pek az şey bilinen Yunus Emre, Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmaya başladığı 13. yy ortalarında yaşadığı bilinmektedir.

¹⁰³ Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s.497

Yalnız halk şiiri ve tekke şiirinin değil divan şiirinin de en önemli temsilcisi olmuştur. Divanı ve Risaletü'n – Nushiyye isimli önemli bir mesnevisi vardır.

Şâ'irân hoşlanmasın **Yûnus** ilâhîsi gibi
Nutm-ı pîrân ile 'İzzet söylenir eş'ârımız

G181/10

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM SANATKAR KİŞİLİKLER

4.1. BEHZÂD (Bihzad)

Bihzad, büyük Türk minyatür ressamıdır, Herat'ta yaşamış, Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevai'den destek görmüştür.¹⁰⁴

Divan şiir ve nesrinde yaptığı resimler ve resimlerdeki yeteneğiyle övülen resim ve minyatür sanatçısı. Mani gibi sanatıyla efsaneleşmiş kişiliklerdendir.

Bihzad'ın nakışı ve resimleri sevgilinin güzelliği ve şairin kaleminin nakışı ile kıyaslanır. Çoğu kez Bihzad, şairin kaleminin nakışı ve sevgilinin güzelliği karşısında Bihzad, şairin kaleminin nakışı ve sevgilinin güzelliği karşısında aciz kalır.¹⁰⁵

Mani, Erjeng ile birlikte geçer.

Vasf-ı ruhunda 'İzzet eder medh-i kâkülün
Bihzâd-ı hâme sünbülü ki gülde gösterir

G143/6

Rahşî ol rahş-ı sebük-seyr-i küheylândır kim
Resm ederken anı sahraya kaçarmış **Bihzâd**

K1/36

Nevk-i tîğıyla o **Bihzâd**-ı gazâ-endîşe
Duymadan mevti eder cân-ı 'adûya tasvir

K33/31

Düzeltti hurdekârî-i hredle nakşını mülkün
Kalır râcil bu meydân-ı hünerde hâme-i **Bihzâd**

Tr14/3

4.2. BİHZAD : Bkz. Behzad

¹⁰⁴ Pala, Age., s.72

¹⁰⁵ Zavotçu, Age., s.67

BEŞİNCİ BÖLÜM MUTASAVVIF KİŞİLİKLER

5.1. EDHEM (İbn-i Edhem, İbrahim Edhem)

İbn-i Edhem, İbrahim Edhem diye şöhret bulmuştur. Edebiyatta daha çok dervişliği sultanlığa tercih edişi ve menkıbeleriyle ele alınır. Bir şehzade olduğu halde dünya nimetlerini fakr u fenaya vermesi ve inziva içinde, kanaat köşesinde kendini mesut hissetmesi dolayısıyla övülür.¹⁰⁶

Âsân eder 'alâyıkı Sâmî cihanda terk
Bak eylemiş hilâfeti **Edhem** bir anda terk

Ms16/6

Bilindi dâd ü sitâdı sipihrin **Edhemden**
Alırsa tâc-ı mücevher külâh-ı köhne verir

G178/4

Derinde **İbni Edhem** bir gedâ-yı bî-ser ü sâ mân
Kapındır Şâh-ı dervîşâna me'men yâ **Resûlallâh**

G339/4

(Resulullah)

5.2. HACI BEKTÂŞ-ı VELÎ

(1209-1271) Horosan Nişabur doğumlu. Anadolu'nun İslamlaşmasında büyük payı olan Anadolu erenlerindedir. Bektaşilik tarikatının kurucusudur. Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde Anadolu'da sosyal yapının gelişmesinde önemli katkılarda bulundu. Anadolu'ya geldikten sonra kısa zamanda tanınarak kıymetli talebeler yetiştirdi.

Hüsrev-i sâhib-kerâmet eyleyip irşâd anı
Hacı Bektâş-ı Velînin postuna kıldı mekîn

K30/22

(Hüsrev)

5.3. HAZRET-İ MEVLÂNÂ: Bkz. Mevlana

¹⁰⁶ Pala, Age., s.133

5.4. RÛŞENÎ

Rûşeni Ömer Dede, Rûşeniyye Tarîkatının şeyhidir. Asıl adı Ömer Ali B. Umur Bey'dir. Kendisi zamanın güçlü şairlerinden birisidir ve dini\tasavvufi birçok şiir yazmıştır. Bu şiirlerin bazıları bestelenmiş ve tekkelerde okutulmuştur.

Rûşenî-i re'yini derk etmedim bir ferdede
Cevher-i idrâk-i 'âlem hâk-i idrâkimdedir

G97/11

5.5. İBRAHİM EDHEM: Bkz. Edhem

5.6. MEVLANA (Hazret-i Mevlana)

Mevlana Celaleddin-i Rumi. 28 yaşlarında babasından kalan kürsüde saygı ve güven kazanan Mevlana'nın çevresinde, kısa sürede eğitim ve olgunlaşma için toplanan bir mürid topluluğu oluştu. Mevlana'nın ününü duyarak Konya'ya gelen Şems-i Tebrizi Mevlana'nın hayatında bir dönüm noktası teşkil eder.

Sağlığında olduğu gibi ölümünden sonra da pek çok şair, yazar ve sanatkara düşünceleriyle esin kaynağı oldu. Konya'da bulunan türbesi her yıl binlerce kişi tarafından ziyaret edilir.¹⁰⁷

Şairimiz de bir Mevlevi olduğu için divanında Hazret-i Mevlana'dan sıkça bahsetmiştir.

N'ola gerdûn ararsa Şems-i rahşân Şam'a 'azm etdi
Olup ser-geşte-i derd-i firâkî hem-çü **Mevlânâ**

D.Mz2/8

O şâh-ı asfiyânın bendesi 'İzzet dedi târih
Müzeyyen oldu el-hak meşhed-i pür-nûr-ı **Mevlânâ**

Tr3/18

Himmetin aldı yine **Hazret-i Mevlânânın**
Ola eltâf-ı Hudâya nigerân **Hân Mahmûd**

Tr9/7

Hâdim-i matbah-ı dârü'n-ni'am-ı **Mevlânâ**
Etdi kabrinde dahi süfre-i ihsanı küşâd

Tr219/1

¹⁰⁷ Zavotçu, Age., s.328

- Aşçıbaşı verdi canın ni'met-i dîdâr için
Feyz-i **Mevlânâ** ile olmuşdu dil-sîr-i hayât
Tr302/1
- 'Aşk-ı **Mevlânâ** ile ser-mest olan almaz ele
'Âşıkâ derlerse de iksîr-i a'zamdır şarâb
G27/6
- 'İzzetâ yok kederim sâye-i **Mevlânâ**da
Kilk-i şuhumla olup şîr ü şeker meşreb-i şûh
G70/5
- Rîşedâr eyle dili gülşen-i **Mevlânâ**da
Olur etvâr-ı perîşân-şüde pîrâye-i bîd
G75/6
- Şevk-i **Mevlânâ** ile raksândır
Ateş-i 'aşkında olmuş cân sipend
G82/8
- Nokta-i vahdet ki la'l-i dilber-i mutribdedir
Nây-ı **Mevlânâ** bu esrarı inan söyler yatur
G114/7
- Yetiş ey feyz-i **Mevlânâ** dil-i güm-geşte-ahvâle
Yem-i nâ-ka'r-yâb-ı gaflete duçardır sensiz
G185/10
- 'İzzetâ dergâh-ı **Mevlânâ** yeter düşkünlere
Hâk ile yeksan olursa gam mıdır kâşanemiz
G215/8
- Bana bir bû yetişir sâye-i **Mevlânâ**da
Koklamam **Gâlib**-i rengîn-makâl üstüne gül
G330/6
- Ey gönül dergâh-ı **Mevlânâ**da istiğnada ol
Mîr ü paşadan ne kâm aldın tekâpûlarla sen
G395/7

(Galib, Han Mahmud)

ALTINCI BÖLÜM BİLGİN KİŞİLİKLER

6.1. AKŞEMSEDDİN

(1390-1453) Türk bilgin ve hekimidir. Asıl ismi Şeyh Mehmed Şemsettin bin Hamza'dır. Şehzade Mehmed'in hocası. Din ve tıp sahasında derin bilgiye sahipti. Saçının ve sakalının ak olması ve beyaz elbiseler giymesinden dolayı 'Akşeyh' veya 'Akşemseddin' adlarıyla meşhur olmuştur. 15. yüzyılın en ünlü sufilerinden ve bilginlerindedir. Hacı Bayram Veli'nin müridi ve Fatih Sultan Mehmet'in hocalarındandır.

Kara gün dostu imiş **Fâtihin Akşemseddîn**
Ki yüzünden leme'ân etmiş anın feth-i mübîn

M.Mz8/1

(Fatih)

6.2. ARİSTO (Risto)

(M.Ö. 384 – 322) İslam düşüncesi üzerine önemli etkileri olan İlkçağ yunan filozofu. Eflatun'un en seçkin öğrencisi, sonra da onun düşünce sistemini eleştiren başarılı bir karşıtı oldu. Makedonya kralı Filip'in oğlu İskender'i 8 yıl boyunca yetiştirmiş. Bu eğitim onu cihan imparatorunu yetiştiren üstad olarak büyük bir şöhrete kavuşturmuş.¹⁰⁸

Edebiyatta Aristo ilim, akıl, isabetli görüşe sahip olma, mantık ve hizmet sembolü olarak karşımıza çıkar. Özellikle kasidelerde övülen kişiyi Aristo'ya benzeterek veya onu vesile ederek övmek gelenek olmuştur. Bu karşılaştırmalarda çoğu zaman kahramanın zeka ve bilgisi yanında Aristo'nun akıl ve zekası etkisiz, sönük kalır.

Der-i Monlâda eder 'akimi **Risto** zâ'il
O şifâhâne ki divânesi kendindedir

G140/6

Terk eylemez safâsını deşt-i belâhetin
Mecnûnu da'vet etse **Aristo** konağına

G478/2

¹⁰⁸ Zavotçu, Age., s.30

Aristo aldırıp 'aklın firar eylerdi yanından
Çıkarsa cündünü İskender-i gîfî-sitân üzre

K2/13

Öküz gibi kalır feyfâ-yı derkinde Hakîm-i Tûs
Aristo dergehinde Türkçe bilmez bir gulâm-ı Rûm

Tr143/9

'Aklı o rütbe mu'temed eyler **Felâtûnu** da red
Fikriyle **Ristû**-yı hîred beyhude eyler mi cedel

K10/10

(Felatun)

6.3. BU ALİ : Bkz. İbn Sina

6.4. BU HANİFE : Bkz. Ebu Hanife

6.5. BU SİNA : Bkz. İbn Sina

6.6. CÂLÎNÛS

İslam tıbbını etkileyen ünlü Grek tabip ve filozofu. Asıl adı Galenos olup bu isim İslami literatürde Calinus şeklinde şöhret bulmuştur. Calinus Hipokratik tıp ilmi ve ahlakına sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte tecrübenin önemini inkar etmemiştir. Calinus'a göre tıp sürekli gözlem ve tecrübeyle geliştirilip temellendirilen bir teoridir; tıp hakkındaki bilgilerimiz yalnızca geleneksel teoriden istidlalle doğmaz; yeni tecrübeler yeni bilgilerin de kaynağıdır.

Calinus İslam dünyasında gerek tıp gerekse ahlak teorileri bakımından hayli tesirli olmuştur.¹⁰⁹

Hakîmâne eder her 'azl ü nasbm hikmete tatbik
Felâtûn bahs ederse işte **Câlînûs-ı Hân Mahmûd**

Tr35/5

Nice **Câlînûs**lar bu derd ile çekdi verem
Nice **Eflâtun**ların oldu humu zîr-i zemîn

K30/18

(Felatun, Han Mahmud)

¹⁰⁹ İlhan Kutluer, *DİA*, Cilt 7, s.32

6.7. EBU HANİFE (Bu Hanife)

Bu Hanife, Numan, İmam-ı Azam. Ehl-i sünnet imamlarının dört büyük müçtehidinden ilkidir. Adı Numan, babasının adı Sabit'tir. Hicretin sekseninci yılında Kufe'de doğdu ve H.150 tarihinde Bağdad'da vefat etti. Dini bilgilerini, hocası Hammad bin Ebi Süleyman'dan öğrendi. Kaynakların bildirdiğine göre İmam-ı Azam 4000 kişiden ilim öğrendi. Bilgisi, zekası, zühd ve takvası ileri derecededir. Kabe ziyareti ve hac konusu hakkındaki görüşü nedeniyle adından söz edilir. Hz. Muhammed'in ve Eshab-ı Kiram'ın bildirdiği itikad, iman bilgilerini de toplayıp yüzlerce öğrencisine bildirdi ve ehl-i sünnetin öncüsü oldu. Bütün dünyada uygulanan İslami hükümlerin dörtte üçü ona ait olduğu söylenir. Kalan dörtte birinde de ortakır. İslamiyet'te ev sahibi olarak anılır. Diğer bütün müçtehitler onun çocukları gibi algılanır.¹¹⁰

Bû Hanîfe-şiyem ol şeyh-i efâzıl ki olur
Bû 'Alî medrese-i hikmet-i fazlında mu'îd

Ms8/17

Muhtâr-ı Bû Hanîfe vekîl-i 'ibâdla
Kim içtihadı ref-i zunûn-ı kibar eder

K28/11

(Bu Ali)

6.8. EFLÂTÛN (Felatun)

İslam felsefesi üzerinde önemli etkileri olan İlkçağ Yunan filozofu. Atina'da doğdu. Kendisine dedesi Aristo'nun adı verildiyse de daha sonra omzunun veya alnının genişliğinden dolayı Platon denmiş ve tarih boyunca hep bu adla anılmıştır. İslami literatürde Felatun veya daha yaygın olarak Eflatun şeklini almıştır.

Eflatun'un en önemli hocası Sokrat'tır. Sicilya'ya yaptığı seyahatlerin birinden döndükten sonra yaklaşık 387 yıllarında, Atina yakınlarında bir kasabada Akademos bahçesinde, düşünce tarihine "Akademi" olarak geçecek olan okulu kurmuş ve ömrünün büyük kısmını burada ders vererek, kitap yazarak geçirmiştir. Eflatun'un en ünlü talebesi Aristo'dur.

¹¹⁰ Zavotçu, Age., s.129

Eserlerine bakarak onu gözü ideal dünyada olan, ebedi saadete ermenin aşk ve heyecanıyla yaşayan, bu dünyanın geçici değerlerine fazla önem vermeyen, tam anlamıyla “mistik” bir insan olarak görmek mümkündür.¹¹¹

Bulmaz Eflâton bu çâh-ı ser-nigûnda katre âb Dönse ger dölâb-ı gerdûn kuvvet-i tedbîrden	G424/4
Olmasın mı Kays Mecnûn-ı cihân-ı hüsn ü 'aşk Şaşırır ger olsa Eflâton bir dünyâ iki	G533/9
Biz kendimize kendi belâmızla belâyız Mecnûn bize nisbetle Felâtûn -ı zamandır	Ms19/4
Kuvvetin isbât eder 'aklen Felâtûn -ı Hakim Kim eder Mecnûnu humda feylesöf-ı ekberî	M.Mz1/6
Bir hum şarâba 'akl-ı Felâtûnu almayız Mecnûn sanır gören 'ukalâ Mevlevîleri	M.Mz3/7
'Aklı o rütbe mu'temed eyler Felâtûnu da red Fikriyle Ristû -yı hired beyhude eyler mi cedel	K10/10
Felâtûn müstefid-i lem'adır nûr-ı şu'ûrundan Cihanı eyledi işrâk re'yiyle hakimane	K15/14
Ana şân-dâde olur bana verir şân-ı 'azîm 'Aklımı 'akl-ı Felâtûn eden darb-ı mesel	K34/4
Bâde-i köhne gibi tıkdı Felâtûnu küpe Kaldı ser-mest yanında 'ukalâ-yı evvel	K24/20
Nice Câlînûslar bu derd ile çekdi verem Nice Eflâton ların oldu humu zîr-i zemîn	K30/18

¹¹¹ Fahrettin Olguner, *DİA*, Cilt 10, s.469

Ben **Felâtûn**um anın terbiyet-i 'aklıyla
Ana 'âkil demedir rütbe-i dîn ü esfel

K34/25

Hum-ı devrâna olup tâ ki **Felâtûn** hûrşîd
Ola tedbîri ile 'akd-ı kevâkib münhal

K34/51

Hakîmâne eder her 'azl ü nasbm hikmete tatbik
Felâtûn bahs ederse işte **Câlnûs-ı Hân Mahmûd**

Tr35/5

(Calinus, Han Mahmud, Risto)

6.9. FELATUN: Bkz. Eflatun

6.10. İBNİ KEMÂL (Kemalpaşazade)

(Ö. 1534) Osmanlı Şeyhülislam ve tarihçisi. Asıl adı Şemseddin Ahmed'dir. Şehzade Beyazıd'a lalalık yapan büyükbabası Kemal Paşa'ya nispetle Kemalpaşazade, Kemalpaşaoğlu veya İbn Kemal diye anılır. Müfessir, kelâmcı, edebiyatçı ve şair olan İbn-i Kemal, en meşhur Osmanlı şeyhü'l İslâm'larından.

Birçok ilme olan vukufu ve bu alanlarda verdiği eserlerle 16. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ilim ve kültürünün en büyük temsilcilerinden biri olarak görülmektedir.

Sadi Sadullah Efendi, Muslihuddin Mustafa ve Şeyhülislam Ebussuud Efendi onun yetiştirdiği alimlerden bazılarıdır.¹¹²

Vaktinin **İbni Kemâli** gibidir
'Asrının Molla Celâli gibidir

Mz.H8/21

Ma' zül-i câh iken yine dârü' l-ulûmuna
İbnü'l-Kemâli etmeğe bevvâb 'âr eder

K28/10

¹¹² Şerafettin Turan, *DİA*, Cilt 25, s.238

6.11. İBN SİNA (Bu Ali, Bu Sina)

İslam Meşşai okulunun en büyük sistemci düşünürü Ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisi. Aslen Belhli olan babası Abdullah, Samani hükümdarı döneminde başkent Buhara'ya yerleşmiş, evi felsefe, geometri ve Hint matematiği gibi konuların tartışıldığı bir merkeze dönüşmüş. İbni Sina bu ortamda erken yaşta felsefi konularla tanıştı. Önce Kur'an'ı ezberledi. Dil edebiyat, aka'id ve fıkıh öğrenimi gördü. Dini bilimler alanında çok yoğun bir okuma sürecinden geçip ileri bir düzeye ulaşan İbni Sina Geometri, aritmetik, felsefe ve astronomide oldukça ileri bir düzeye geldi.

Kendisi bir bakıma Farabi'nin öğrencisi ve halefi olarak görülebilir. Ancak üstadını aşmış, tarih içerisinde onun adını ikinci derecede bırakmıştır. Farabi'ye mantık alanındaki başarısından dolayı "Muallim-i Sani", İbni Sina'ya da felsefe ve diğer ilimleri sistematik ve didaktik bir kıvama getirdiği için "eş-şeyhü'r-reis" ünvanı verilmiştir¹¹³

Felatun, İskender, Aristo ile birlikte kullanılmıştır.

İbni Sînâveş Şifâ-yı sadr-ı 'ahdi bâ-husûs
Bû 'Alî-sîret müşîr-i Müşteri-tedbîridir

K27/15

Yazardı **İbni Sînâ** 'İzzetâ Kânuna târihim
Felâtûn-ı zamanı pâdişâhın oldu sadrû'r-Rûm

Tr143/18

Bû Hanîfe-şiyem ol şeyh-i efâzıl ki olur
Bû 'Alî medrese-i hikmet-i fazlında mu'îd

Ms8/17

O sadr-ı **Bû 'Alî**-fen gösterince şer' ü Kânunu
Cihâm naklen ü 'aklen eder ahkâmına mahkûm

Tr143/14

(Bu Hanife, Felatun)

6.12. KEMALPAŞAZADE: Bkz. İbn Kemal

¹¹³ H. Bekir Karlığa, *DİA*, Cilt 20, s.319

6.13. MÂLİK

Malik b. Enes. Malik mezhebinin imamı, büyük müctehid ve muhaddis, 712'de dünyaya geldi. Halife Osman şehid edildiğinde onu kefenleyip defneden dört kişi arasında yer almıştı. Hz. Osman zamanında Mushafın istinsahıyla görevlendirilenlerden biri de o idi.

Malik devrin önemli ilim merkezlerinin başında gelen Medine'de yetişti. Malik'ten ders alan talebelerin sayısı binleri bulmakla birlikte kendi görüş ve mezhebinin yayılmasına ancak bir kısmı öncülük etmiştir.

Sağlam hafızası ve derin anlayışı yanında sabrı, disiplin ve ihlası sayesinde hadis ve fıkıh alanlarında büyük bir alim olan Malik kendi zamanında ve daha sonra gelen alimler tarafından övgüyle anılmış, İslam ümmetinin yetiştirdiği mümtaz şahsiyetler arasında yerini almıştır.¹¹⁴

N'ola olsa imâm-ı ehl-i sünnet mâlik-i dünyâ
Ki etdi kubbe-i pâk-i **İmâm-ı Mâlik**i ihya

Kt14/1

6.14. RİSTO: Bkz. Aristo

¹¹⁴ Ahmet Özel, *DİA*, Cilt 27, s.506

SONUÇ

Divan şiirinin son dönemi kabul edilen 19. yüzyılda önemli bir yere sahip olan Keçecizade İzzet Molla'nın Divan-ı Bahar Efkar adlı divanında "Kişilikler" konusunu incelemeye çalıştık. Divana genel olarak bakıldığında her ne kadar 19. yy edebiyatımız için biraz sönük bir dönem de olsa eserlerimizin beslendiği kaynaklar ve ele alınan kişilikler oldukça renkli ve zengin görülmektedir. Bu yönüyle şairimiz oldukça zengin bir kültüre sahiptir.

İzzet Molla'nın eserinde özellikle "Tarihi-Efsanevi Kişilikler" in sayı olarak çoğunlukta olması zannederiz ki 19. yy'ın dönem olarak Osmanlı devletinin durumu ile yakından ilgilidir. Özellikle padişah, kazasker, şeyhülislam ve paşa isimleri sık geçmektedir. Aynı zamanda bunda şairimizin devlete, saraya yakın bir şahsiyet olmasının da payı elbette ki büyüktür.

Tüm kişi isimlerine baktığımızda sadece bir divanda bile bu kadar çok sayıda kişilik olması ele aldığımız konunun önemini ispatlıyor. Bu sonuçtan yola çıkarak söylebiliriz ki Divan şiirinin beslendiği önemli kaynaklardan biri olan "kişilik-insan" konusu yeterince bilinmedikçe dünya edebiyatında Türk edebiyatı denince ilk akla gelen Klasik Türk edebiyatı gerektiği biçimde anlaşılabilir. Umarız bu çalışmamız kişilik konusundaki bu büyük boşluğa bir nebze de olsa katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Metin, *Nef'i Divanı 'nda Tipler ve Kişilikler*, AÜ, FEF Yayınları, Erzurum 1995.
- Akkuş, Metin, *Divan Şiirinde İnsan I- Dini Kişilikler*, AÜ, FEF Yayınları, Erzurum 2000.
- Banarlı, N. Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1993.
- Canım, Rıdvan, *Latîfi Tezkiretü 'ş-Şu 'arâ ve Tabsıratü 'n-Nuzamâ*, Ankara 2000.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997.
- Çavuşoğlu, Mehmet, "Divan Şiiri", *Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı II, Divan Şiiri)*, Ankara 1986.
- Çavuşoğlu, Mehmet, *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001.
- Çeltik, Halil, Ömer Ferit Kam, *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş (Âsâr-ı Edebiye Tetkikati)*, Ankara 2003.
- Çabuk, Vahid, *Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul 2002.
- Dilçin, Cem, "Türk Kültürünün Kaynağı Olarak Divan Şiiri", *Türk Dili*, S. 571, Ankara 1999.
- Ece, Selami, *Klasik Türk Edebiyatında Araştırma Yöntemleri*, Fenomen, Erzurum 2007
- Gürel, Rahşan (Hızl.), *Enderunlu Vasıf Divanı*, Kitabevi, İstanbul.
- İpekten, Halûk, *Bâkî Hayatı, Edebî Kisiliği, Bazı Siirlerinin Açıklamaları*, Atatürk Üniversitesi F.E.F. Yayınları, Erzurum 1990.
- İpekten, Haluk, *Nâilî Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara 1991.
- İpekten, Haluk, *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara 1996.
- İpekten, Halûk, *Şeyh Gâlib Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara 1996.
- Kocatürk, V. M., *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1970.
- Kaplan, Mehmet *Türk Edebiyatı Üzerinde Arastirmalar Tip Tahlilleri III*, Dergâh Yayınları.
- Köprülü, Fuad, *Edebiyat Arastirmaları*, T.T.K.Yay., (2. Baskı), Ankara 1986.
- Kurnaz, C., *Hayâlî Bey Dîvânı Tahlili*. Ankara: KTB Yayınları, 1978
- Levend, Â. S. *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Yayınları, İstanbul 1984.

- Mengi, M., *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Onay, A. T. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz.Cemal Kurnaz), Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Onan, Necmettin Halil, *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1991.
- Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *Hazana Sürgün Bahar (Keçecizade İzzet Molla Divanı)*, Kitap Sarayı Yayınları, İstanbul 2005
- Pala, İ., *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.
- Saraç, M. A. Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2001.
- Sevim, Yasemin, *Vasfî Divanı'nın Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Ün. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir 1999.
- Şentürk, Ahmet Atillâ, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1999.
- Şentürk, Ahmet Atillâ- Ahmet Kartal, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2004.
- Şerafettin Rami, *Enîsü'l-Uşşâk (Klâsik Doğu Edebiyatlarında Sevgiliyle İlgili)*, 1994.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1997.
- Tarlan, Ali Nihat, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, İstanbul 1964.
- Tarlan, Ali Nihat, *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara 1992.
- Tarlan, Ali Nihat, *Necâtî Beg Divanı*, İstanbul 1997.
- Tarlan, Ali Nihat, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara 1998.
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı -Tenkitli Metin-*, İstanbul 2005.
- Tolasa, Harun, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 2001.
- Tökel, Dusun Ali, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar –Şahıslar Mitolojisi-*, Ankara 2000.
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, K.B.Yayınları, Ankara 1990.
- Timurtas, Faruk Kadri, *Yunus Emre Dîvânı*, K.B. Binbir Temel Eser Yay.: 380, Seri, 72., Ankara 1980.
- Türkiye Diyanet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1998.
- Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Zavotçu, Gencay, *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Yayınları, Ankara 2006.

DİZİN

A

Adem	6, 7, 21, 24, 36, 78
Afridun.....	33
Ahmed	4, 9, 21, 22, 35, 36, 37, 46, 47, 48, 62, 63, 64, 66, 72, 89, 93
Akşemseddin.....	41, 84
Ali.....	7, 33, 35, 85
'Ali Paşa	4, 33
'Aliyyü Murtazâ	8
Anuşirvan.....	33
Aristo	5, 9, 52, 53, 54, 84, 85, 87, 90
Âsaf.....	4, 9, 27, 28, 37
'Atâu'llâh Efendi	68
Âyişe	34, 40
Ayişe Sultan	34
Âzer.....	10

B

Bakî.....	68
Baykara	4, 49, 59, 80
Behmen.....	4, 34, 37, 40, 66
Behzâd	80
Beyhan Sultân.....	34
Bihzad.....	80
Bû Bekr	12, 26
Bû Cehl.....	10, 13, 14, 28
Bu Hanife	86
Bu Sina	86
Bü's-Su'ûd.....	34

C

Câlînûs.....	86
Cem.....	4, 9, 10, 27, 28, 35, 36, 37, 47, 50, 92
Cemşîd	4, 35, 36, 37, 50, 51

D

Dârâ	37, 38, 39, 51
Dâvud	10
Dehlevî.....	4, 68
Demirci Gâve	4, 42
Dördüncü Sultan Mustafâ	57

E

Ebâ Eyyûb.....	11
Ebu Cehil	13
Ebu Hanife	87
Ebubekir	12, 13, 26
Ebü'l-kâsım.....	13
Edhem	4, 50, 51, 81, 83
Eflâtûñ.....	87

Efrâsiyâb	39, 54
Enverî	4, 69
Erdşir.....	4, 34, 40, 66
Es'ad	4, 35, 62, 69, 70
Eyyûb.....	4, 12, 13, 14, 24

F

Fâruk	14
Fâtıma Sultân	34, 40
Fatih Sultan Mehmed	41
Felâtûn.....	85, 87, 88
Ferâmürz.....	4, 41, 61
Ferîdûn	4, 41, 42, 60, 71
Ferruh.....	42
Fir'avn	4, 13, 14, 28
Firdevsî.....	42, 61, 70, 71, 75

G

Gâlib	9, 71, 72, 77, 78, 83, 92
Geyumers	43
Güstem Zâl.....	43, 55, 58, 60, 67

H

Hacı Bektâş-ı Velî.....	4, 51, 81
Halet Efendi	43
Halid Bin Zeyd	14
Halilullah.....	14
Hâmid Efendi.....	4, 57
Hân Mahmud.....	44
Hân Murâd	15, 65
Hân Mustafâ	10, 57
Harîrî.....	77
Hârûn	46, 56
Harun Reşid.....	46
Hasan.....	4, 15, 17
Havva.....	6, 7
Hayder	4, 7, 8, 15, 50, 51
Hazret-i Mevlânâ.....	81
Hızr	15, 16, 54
Hülâgû	4, 47, 48
Hüsâmeddîn	4
Hüseyn.....	15, 16, 17, 28, 29, 43, 49
Hüsrev	4, 49, 56

İ

İbn Mülcem.....	8, 18
İbn Sina	90
İbn-i Âzer	10
İbni Kemâl	89

İbni Sînâ.....	85
İbni Zeyd.....	12
İbni Ziyâd.....	29
İbrahim	4, 10, 14, 17, 18, 30, 81, 83
İmâm-ı Mâlik.....	5, 89
İsâ.....	19
İsfendiyâr	4, 34, 51, 52
İskender.....	4, 11, 12, 15, 16, 38, 39, 51, 52, 53, 54, 55, 63, 66, 75, 84, 85

K

Kahramân	4, 39, 54, 58, 61, 71
Kanuni.....	55
Kârûn	4, 19, 20
Keçecizade İzzet Molla	2, 4
Kemâl	5
Kemalpaşazade.....	5, 89, 90
Keyhüsrev	4, 38, 39, 40, 51, 54, 55, 59
Keykubad.....	55
Keyûmers	55
Keyûmers ü Peşeng	55, 59
Kisrâ	39, 51
Kiyumers.....	56

M

Mahmûd	22, 27, 28, 35, 36, 37, 39, 45, 51, 58, 60, 61, 64, 66, 67, 71, 82, 87, 88
Mansûr	10
Me'mûn	56
Meryem	4, 11, 19, 20, 21
Mesih	4, 19, 21
Mevlânâ.....	4, 82, 83
Morevîzâde Hâmid Efendi	57
Muhammed.....	21
Muhtâr-ı Bû Hanîfe	86
Murtazâ.....	4, 8, 18, 23
Musa	23, 24
Mustafa	24, 56
Mustafâ Hân	57
Mustafâ Paşa	9, 10

N

Nâbî	4, 71, 72
Nebi.....	4, 21, 23, 24
Nedîm	72, 78
Nef'î	72
Nerîmân.....	57
Nizami-i Gencevi	74
Nûh	4, 14, 24, 25

Nûşirevân	59
Ö	
Ömer	4, 11, 12, 13, 14, 18, 25, 26, 62, 68, 72, 83, 92
Örfî-i Şirazi	74
P	
Pervîz	50, 51, 59
Peşeng	59
R	
Râgıb Paşa	39
Resul	13, 21, 23
Resullullah	26, 45
Risto	5, 84, 88, 90
Rûdekî	75
Rûşenî	83
Ruyinten	60, 66
Rüstem.....	4, 41, 43, 46, 51, 52, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 67, 71, 73, 74, 75
S	
Sâbit	75
Sa'dî	4
Sa'dî-i Şirazi	75
Salih Efendi	2, 4, 61
Sâm	62
Sıddık	4, 12, 26
Sıddîk Efendi	23
Sırrî	76
Sultan Ahmet	63, 66
Sultan Murad	64, 65
Sultân Mustafâ	57
Süleymân	9, 10, 26, 27, 28, 37, 57, 65
Sünbülzade vehbi	76
Sürûrî	76
Ş	
Şâpûr	4, 34, 66
Şeddâd	4, 13, 14, 28
Şeh Murâd	64, 65
Şevket	76
T	
Tâhir Beğ	78
Tehemten	4, 41, 60, 61, 66
Tozkoparan	66
Y	
Ya'kûb	31

Yezîd.....	4, 17, 28, 29
Yûnus.....	4, 29, 30, 78, 79
Yusuf	30

Z

Zâl.....	67
Züleyhâ.....	30, 31, 32
Zünnun.....	4, 29, 30,32

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mehmet Fatih ÇAVUŞ
Doğum Yeri ve Tarihi	Karabük – 27.08.1983
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı
Y. Lisans Öğrenimi	Uludağ Üniversitesi (Tezsiz Y. L.)
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Sarıkamyş Kazım Karabekir Lisesi Karasu Atatürk Anadolu Lisesi
İletişim	
E-Posta Adresi	fatihcavus@yahoo.com
Tarih	21.02.2011